Габдулла ТУКАЙ

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В двух томах

Том 1

Стихи, поэмы

Казань
Татарское книжное издательство
2006

Габдулла
ТУКАЙ

САЙЛАНМА ӘСӘРЛӘР

Ике томда

1 том

Шигырьләр, поэмалар

Казан
Татарстан китап нәшрияты
2006

УДК 821.512.145-1
ББК 84 (2Рос=Тат)-5
Т72

Томны төзүчеләр:
Нурмөхәммәт Хисамов, Зөфәр Мөхәммәтшин

Искәрмәләр һәм аңлатмаларны әзерләүче
Марсель Әхмәтҗанов

Җаваплы мөхәррир
Нурмөхәммәт Хисамов

Тукай Г.

Т72 Сайланма әсәрләр: 2 томда / Габдулла Тукай. — Казан: Татар. кит. нәшр., 2006.

ISBN 5-298-03927-8

1т.: Шигырьләр, поэмалар / Төз.: Н.Хисамов, З.Мөхәммәтшин. — Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. — 271 б.

ISBN 5-298-03928-6

ISBN 5-298-03928-6 (1 т.)
ISBN 5-298-03927-8

© Татарстан китап нәшрияты, 2006

ШИГЪРИЯТТӘ ТУКАЙ ФЕНОМЕНЫ

Әй Тукай, ил һәм гасырда ялкының янган Тукай,
Ай-кояштан, хөррияттән яктылык алган Тукай!
Шигъриятең турылардан турырак бер юл табып,
Караңгы төн караңгысын яшендәй ярган Тукай!
Үлемсезлек, бөеклекнең ачкычын алган Тукай,
Әй Тукай, ил һәм гасырда ялкының янган Тукай!

Ш.Мөдәррис

Нинди шагыйрь соң ул безнең Тукаебыз? Тукай — шигърият тарихында бер могҗиза ул. Мин иң әүвәл татар шигъриятен күздә тотам. Талант куәте белән ул иң югары кимәлдәге даһи. Күтәргән фәлсәфи-инсани фикерләре белән дә, сәнгатьчә оста, нәфис һәм кителмәгән ачышлары белән дә. Традицияләрне үзендә туплап, тулы чагылдыруы белән дә, милли шигырьне яңа баскычка күтәргән новаторлыгы белән дә даһи шагыйрь ул Тукай. Әмма бу сәнгати-фәлсәфи һәм иҗтимагый-инсани күренешнең, феноменның эчтәлеге моның белән генә чикләнми. Иң әүвәл аның уникаль биографик язмышы, ул язмышның әлеге шигъри феномендагы чагылышының милләтне һәм дөнья халкын хәйран калдырырлык фаҗигале булуын алыйк. Профессор Ибраһим Нуруллин: «Дөнья шигъриятe тарихында бүтән, тагын бер шушындый трагик шәхесне табуы кыен», — дип язган иде. Икеләтә-өчләтә изелүдәге татар халкы язмышын ул үз язмышында тамчыда чагылдырган кебек чагылдырган, гәүдәләндергән шагыйрь.

Шәрәф Мөдәрриснең югарыда китерелгән «Тукай» дигән шигырендә бу феноменның асылы шактый төгәл яктыртылган.

Татар шагыйренең бөек классикка мәхәббәтен аңлау да, аңлату да кыен түгел. Әмма дөнья Тукайны үзенең бөек шагыйре итеп таныймы? Без аңа халыкара ихтирамның тирән икәнлеген беләбез. Ләкин дөнья аны даһи биеклектә күрәме? Чын биеклеген тулы бәяләп бетермәсә дә, дөнья аңлый, соклана. Бөек халыкның бөек шагыйре Сергей Есенин, татар шагыйренең русчага тәрҗемә ителгән беренче шигырьләрен укып карауга: «Нинди бөек шагыйрь ул Тукай!» — дигән. Ул тәрҗе-

мәләр арасында Павел Радимов башкарган «Өзелгән өмид» шигыре дә булган. Үзе даһи шагыйрь икенче даһины танып алган. Яки менә Матвей Грубиан дигән гаять талантлы яһүд шагыйренең «Тукай» шигырен алыйк:

Когда я прохожу по улицам Казани,
Мне внятен, как родной, язык моих друзей.
Вот площадь предо мной открылась как сказанье.
Там каменный поэт влюбленными глазами
В город свой глядит, закутан в плащ теней.
Скажи мне, ты читал когда-нибудь Тукая?
Его живой строкой я покорен опять.
Слова летят сквозь ночь, как молнии сверкая,
И над моей душой им власть дана такая,
Что здесь и сам бы мог татарином я стать.

Чит халык шагыйре Тукай шигъриятендә нинди сыйфатларны күрә соң? Тукай шигыренең караңгы күкне ярып яшьнәгән ярсу үткенлеген күрә. Һәм тагын нәрсәләр игътибарга лаек? Тукайның Казан чынбарлыгы белән бердәмлеге, татар халкының рухын чагылдыруы, аның абруен гәүдәләндерүе яһүд шагыйренә нык тәэсир иткән. Халык шагыйре дөньяга сибелгән һәм тарихта күп җәбер-золым күргән татар халкының хәлен яхшы аңлый, аның шагыйренә булган мәхәббәт яһүд шагыйренең үзен татар итәрдәй көчле. Янә шунысы игътибарга лаек: Шәрәф Мөдәрриснең әле күреп үткән шигырендәге мотивлар белән Матвей Грубиан шигырендәге чагыштырулар хәрефкә хәреф диярлек тәңгәл килә:

Караңгы төн караңгысын яшендәй ярган Тукай!

Слова летят сквозь ночь, как молнии сверкая...

Чагыштыруларның мондый тәңгәллеге очраклы була алмый: яшендәй якты үткенлек — Тукай шигъри теленең асыл сыйфаты. Әйтергә кирәк ки, Тукайның үз шигырьләрендә дә яшен сурәте еш яшьнәүчән. Өметле күз карашын татар яшьләренә төбәгәндә, ул гасыр башындагы яшьтәшләренә шундый ышанычлар баглый:

Күк булып күкрәр һавада хөр яшәү даулашлары,
Ялтырар изге көрәшнең хәнҗәре, алмаслары.
Йөрмәсен бәгъре өзек милләт киеп кашсыз йөзек, —
Без аның бик зур фәхерле, чын бриллиант кашлары! —

ди ул.

Үзенчәлекле фәлсәфи-сәнгатьчә яңгыраш, нәфис сурәтләр һәм, киРәксә, ихтыяр-гайрәт мотивлары гасыр башының зур шагыйрьләре Дәрдемәнд белән Сәгыйть Рәмиевтә дә күзәтелә. Тукай таланты, Тукай шигъриятенең эчтәлеге алардан ни белән аерыла соң?

Бу шагыйрьләрнең өчесе дә милләтнең лаеклы яшәешкә хокукын раслаучылар, аның ихтыяҗларын, тарихка, язмышка, дәүләткә карата дәгъваларын гәүдәләндерүчеләр. Әмма Тукай шигъриятендә тарихи зар да, яшәешкә һәм яңарышка ихтыяр да иҗтимагый актив, максималистларча кискен гәүдәләнә. Әйтик, Сәгыйть Рәмиев лирикасында шәхеснең мохиткә, иҗтимагый шартларга ярсу таләпләре һәм ризасызлыгы яңгыраса, Дәрдемәндтә мәсьәләләр, тарих һәм галәм киңлегендә куелып, фәлсәфи планда яктыртыла. Тукайда милләтнең аеручa җәберләнгән һәм рәнҗетелгән өлеше — гади халык, хезмәт иясе кайгылары үзәккә куела. Менә аның «Көзге җилләр» шигырен генә алыйк. Ул 1911 елгы ачлык шартларында язылган.

Игътибар итегез: шагыйрьнең бәгъре кемнәр өчен сыкрый — ачлыктан иң күп интегүче хезмәт кешесе өчен көенә:

— Иң сөекле эшче әүладым быел ач калды, — дип,
Изге, шәфкатьле анабыз — мәрхәмәтле җир җылый.

Шагыйрь — матурлыкны, нәфислекне яклаучы. Ул — эстет җанлы зат. Ачлыкның иң тирән фаҗигасен ул гүзәллекнең һәлакәт чигендә тартышуы рәвешендә тасвирлый:

Куйса монда корткалар төшкән тешен алтын белән,
Бер телем икмәк, дип, анда назлы нечкә бил җылый!

Шул ук вакытта Тукай — кайсы каләм иясенә караганда да татар милләтенең уртак фаҗигасен, аның тарихка булган тирән рәнҗүләрен һәм киләчәккә өметләрен тулырак чагылдырган шагыйрь. Ул — милләт шагыйре. Әле генә яһүд шагыйреннән китерелгән бер үрнәктә бүтәннәрнең аны татар милләтенең байракчысы итеп күзаллавын күреп киттек бит.

Тукайның милләт шагыйре булуы аның барлык әсәрләрендә дә чагыла, дияр идем мин. Шулай да менә аның «Милли моңнар»ына гына игътибар итеп карыйк.

Сүз татар җырлары, хосусан «Зиләйлүк» хакында бара. Татар җырының тирән моңында шагыйрь өч йөз еллык милли изелү эзләрен, халык чиккән бик күп михнәтләрнең, түккән күз яшьләренең чагылышын күрә. Яки шагыйрьнең «Мин татарга бәхет, шатлык телим; мин татарга тәхет, шаһлык телим» дигән юлларында бәйсезлек һәм дәүләтчелек гамен күрмибезме?!

Тукайның демократик һәм милли идеаллары юлында, әлбәттә, беренче нәүбәттә рус самодержавиесенең рәхимсезлеге киртә булып торган. Шул ук вакытта милли мохиттә дә аның дошманнары аз булмаган. Шагыйрьне алар ни өчен күралмаган, яки шагыйрь аларга нәфрәтле мөнәсәбәтен ничек белдергән?

Милләтнең азатлыгы һәм алгарышы өчен янып йөрүчегә еш кына һәм башлыча татарның үз кешеләре тышау булып төшкән. Бу хәл хәзер дә шундый ук рәхимсезлек белән эшләнә. Мәскәү матбугатында безнең суверенитет идеясен мәсхәрәләп язучылар арасында «зыялы» исемен күтәргән милләттәшләребез дә бар. Тукай үзләренең идеалсызлыгын заманга сылтаучылардан һәм мохиткә ераклашырга өндәүчеләрдән җәфа чиккән. Аның «Ваксынмыйм» шигыре бу яктан характерлы. Анда шагыйрь үз чорына киләчәктән торып бәя бирә:

Син үзеңчә изге эш эшлим дигәндә халкыңа,
Әллә нинди былчырак баулар салалар гакълыңа:

— Бу заман шундый заман, — дип, — бу вакыт мондый вакыт,
Син үзеңне дөньяда безнеңчә йөрт, безнеңчә тот.

Мин сыялмыйм андый шартлар, фани дөнья вакътына...

Ашкынамын мин әбәд бетмәс урынга, мәңгегә,
Мәңгелеккә — мәңге рухлы, мәңге нурлы ямьлегә!

Тукай — авылдан чыккан шагыйрь. Дөрес, ул шәһәр тәрбиясе алган. Аның шагыйрь буларак җитешүе, белем алуы, мөстәкыйль хезмәткә аяк басуы Уральск шәһәренә бәйле. Әмма татар халкының иң зур күпчелеге ул чорда авылда яшәгән. Шунлыктан шагыйрьнең авыл тормышы һәм авыл халкына мөнәсәбәте ул, гомумән, туган халкына мөнәсәбәте дә булып аңлашыла. Бу мөнәсәбәт аңарда мәхәббәт рәвешендә дә, катлаулырак та чагыла.

Менә аның «Сайфия» шигырен генә алыйк.

Тукай авылның фәкыйрьлегенә көенә. Картинаны ул кәеф-сафа чигүче байга контраст рәвешендә тасвирлый:

Ул хәзер туктар сиңа, и ач авыл, мохтаҗ авыл!
Җимрек өй каршында ич оҗмах кеби кәйфиясе.

Җаннарым, күз нурларым, сез, бу мәһабәтне күреп,
Җан ачып: «Во как!» — дисез, мәзлум мужиклар семьясе.

Ләкин Тукай авыл мужигын идеаллаштырмый, «Йолдыз»-дан да курка» шигырендә авыл агаеның либераль-демократик, нигездә җәмгыять тәртипләренә лояль «Йолдыз» гәзитен өендә күрүдән коты алынуын яза.

Тукай иҗаты, асылда, төрки-татар шигъриятенең меңъеллык үсешенә йомгак булып тора. Без моны Тукай шигъриятенең иҗат өчен мөһим булган барлык сыйфатларында да күрәбез. Менә иң беренче күзгә ташланган шигырь үлчәмен, шигырь калыбын гына алыйк. Тукай башлыча ике юллы шигырь строфасы белән эш итә. Шул нигездә эшләнгән лирик әсәрләрендә буйдан-буйга икенче юллары рифмалашкан газәл өлгесе дә, касыйдә калыбы да аңарда мул төрләндерелә. Мәсәлән, әле генә күреп киткән «Көзге җилләр» газәл өлгесендә эшләнгән. Шигырь үтәдән-үтә бер рифмага корылган очраклар Тукайда аз түгел. Форма мәсьәләсендә Тукай, бөтен Мөселман көнчыгышына хас булганча, гаруз системасы эчендә иҗат итә. Бу система буенча строфаның төзеклеген — иҗекләр саны тәңгәллеге, ритмик төзеклекне озын һәм кыска иҗекләрнең тәртипле чиратлашуы хәл кыла. Гаруз шигыре татар халык шигыреннән нык кына аерыла. Төп аерма икешәр юллы строфада гына түгел, башлыча ритмик тыныш-паузаларның сүз уртасына туры килүендә. Ягъни гаруз шигырен укыганда, ритмик буыннарны саклау һәм шигырьнең музыкаль яңгырашын төгәл бирү өчен сүз уртасында да тыныш ясарга кирәк. Менә бер мисал. «Хөрмәтле Хөсәен ядкяре» дигән шигырьнең беренче строфасын гаруз нигезендә дөрес уку өчен, ритмик буын азагында тынышларны шулай ясарга тиешбез:

Көч белән бер/гә гүзәллек/не җыйган диң/гез кеби,
Ул иде өс/тен вә кул җит/мәс кеше, йол/дыз кеби.

Хәзерге заманда Тукай шигырьләре, безнең чор шигырен, ягъни халык шигырен укыган кебек, сүзләр тәмамланган җирдә тыныш ясап укыла. Әйтик, әлеге мисал шулай яңгырый:

Көч белән бергә / гүзәллекне җыйган / диңгез кеби,
Ул иде өстен / вә кул җитмәс кеше, / йолдыз кеби.

Дүртәр ритмик буыннан торган шигырь юллары тәңгәл булмаган өчәр буын булып яңгырый. Әйе, мәгънә ачык аңлашыла. Әмма Тукай шигыренең иң гүзәл ягы — ритмик музыкальлек югала. Юкса Тукай шигырьләренең барысы да саз аккомпонементына көйләнгән. Шагыйрь тикмәгә генә үзенең шигъри илһамын «Саз» дип атамый бит!

И мөкатдәс моңлы сазым, уйнадың син ник бик аз?

Тукай шигыренең Шәрекъ поэзиясе традицияләрен чагылдыруына бу ышандыра торган дәлил дип уйлыйм. Тукайның шигъри фикерләве тулысынча диярлек Шәрекъ традицияләренә нигезләнгән, шәркый сурәтләр белән сугарылган. Иң беренче нәүбәттә бу ислам рухындагы сурәтләргә карый: Аллаһ, фәрештәләр, Иблис, шайтан, пәйгамбәрләр, тарихи изге шәхесләр, төшенчәләр шуңа керә. Менә ул баланың гөнаһсыз сафлыгын ничек тасвирлый:

Пакь җаның һәм пакь тәнең — барлык вөҗүдең пакь синең;
Син фәрештә валчыгысың, йөзләрең ап-ак синең.

Яки «Дәрдемәнд дәгелмием?» дигән мәхәббәт шигырендәге шушы юлларны алыйк:

Тәңре гыйшкында шәһадәт итсәләр дәр Гәрбәла,
Бән шәһидем дәр мәхәббәт, дәр бәлаем, нәйләем?

Хәзерге Гыйракның Кәрбәла шәһәрендә өмәвиләр тарафыннан хәзрәти Галинең улы Хөсәен үтерелә. Ягъни пәйгамбәрнең оныгы шәһит китә. Шагыйрь үзенең мәхәббәт юлында шәһитлеген шушы тарихи фаҗигале коллизиягә каршы куя, дөресрәге, шушы янәшәлектә бәяли.

Тагын да характерлырагы шул: Тукай төрки шигърияттә мең ел дәвамында яктыртылган сюжет һәм легендар-әфсанәви коллизия һәм сурәтләрне үзенең диалектик фикерләвендә дәлилле шигъри чарага әверелдерә. Матурлыкның конкрет һәм нисби төшенчә булуын ул шундый мисал аша дәлилли:

Әфсанәви — әкияти.

Бирмәде Ләйлә кеби мәхбүбәгә дөнья бәһа;
Ул болай бер кыз гына — каршында Мәҗнүн булмаса.

Ләйлә кебек гүзәл кызга дөнья бәя бирә алмас иде, ди. Әгәр каршында шашып гашыйк булган Мәҗнүн булмаса.

Бу — XX йөз башы шагыйренең даһи гомумиләштерүе. Шушы лирик тезисның барлыкка килүе өчен меңьеллык әдәбият тарихы кирәк булган. Әлеге шигырьнең тирән фәлсәфи мәгънәсен, драматизмын композитор Рөстәм Яхин нечкә күреп алган һәм аны гүзәл романс итеп яңгыраткан.

Шагыйрьнең яңа гасыр шигърияте нигез салуын шул ук параметрлар эчендә, шул ук схема нигезендә барган яңарышларда күрәбез. Иң элек, форма дигәндә, югарыда телгә алган «Милли моңнар» халык шигыре калыбында язылган. Бу классик төрки-татар — гомумән шәркый шигърият өчен принципиаль яңалык. Татар поэзиясенең XX гасыр дәвамындагы үсеше башлыча 10–9 иҗекле шушы дүрт юллы строфага таянып бара.

Сурәтле фикер һәм фәлсәфи мәгънәләр, дисәк, Тукай да, Дәрдемәнд тә, Сәгыйть Рәмиев тә — Көнчыгыш-Көнбатыш әдәбишигъри синтезын интенсив рәвештә үзләрендә гәүдәләндергән шагыйрьләр. Алар дәртләнеп һәм эзлекле рәвештә татар шигырен аурупалаштыралар. Яшь Тукайның шигъри чагыштыруларына күз салыгыз. Ул, татарга эндәшеп, болай ди:

Чыксын шәмсең, эрсен кар,
Шалтырап аксын ермаклар;
Ятмасын мәңге, җитәр! —
Мисле сәлеж Сангатар.

Ягъни Сен-Готард (Альп) тавындагы кар кебек, ди шагыйрь.

Ниһаять, иң мөһиме, Аурупа шагыйрьләре белән фәлсәфихисси аваздашлык эзләве, үзенең халәтенә, кичереш һәм гамәлләренә Байроннан, Һетедән, Һейне һәм Шиллердан, Пушкин һәм Лермонтовтан, Шекспирдан һәм бөек фикер иясе Толстойдан таяныч эстәве һәм табуы шагыйрьнең эзләнүләр процессы гөрләп барганын күрсәтмиме? Гомумән, Тукайның шигъри таланты лирика белән сатирада бердәй чагылуы дөнья шигъриятендәге Һейне талантын хәтерләтә.

XX йөз башында куәтле Тукай шигъри мәктәбе хасил була. Аның иң көчле вәкиле, әлбәттә, Шәехзадә Бабич. Ярсу һәм камил шигъри ритмда булсын, иман һәм инсани кичерешләрдә

булсын, ул турыдан-туры Тукайдан үсеп чыга. Яшь Исәнбәтнең дә башлангыч чор шигърияте тулысынча Тукай шигъри тылсымы эчендә үсә.

Тукай ул — даһи сүз сурәтчесе. «Җәйге таң хатирәсе» дигән шигыре берүзе дә моңа ышандыргыч дәлил була ала. Чөнки бу шигырьдә тасвир колачы гаять киң, шагыйрьнең сулышы көр. Иҗатка һәм яшәүгә этәргеч бирә торган манзара күз алдына баса.

Тулаем исә Тукай иҗаты — үзенең эчтәлеге белән дә, гасырдан гасырга актуаль яңгырашы белән дә бетмәс-төкәнмәс хәзинә ул.

Нурмөхәммәт Хисамов,
филология фәннәре докторы

1905

МУЖИК ЙОКЫСЫ

Ник йоклыйсың, мужик?
Яз җитте, һәм үсте
Чирәмнәр йортында;
Тор, уян, күтәрел!

Үз-үзеңә кара:
Кем идең, кем булдың?
Нәрсә бар милкеңдә?

Ындырда юк орлык,
Иген юк урырлык;
Атың бар бик начар,
Өч тәңкә торырлык.

Игенең урмаган,
Кибәнең куймаган,
Син үзең дә ялкау,
Хатының «булмаган».

Исеңнән чыгарма:
Сине бай вактында
Дустларың мактады
Алдында, артында;

Син кайда барсаң да,
Урның иде түрдә;
Акчасыз күп артык
Тыныч яту гүрдә.

Синдә мал беткәнне
Дустларың белделәр;
Алдында, артында
Кул чабып көлделәр.

Урмаган арышың
Ята кырда ятим;
Хәтерең калмасын,
Бер-ике сүз әйтим:

Урмаган арышың —
Бер еллык табышың;
Аны җил коядыр,
Чыпчыклар җыядыр.

Инде кыш та керде,
Игенне бетерде;
Чаналар астында
Ак карлар шытырдый.

Үзеңдә ялкаулык,
Хатныңда аңкаулык;
Кайда кышка азык
Ачлыктан сакларлык?

Күршеләр, йөк төяп,
Калага саттылар;
Һәм, җыйгач күп запас,
Бот сузып яттылар.

Җиктеләр пар аттан,
Өй салып нараттан;
Синең йортта аш юк
Туярлык таракан.

Синең өй балчыктан,
Бөкрәйгән карчыктай;
Кимреп иске ипи,
Ашыйсың тансыктай.

Хатының, балаң ач,
Ашарга булмагач;
Бу көнне күргәнче,
Өеңне ташлап кач.

Күршеләр бай булды,
Ашлары май булды;
Син, ялкау, йоклагач,
Янчыгың сай булды.

Иттеләр өмәләр,
Җыйдылар гөмбәләр;
Һәр михнәт соңында
Рәхәтле көн дә бар.

Тик яткач, Ходаем
Бирми мал сәбәпсез:
Бишмәтең таланган,
Күлмәгең сәдәпсез.

Хак сүзне әйткәнгә
Киң күңлең тарайса,
Урыныңнан кузгалма,
Йоклый күр алайса.

ИТТИФАКЪ ХАКЫНДА

Күрең патша хәзрәтен,
Җуйды халык хәсрәтен;
Күргәч фетнә кәсрәтен,
Киңлек бирде, бәдәвам.

Файдаланыйк киңлектән,
Ваз кичик мин-минлектән;
Көчле-көчсез тиңлектән
Файда алыйк, бәдәвам.

Тырышыйк, и хас вә гам,
Һәр көн үзгәрә заман;
Җитәр, йокламыйк һаман, —
Таңнар атты, бәдәвам.

Кызганамын сезләрне,
Ник ачмыйсыз күзләрне?
Киләчәктә бәхетләр
Көтә безне, бәдәвам.

Итик, дустлар, иттифакъ,
Бетсен, кадалсын нифакъ;
Тәнемез айрым булса да,
Бер җан булыйк, бәдәвам.

Якты көннәр алдале,
Җәһел безне алдалый;
Бүлик без бер алманы
Биш кисәккә, бәдәвам.

Иттифакъ — берләшү.
Кәсрәтен — күплеген.
Хас вә гам — әдәбиятта борынгыдан килә торган тәгъбир, «барыгыз да, барлык халык» мәгънәсендә.
Нифакъ — икейөзлелек.
Җәһел — наданлык.

Җыйналып мәҗлес ясыйк,
Бер-беремездән качмыйк;
Наданлыкка юл ачмыйк, —
Бик күп изде, бәдәвам.

Кайчанга чаклы татар
Ушбу уйкуда ятар;
Бер-берсенә ук атар,
Иттифакъсыз, бәдәвам.

Ачыйк иттифакъка юл —
Ушбудыр иң тугъры юл;
Сыңар җиңнән ике кул
Чыгарыйк без, бәдәвам.

1906

ЯЗ ГАЛӘМӘТЛӘРЕ

Язлар җитте, карлар эри башладылар,
Толыплылар толыпларын ташладылар;
Киемсезләр иркен йөри башладылар,
Тунсызларга нурлы көннәр килде имди.

Ката, чана табаннары ял итәләр,
Шылтыр-шылтыр юлдин арбалар китәләр.
Трантаслар, велосипед, кареталар
Урамнарны чуарлыйлар бер-бер имди.

Каткан, туңган агачларны хәзер кара:
Һәрбересе яшәрешеп яфрак яра;
Бу урманнар бакча булыр бара-бара,
Һәр агачта сандугачлар сайрар имди.

Җиде кат боз астындин чыгар бака,
Баткакларга, балчыкларга бата-бата;
Куе камыш арасындин бака-бака:
«Бака-кака, бака-кака»,— диер имди.

Шул бакалар ярга чыгып бакылдаша,
Берсен берсе аңлашмыйча такылдаша;
Әллә нәрсә киңәшәләр, акыллаша:
Ахры, мантыйк укыганнар буйлар имди.

Бака-бака — бага-бага, карый-карый.

Кышлар үтеп, яз көннәре килер исә,
Сахраларда йомшак саба җиле исә;
Аh, бу көннәр гамькин күңелләрне кисә,
Үткән гомер бер-бер искә төшә имди.

Дәрьяларда бозлар ага тау-тау булып,
Һаваларда кошлар оча болыт-болыт;
И Ходаем, фазлең берлә көнне җылыт,
Үлгән дөнья яңа җаннар алсын имди!

Гамькин — кайгылы.
Фазлең берлә — рәхмәтең белән.

И КАЛӘМ!

И каләм! Китсен әләм, сән әйлә безне шадыман;
Без дә саяңдә улалым тугъры юла кадыман.

Без өсәраи, көсаляи дә сәүкъ ит һиммәте;
Кыйл тәрәххем милләтә — калдырма, зинһар, зилләтә.

Рәфгъ идеб Аурупаи сән гарше әгъляя кадәр,
Нә ичүн безне дөшердең фәрше әднәя кадәр?

Милләтең бу хале мәктүбме китабы хикмәте?
Монхәсыйрмы ане гомре хале мәхзүниятә?

Яз тәгаллемләргә тәргыйб, әйлә тәкъдир къәдрене;
Ит наданлыкларны тәгъриф, зәһрене яз, гъэдрене.

Караны яз кара диб һәм игътираф ит акны — ак;
Җөпне җөп дип язмали сән һәм ушандак такны — так.

Бакма һич кәс хатеринә, милләтең дәрденә бак!
Бәддога — явыз догая һәр заман асма колак.

И каләм, сәндин кәлүр һәп бәхтемез, икъбалемез;
Бәкләнүр дүрт күз илә лотфыңда истикъбалемез.

Кичмәсен караңгылыкта маһемез һәм салемез;
Гафилез без, җаһилез — вай халемез, вай халемез!

Һәр тараф мөслимләри бер-бер иләрләр аһ вә ваһ!
Нә сәбәбле кәлди безгә бөйлә бер бәхте сияһ?

Әйлә ярдәм безгә һәрдәм, и каләм, кыйл мәрхәмәт;
Дәфгулынсын җөмлә хәсрәт, фәкър вә хәкър, мәскәнәт.

Тәрҗемәсе:

И КАЛӘМ!

И каләм! Китсен газап, ит син безне шат;
Без дә синең арканда туры юлга басыйк аяк.

Без әсирләрне, ялкауларны да зур эшкә этәр;
Милләткә мәрхәмәт ит — зинһар, хурлыкка калдырма.

Европаны күтәреп син югары күкләргә кадәр,
Ник төшердең безне — җиде кат җир астына кадәр?

Милләтнең бу хәле хикмәт китабына теркәлгәнме?
Гомернең һәрбер сулышы хурлык белән чикләнгәнме?

Чакырып яз укырга, уку кыйммәтен тәкъдир ит;
Наданлыкның начарлыгын, аңлат агу икәнен.

Яз караны кара дип һәм акны — ак;
Җөпне җөп дип һәм шулай ук такны — так.

Һәр кеше күңелен күрмә, милләт авыруына бак!
Бәддога — явыз догага һичвакыт салма колак.

И каләм, бәхет һәм якты киләчәгебез синнән килер;
Якты киләчәгебез дүрт күз белән рәхмәтеңнән көтелә.

Үтмәсен караңгылыкта айларыбыз, көннәребез;
Гамьсез дә без, надан да без — вай хәлебез, вай хәлебез!

Һәрьяктагы мөселманнар бер төслүк аһ-ваһ итә!
— Безгә мондый кара бәхет нидән килде? — дип әйтә.

И каләм, безгә һәрдаим ярдәм һәм мәрхәмәт ит;
Хәсрәт, хурлык, мескенлекләр — мәңгегә кит!

ШАГЫЙРЬ ВӘ ҺАТИФ

Һатиф:
Нәдер, шагыйрь, кәчәр һәр анлари налишле әзманең? —
Дулу сәбгы сәмавәт һәп синең атәшле әхзанең.
Зәминә сыгъмады дәрдең ки, итдең күкләре әгъля;
Нәдер бу бидәва хәсрәт, нәдәндер бөйлә истигъля?

Шагыйрь:
Заманың инкыйлабатыйнә бән һәр дәмдә калканым;
Бәхак бән нар сачәр әтрафә бер атәшле вулканым.
Чәкәм дине мөбиннең бән тәдәннисенә аһ-ваһлар,
Идәм бән башка милләтең тәрәкъкыйсенә ваһ-ваһлар.

Һатиф:
Насыл итсен тәдәнни дин, — бу дин илә җиһан мәмлү;
Бу ислам хак дорыр, — әлбәттә, хаклык бигөман ягълү.

Шагыйрь:
Морадымдыр димәкдин «дин» — бу динең җөмлә әрбабы;
Капалдыкча әһали — капланыр диннең дә һәр бабы.
Гыйбарәт итделәр динне тәшәйех: башны бөкмәкдин
Вә көффарә тәнәззелдин, тәзәллел яшьне түкмәкдин.

Һатиф:
Сәңа лязимме агъламак, — у динне башчылар баксын;
Тарикы мөстәкыйм шәмгын аңа юлбашчылар яксын.

Шагыйрь:
Әвәт шөйлә, әвәт шөйлә! Фәкать чук ачыер җаным;
Җәхиме дөньяда булдырды инсафымлә вөҗданым.

Һатиф:
Йитәр, шагыйрь, бу фөрьядыңлә инҗетмә мәлаикне:
Ки һәркем билмәли кәнди нәдер шәәненә ляикъне.

Һатиф — күктән иңгән, яшерен тавыш.

Тәрҗемәсе:

ШАГЫЙРЬ ҺӘМ ҺАТИФ

Һатиф:
Ник, шагыйрь, һәр сулышыңны ыңгырашып аласың син? —
Җиде кат күкләргә кадәр утлы аһыңны атасың син.
Җиргә сыймадымыни хәсрәтең — күкләргә үк ашты;
Нидән бу дәвасыз кайгы, нидән бу күкләргә ашу?

Шагыйрь:
Заманның үзгәрешләренә мин һаман да калканмын;
Чын-чыннан мин тирә-якка утлар чәчәр бер вулканмын.
Түбәнлеккә төшүенә туры диннең аһ-ваһ итәм,
Башка милләтнең алга китүенә мин ах-ух итәм.

Һатиф:
Ничек инде түбәнәйсен — бу дин белән дөнья тулы;
Ислам бит хак дин, ә хаклык, һичшиксез, гел өстен булыр.

Шагыйрь:
«Дин» дигәндә — шул юлдашларның барын күздә тотам;
Алар бетсә, диннең барлык ишекләре ябылып бетә.
Динне бит гыйбарәт диделәр ишаннар баш бөгүдән,
Кяферләр алдында кимсенеп, хурланып яшь түгүдән.

Һатиф:
Сиңа җылау тиешме, — ул динне муллалар кайгыртсын;
Туры юл күрсәтүче шәмен юлбашчылар кабызсын.

Шагыйрь:
Әйе, шулай, әйе, шулай! Әмма җаным бик тә ачына;
Инсафым һәм вөҗданым дөньяны тәмуг ясый миңа.

Һатиф:
Җитәр, шагыйрь, аһ-зар белән фәрештәләрне рәнҗетмә:
Үзенә нәрсә лаек икәнен һәркем үзе белә.

ПУШКИНӘ

Нәзыйрсыз шагыйрь улдың (афәрин!), Пушкин
Александр!
Бәнем дә дәрде шәүкым һәм сәнең дәрдеңлә якьсандыр.

Сәнең әшгареңә, бәнчә, агач, даш билә рәкъсандыр;
Агач рәкъс итмәмәк шагыйрь улан инсанә ноксандыр.

Нә чөн рәкъс итмәсен, шигъреӊ мисале шәмсе рәхшандыр;
Нә шагыйрьдер у кем әшгар аңа мәүлядан ихсандыр.

Касавәт кәлмәйүр кальбә: сәнең шигъреӊ мөнафиһа,—
Нәчек кем шәмсә каршы парлайур дөнья вә мафиһа.

Кыйраәт әйдәдем, әзбәрләдем бән җөмлә асәрең;
Кереп гөлзарыңа, бән дә тәнавел иттем әсмарең.

Сәнең бакчаңда гиздем, йөредем һәм әйдәдем тайран;
Күрүбән гандәлибаны, тамаша әйләдем сәйран.

Кәлүр рәүнәкъ колүбә сүзләреңдин, җанә сайкаллар;
Дикелмәз бөйлә улмадыкча һичбер намә һәйкәлләр.

Мәрамем-матлабым анчак сәнең мәнзум вә мәнсүрең;
Бәнем шәэнемме тәфтиш әзһәбеңне, дине мәнсүбең?

Әвәт, дәрдем дорыр якьсан, вәликин бәндә юк дәрман,
Вирер дәрмани дә, шаять, җәнабе мән ләһелфәрман.

Тәрҗемәсе:

ПУШКИНГА

Тиңдәшсез шагыйрь булдың (афәрин!), Пушкин
Александр!
Минем дә дәртем-теләгем нәкъ синең дәртең белән бер.

Синең шигырең көенә агач, таш бии, минемчә;
Биемәслек итеп язу кимчелек шагыйрь кешегә.

Якты кояшка тиң шигырь алдында ник биемәсен;
Илаһи илһамга ия булган көчле шагыйрь бит син.

Күңелгә куләгә төшми: шигырьләрең якты шундый, —
Гүя бөтен дөнья балкый алтын кояш яктысында.

Һәммә әсәрләрең укып, күңелемә ныклап беркеттем;
Гөлбакчаңа кереп, җимешләреңнән мин авыз иттем.

Синең бакчаңда мин гиздем, гүя анда очып йөрдем;
Сайрар кошларыңны күреп, шунда күңел ачып йөрдем.

Күңелгә — хуш, җанга якты шигырьләреңнән кем туяр?!
Шулай булмады исә, шагыйрьгә кем һәйкәлләр куяр?!

Бар теләк-максатым минем — тезмәң, чәчмәләрең синең;
Минем эшмени тикшерү — карашың синең һәм динең.

Әйе, теләгем бер генә, әмма юк шул миндә куәт;
Өмет итәм, кодрәтле зат бирер дип дәрман да, шаять.

ДӘРДЕМӘНД* ДӘГЕЛМИЕМ?

Дәрдемәнд мәсьүл удырмы? Мөбтәлаем, нәйләем?
Җисме җанымлә бәрабәр бер бәлаем, нәйләем?

Нәйләем, аслым, әсасем дәрдә идмеш ибтина?
Та әзәлдән дәрде шәүка мөбтәнаем, нәйләем?

Тәңре гыйшкында шәһадәт итсәләр дәр Гәрбәла,
Бән шәһидем дәр мәхәббәт, дәр бәлаем, нәйләем?

Нәйләем, сармыш бәнем әтрафеми гамь гаскәри?
Гүя мәгърузе дәһаны аждаһаем, нәйләем?

Дәрдемәндане җиһанә бән тәфәүвык әйләдем,
Чөнки һәрбер дәрдә мәбдәэ, мөбтәдаем, нәйләем?

Сөйлә: күрдеңме бәнем шәклемдә һичбер
дәрдемәнд?
Дәрдә сәрдар улмага бән мостафаем, нәйләем?

Кәл, инан, ханым әфәндем, дәрдемәндем бәндәңез;
Һәп сәнең — кальбем, вә кәндем мөштәраем,
нәйләем?

Гакълыма һич кәлмәде гомремдә сәндин ма гадә,
Чөнки амалеңдә мәмлү бер сәраем, нәйләем?

Юк тәгали гашыйка бәйнәл-әһали та әбәд,
Санки бән тәхтессәрада бер сәраем, нәйләем?

* «Хәсрәт чигүче» мәгънәсендә.

Тәрҗемәсе:

ДӘРДЕМӘНД ТҮГЕЛМЕ МИН?

Дәрдемәнд җаваплымы? Бәлагә төшкәнмен, ни эшлим?
Бер бәламен тәнем-җаным белән бергә, ни эшлим?

Кайгы-хәсрәткә корылган аслым-нигезем, ни эшлим?
Кайгы-хәсрәткә батканмын тумышымнан ук, ни эшлим?

Әгәр Гәрбәладә Тәңре гыйшкында булсалар шәһит,
Мин мәхәббәт-бәла юлында шәһитмен, ни эшлим?

Тирә-ягымны кайгы гаскәре чолгаган, ни эшлим?
Гүя аждаһа авызы алдында торам, ни эшлим?

Дөньядагы кайгылылардан да мин иң кайгылысы,
Чөнки мин башлангычы хәсрәт-кайгының, ни эшлим?

Сөйлә: минем кебек бер-бер хәсрәт чигүче күрдеңме?
Сайланганмын баш булырга кайгы-хәсрәткә, ни эшлим?

Кил, ышан, ханым әфәндем, бәндәгез бу — дәрдемәнд;
Күңлем дә, үзем дә сиңа сатылганмын, ни эшлим?

Уема да килмәде синнән бүтән гомремдә бер,
Ни эшлим, сиңа ашкыну дәрте моңлы күңлемдә гел.

Кеше арасында гашыйкка өстенлек мәңге юк,
Гүя җир астында бер бөртек туфрак мин, ни эшлим?

ХАТИРӘИ «БАКЫРГАН»

Тулган шәһәр чәйханәсе,
Чәйханәсе, мәйханәсе;
Җөмлә татар бай баласы, —
Бән егъламай, кем егъласын.

Кулда бильяр, карталары,
Эчеп сыра, тарта бары;
Бетерү җиңел ата малы, —
Бән егъламай, кем егъласын.

Бигрәк бозык дуст-ишләре,
Кулларында «Дюшес»ләре;
Күргәннәр китәр исләре, —
Бән егъламай, кем егъласын.

Артык надандыр үзләре,
Журналлар күрмәс күзләре;
Йоклап үтәр көндезләре, —
Бән егъламай, кем егъласын.

Болар исраф итә нишләп? —
Кала бер көн ирнен тешләп;
Йөри урыс эшен эшләп, —
Бән егъламай, кем егъласын.

Аталары ишан асрый,
Ишан басты безнең гасрый;
Бар һиммәте шуңар хаслый *, —
Бән егъламай, кем егъласын.

---

*Бар булдыклылыгы шуңа тарта.
«Дюшес»ләре — папирос исемнәре.
Гасрый — гасырны, чорны.

Тапкан бунлар җиңел һөнәр:
Көн дә ашка бара унар;
Ярлы-зарлы димәс, тунар, —
Бән егъламай, кем егъласын.

Дустлар, тугъры юлдан китик,
Ишаннарга һөҗүм итик;
Тозакларын вәйран итик:
Тагы бер кәррә кормасын!

Вәйран итик — туздырыйк, бетерик.
Кәррә — кабат.

СОРЫКОРТЛАРГА

Аристократ-сорыкортлар, калын корсак, кечек башлар;
Ашыйлар соң бирән булган кешеләр, ну гаҗәп, ай-яй!

Вә һәрберсе — губернатор, кикеръләр дөбер-шатыр;
Тамак туйгач төкер-какыр,— бөтен эч май гына, май-май!

Чыгып искене бушатыр, бушаткач сузылып ятыр;
Көнен сартир, төнен сартир — менә һиммәтләре, ай-һай!

Халык батсын да бетсен, тик боларның эчләре күпсен;
Авызлары ачык бик киң, ниең бар: «Дай сюда, дай, дай!»

Ашар безне дә бу корсак, басар тиз, без болай торсак;
Әйа корсак, вәйа корсак, җиһанны капладың, вай-вай!

Боларның һәрбере Каф яки Кавказ таулары микъдар;
Болар ни йотмаган инде, беләмсең, Миңлебай* бабай!

Матур булыр бу корсакларга каршы чаралар корсак;
Тотып ярсак боларны без, заман үткәрми, картаймай.

Ярыйк, дустлар, ярыйк, дим, чөнки безнең бәхтебез шунда;
Шулар йоткан безем икъбалемезне бер дә кызганмай.

Җитәр инде, җитәр инде, давайте сызганыйк җиңне;
Салып ташлыйк киемне: һич өмид юк җиңне сызганмай.

Һөҗүм кирәк ишаннарга — сорыкорт, гөмбә башларга;
Бетер! сындыр, кырып ташла, мәгальурра вә билбанзай!

---

* Тарихи вә милли татар исемедер. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)
Икъбалемезне — якты киләчәгебезне.
Мәгальурра вә билбанзай — «ура», «банзай» дип кычкырып. («Банзай» сүзе японнарда бездәге «ура» диясе урында әйтелә.)

Пәйгамбәрдән калан дин урнына килгән чегәннәрдән
Үзенә башка бер дин, кайдадыр исламымыз, һай-һай!

Эзе дә калмаган диннең, басып киткән мәҗүсиләр;
Моны сизгән мөселманга чыдау мөмкинме җан җанмай?

Ашап яткан сорыкортка кадалдым мисле хәнҗәр мин;
Боларның мәсләге — безне талау бит, бер дә коткармай.

Яза күрмә, җитәр, артык, Тукаев, вастрок бар бит;
Куярлар астырып дарга, ятып тор бер дә кузгалмай.

Язам, юк, туктамыйм мин һич, алардан бер дә кот чыкмай;
Нидәндер җаннарым бу куркулардан бер дә сызланмай.

Чебен җанымны чын юлда бирәм бең кәррә, кызганмыйм,
Минем чөн мәсләгем-юлым бөтенләй социаллардай.

Бу мәзһәб — бер зәһәб мәзһәб: фәляхи эстәсәң, фәзһәб*;
Моның саликләре, үлгәнче, ялганнарга алданмай.

* *Бу юл* — алтын юл: котылуны теләсәң, шул юл белән бар.
Калан — калган.
Мисле — кебек.
Мәсләге — тоткан юлы.
Вастрок (острог) — төрмә.
Бең кәррә — мең тапкыр.
Саликләре — бурычлары.

КЕМНЕ СӨЯРГӘ КИРӘК?

Белү мөшкил: кирәк кемне сөяргә?
Үзең аусаң да, аудармый сөяргә?

Син үлсәң (бет!), сине кем кызгана соң?
Синең зәхмеңгә кемнәр сызлана соң?

Бу дөньяда сине кем иркәли соң?
Бәлаләрдән сине кем киртәли соң?

Синең соң хәсрәтең кемнәргә хәсрәт?
Гамеңнең кәсрәте кемнәргә кәсрәт?*

Кеше сатмас кеше тапмак асатмы?
Сине соң кайсы дуст дошманга сатмый?

Синең якты көнең кемнәргә тансык?
Кирәксә, яшь җиренә кара кан сык!

Сине кемнәр генә туйдырмый бер дә?
Күңелсез хәлгә кем куйдырмый бер дә?

Кем үлчи барыйшын синең барыйшка?
Бөтен сүзен, эшен синең карышка?

Тырышма, эзләмә юкны әрәмгә,
Табылмас — юк! Әрәм җәһдең, әрәм лә.

Сиңа, дустым, бу сүз ахыргы сүзем:
Үзеңне сөй! Ярат үзеңне үзең!

* Зур кайгың кемнәргә генә зур булып күренә соң?
Мөшкил — читен.
Зәхмеңгә — җәрәхәткә, авыруга.
Барыйшып (барышып) — файдасын.
Җәһдең (җәһедең) — тырышлыгың.

ТАТАР КЫЗЛАРЫНА

(Сөям дә, сөймим дә, яратам да, яратмыйм да)

Сөям сезнең сызылган кашыңызны,
Тузылган сачеңезне, башыңызны.

Яратам тәмле, татлы сүзеңезне,
Зөбәрҗәт төсле якты күзеңезне.

Сөям кәүсәрдән әхля ирнеңезне,
Бу мактауга ризалык бирдеңезме?

Сөям кысмыйча нечкә билеңезне.
Ничек дисәм дә аз тәмсилеңезне.

Сөям бигрәк, хосусән садреңезне;
Ни соң ул: шәмсеңезме, бәдреңезме?

Сөям кочмакга мәрмәр муйныңызны,
Сөям оҗмахка биңзәр куйныңызны.

Сөям, «җаным» дигәндә, «җим»еңезне,
Сөям, «дустым» дигәндә, «мим»еңезне.

Сөям сезнең әдәп-инсафыңызны,
Егет кулы тиюдин сафыңызны.

Яратканым — килешле кәкре калфак,
Очы кәп-кәкре килгән, агъзы ялпак.

Ишан хәзрәт билет бирсә бәңа гәр,
Аныңлә җәннәтә керсәм бәрабәр,

Әхля — татлырак.
Тәмсилеңезне — охшатуыгызны.
Садреңезне — күкрәкләрегезне.
Шәмсеңезме — кояшыгызмы.
Бәдреңезме (бәдерегезме) — тулган аегызмы.
Биңзәр — охшар, охшый торган.
«Җим», «мим» — «җ» һәм «м» авазлары.
Бәңа гәр — миңа әгәр.

Бәнем каршымда хур калфак кимәзсә,
Бәңа: «Җанашым, исәнме?» — димәзсә,

Диям: «Әстәгъфирулла, анда кермим,
Китәм әгърафә[1] тиз, бер ань дә тормыйм».

Яратмыйм бер дә сезнең җәһлеңезне,
Караңгы салеңезне, шәһреңезне.

Яратмыйм бер дә остабикәләрне,
Сези алдарга оста бикәләрне.

Алар сездән балаларын карата,
Идәнен юсаңыз, бигрәк ярата.

Сабак «бабын наданлык»тан аласыз,
Гомер буе надан булып каласыз.

Утырып сез бозаулар берлә бергә,
Лыкылдыйсыз иҗекне бергә-бергә.

Туып алтын булып, туфрак буласыз,
Мәгарифтән сукыр-чукрак буласыз.

Сезең әүлядыңыз сездәй әдәпсез,
Әдәпсезлектә сабит сез, әбәд сез.

Җиһанда, санки, бер сатлык товарсыз,
Имамнар кайда аударса — аварсыз.

---

[1] *Әгъраф* — саннар белән күрсәтелгән искәрмәләрне 246—268 битләрдән кара. (*Ред. искәрмәсе.*)

Ань — сулыш алырлык ара.

Җәһлеңезне — наданлыгыгызны.

Салеңезне — елыгызны.

Шәһреңезне — аегызны.

«Бабын наданлык» — «Наданлык» дигән бүлек.

Әүлядыңыз — балаларыгыз.

Сабит — нык.

Әбәд — мәңгелек.

Санки — гүяки, әйтерсең лә.

Вә сез әнгам дәгелсез бөйлә хаксыз,
Хокука мөстәхикъ, бәлки әхаксыз*.

Вакыт кортылмага бу пәнҗәләрдән,
Вакыт ычкынмага эскәнҗәләрдән.

Ышанмаңыз, бабай Сәйдәш[2] надан ул,
Түгел надан гына — анларга хан ул.

---

*Һәм болай хокуксыз булырга сез хайваннар түгел, хокукка хаклы, хәтта бик хаклысыз.

Кортылмага — котылырга.

Пәнҗәләрдән — тырнаклардан.

Эскәнҗәләрдән — кысалардан, кыскычлардан.

МӘХҮ ИДӘРМИСӘН?

Мәхү идәрмисән бу рәсмә, дилбәрем, бу шагыйри?
Үлмәдекчә фаригъ улмазмы бу дәрден, шагыйли?

Җаным ул, фазлит бәңа сән, улма җани җаныма;
Бән үләрсәм, шөбһәсез, сәнсең җинаять фагыйли.

Шәэнеңезгә, и мәләк! рикъкать, тәрәххемләр кәрәк;
Сән дәгелсен айларың җанлар алан Газраили.

Кадре гөл былбыл шинас һәм кадре җәүһәр җәүһәри
Итмә тәрҗих бән кеби мәфтүнеңә бер җаһили.

И җәмилә!* гыйшкыңызда бунча әшгар сөйләдем;
Зәррә микъдар варса мәйлең, кабили ли кабили!

Санки гыйшкың — бер кәлисә, бән — аның накусием
Икләрем аһ-ваһ идеб, мән насыйри, мән маили.

Пәрдән фиркатьлә өртелмеш безем ма бәйнемез;
Ирфәгъ, Аллаһүммә, ганна бу карангу хаили.

Дәрдемә дәрман бәнем вар: йә әҗәлдер, йә висаль;
Буйларың һәрберсе мәмнүн әйләйүр бу саили.

Аңладыңмы, и гүзәл! Бәс, җаным ул йә җаным ал,
Ит бәни нәздендә үлмәклә сәгадәт наили.

* «Гүзәл кыз» мәгънәсендә. *(Г.Тукай искәрмәсе.)*
Фазлит — фазыл ит.

Тәрҗемәсе:

ЮК ИТӘРСЕЗМЕ?

Шулай юк итәрсеңме, сөеклем, бу шагыйрьне?
Бу дәрткә дучар кеше үлгәнче аннан котылмасмыни?

Җаным бул, яхшылык ит миңа, җан кыючым булма;
Мин үләм икән, мине үтерүче, шиксез, син буласың.

И фәрештә! Сиңа йомшак һәм мәрхәмәтле булу кирәк;
Син бит аларның җан алучы Газраиле түгел.

Гөл кадерен былбыл белер, асылташ кадерен — белгече;
Минем кебек сөйгән кешедән бер наданны артык күрмә.

И гүзәл кыз! Сезне сөюдән күп шигырь сөйләдем;
Аз гына сөйсәң, мин шиксез кабул итәм, кабул итәм!

Гүя гыйшкың — бер чиркәү, ә мин — аның чаңымын;
Аһ-ваһ итеп, мин ул тавышны көчәйтергә тырышамын.

Безнең арабыз аерылышу пәрдәсе белән капланган;
И Алла! Күтәр син бездән бу караңгы пәрдәне.

Дәртемә минем дару бар: йә үлем, йә кавышу;
Боларның һәрберсе бу сораучыны шатландырыр.

Аңладыңмы, и гүзәл! Йә җаным бул, йә җанымны ал;
Мине янында үлү белән бәхеткә ирештер.

ПУШКИННАН

Сәнең зәүҗең, сән, и яшь кыз, матурны,
Белеп кадрең, тәмең татып ятармы?

Тагы алты хатын алыр, тагын да
Алыр,— туймас, алыр җан бар чагында.

Була калсаң җиденче, хәл начар, кыз!
Шуңар чаклы йөгер фонтанга, бар, сыз.

Алып чишмә суын түк, сип тә уйна;
Вәли ушбу фикерчекне дә уйла:

«Бу су ничек көмеш төсле агадыр,
Агып барганда чүп-чарны кагадыр;

Агып, күздән югалып, була гаиб,
Гаҗәп, кайда китә соң бу, гаҗаиб?»

Бу су юк булды бит, чыкмый өне дә,
Шулай ук юк булыр яшьлек көне дә.

Югалды, акты-китте, кайтмый бер дә;
Шулай кайтмый гомергә яшь гомер дә.

Күренмәс булды бу су монда бөйлә,
Диген: «Көндәш эчендә мин дә шөйлә

Бетәм, гаиб булам, калмый эзем дә;
Бәхил бул, и кичәм һәм көндезем дә!»

Зәүҗең — ирең.
Вәли — шулай да.
Бөйлә — бу рәвештә.
Шөйлә — шулай.

ХУР КЫЗЫНА

Әгәр җәннәтдә күрсәм бән йөзеңни,
Күрермен ай йөзендә үз йөземни.

Беләм инде: бәни мәфтүн идәрсең,
Сихерләрсең, бәни әфсүн идәрсең.

Сәнең хөснең, табигыйдер, сәмави,
Вә һәр гозве ләтыйфеңдер сәнави.

Сөярмен мин сәне дә, бик сөярмен,
Яратырмын, янармын да көярмен.

Калур мәнсә бәнем әрзый сорурым,
Кәлүр җәннәткә махсус бер горурым.

Сәнең һәрбер сүзеңдер җанга рахәт,
Идәр дил һәр сүзеңдин истирахәт.

Сәнең җисмең яратылмыш сәма чөн,
Лисаның зикре-тәсбих чөн, сәна чөн.

Сәсиң әгъля бәлябилиң сәсиндин,
Фиракъ эстәрме һичбер кимсә сәндин?

Вөҗүдең һәп мөкаддәс, мөхтәрәмдер, —
Вә ләмсе без гөнаһкярә әрәмдер.

Гүзәлсең сән, матурсың сән, матурсың,
Матурларның матурындин матурсың.

Гүзәлсең сән, зөбәрҗәдсең, ләгыльсең,
Вәли сән җир кызы төсле дәгелсең.

Сәнең хөснең, дөрест, һәр мәдхи йөкли,
Вәләкин җир кызы сәндин сөекли.

Тәрҗемәсе:

ХУР КЫЗЫНА

Әгәр җәннәттә күрсәм мин йөзеңне,
Күрермен ай йөзеңдә үз йөземне.

Беләм инде: мине әсир итәрсең,
Сихерләрсең, мине әфсүн итәрсең*.

Табигый, синең күркәмлегең күкнеке
Һәм һәрбер әгъзаң нәфис, мактаулы.

Сөярмен мин сине дә, бик сөярмен,
Яратырмын, янармын да көярмен.

Онытылыр җир йөзендәге шатлыгым,
Килер җәннәткә хас горурым.

Синең һәрбер сүзең җанга рәхәт,
Синең һәрбер сүзеңнән күңел ял итә.

Синең гәүдәң яратылган күк өчен,
Телең — зикер-тәсбих өчен, мактау өчен.

Тавышың сандугач тавышыннан матуррак,
Кем теләр соң синнән аерылырга?

Син үзең һәрвакыт изге, хөрмәтле, —
Без гөнаһлыларга кагылырга да әрәм.

Гүзәлсең син, матурсың син, матурсың,
Матурларның матурыннан матурсың.

Гүзәлсең син, зөбәрҗәтсең, асылташсың,
Ләкин җир кызы төсле түгелсең.

Күркәмлегең, дөрес, һәртөрле мактауга лаек,
Шулай да җир кызы синнән сөеклерәк.

* «Әфсен укып (сихерләп) үзеңә каратырсың» мәгънәсендә.

КӨЗ

Күрәмсез, дустларым, көз килде тышта;
Озак тормас, килер ак тунлы кыш та.

Китә башлады бездән инде кошлар;
Алар бездән ерак җирләрдә кышлар.

Мисале зәгъфыран саргайды урман,
Игенчеләр игеннәрне дә урган.

Такыр калды татар башы кеби кыр;
Азык эзли — оча тургай да пыр-пыр.

Чыгып баш калкыта сахрада уҗым,
Яшел хәтфә шикелле итә җем-җем.

Кояш та яктысын киметте шактый;
Тәәссеф! басты золмәт, китте якты.

Колакны шаулата инде суык җил,
Тулып эчкә, өрә, мисле куык, җил.

Ничәйтсәң дә, күңелсез көз, күңелсез;
Чәчәксез көз, үләнсез һәм дә гөлсез.

Мәзарстанга охшап калды кырлар;
Чирәмсездер тигез җирләр, чокырлар.

Үлеп торсам иде мин алты айдай,
Эреп бер йокласам мин сары майдай.

Мисале зәгъфыран — зәгъфран кебек.
Тәәссеф — үкенеч.
Золмәт — караңгылык.
Мәзарстан — каберлек.

Шулай йоклап, бәһар җиткәндә торсам,
Торып тагы яшел җирдә утырсам, —

Бәхетле шул заман, мин бик бәхетле,
Булырмын шаһ, бәхетле һәм тәхетле.

*

Качан соң, и фәкыйрь милләт, бәһарең!
Качан китәр кичең, килер нәһарең?

Килер мәллә кабергә мин сөрелгәч,
Кыямәт көндә мин үлеп терелгәч?

Бәһар — яз.
Нәһарең — көндезен.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДУМАГА

(«Ай бәгърем, Нәгыймә» көенә)

Ник бик тиз беттең син, Дума,
Ник җир-ирек алмадың? —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшең бума?*

Ник бик яшьләй картайдың соң,
Ник мәңгегә калмадың? —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшең бума?

Ник безне кызганмадың соң,
Коллыктан коткармадың? —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшең бума?

Залим башлыкларны тотып,
Ник йөрәген ярмадың? —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшең бума?

Ник куылдың син үзең соң,
Ник кумадың үзләрен? —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшең бума?

Ник баш бөктең залимнәргә,
Ник тыңладың сүзләрен? —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшең бума?

Ач-ялангач мужикларга
Кайда ирек, кайда җир? —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшең бума?

---

*«Бумы» сүзе «Дума» белән рифмалаштыру өчен «бума» рәвешендә кулланылган.

Бирәм, диден, вәгъдә бирден.
Күрсәт җирен? Кайда? Бир! —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшен бума?

Депутатларны кудылар,
Черки төсле, көш тә көш! —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Иткән гайрәтен бума?

Самый важный генерал да
Түлке күрсәтте күкеш. —
Ах җанашым, Дума, Дума,
Кыйлган гайрәтен бума?

Әйдә, дустлар, бер тибрәник,
Акны Тәнре яклар бит. —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Барлык гайрәтен бума?

Караны бер көн каралтып,
Акны бер көн аклар бит. —
Ах син, Дума, Дума, Дума,
Эшләгән эшен бума?

МИЛЛӘТӘ

Җөмлә фикрем кичә-көндез сезгә гаид, милләтем;
Сыйххәтеңдер сыйххәтем һәм гыйлләтеңдер гыйлләтем.

Сән мөкаддәс, мөхтәрәм гыйндемдә варлык нәрсәдән;
Сатмазым бу кяинатә милләтем, миллиятем.

Бәхтиярым — бәндәңи гөр итсәләр нисбәт сәңа;
Гаҗизанә шагыйрең улмакга вардыр ниятем.

Ләфзы «милли»и сәвәр кальбем бәнем, билмәм, нәдән?
Әйдә «милли», милләтем, бәхшәйлә мәмнүниятем.

Һәр хыялдан татлыдыр милләт хыялы, ля мөхаль;
Бу хыялятдән кәлүр, гәр көлсә мәҗнүниятем.

Әйлә шагыйрьлекдә сабит та әбәд, Тәңрем, бәни;
Бу сәбатә мөнхәсыйр мәфтүн вә мәҗлүбиятем.

И фәләк! ал җаными, лик алма, зинһар, шаными;
Бәнчә, үлмәкдин әшәд мәнса вә мәтрүкиятем.

Үлмәсен, үлсәм дә, наме газиҗем, фәүтитмәсен;
Кәтмәсен буша бәнем җәһдем вә мәшгулиятем.

Берзаман яд әйләсә бильилтифат милләт бәни,—
Иштә будыр максадым, мәэмүл вә мәсгудиятем.

Әйләдем гарзы мәхәббәт бән сәңа, и милләтем;
Дуст күрерсең сән бәни дә — вар буңа әмниятем.

Тәрҗемәсе:

МИЛЛӘТКӘ

Бар уем кичен-көндезен сезнең хакта, милләтем;
Саулыгың — минем саулык, авыруың — минем авыруым.

Син каршымда бар нәрсәдән дә изге һәм хөрмәтле;
Дөнья бирсәләр дә, сатмам милләт, миллиятемне.

Синеке дип исәпләсәләр — бәхетле мин;
Игелекле шагыйрең булырга ниятлимен.

Күңелем «милли» дигән сүзне сөя — белмим, нидән?
Милләтем, мине «милли» ит — миңа шатлык бүләк ит.

Һичшиксез, һәр хыялдан татлыдыр милләт хыялы;
Шаша калсам, тик шул хыялдан гына булыр.

Мине шагыйрьлектә мәңге тугъры ит, Тәңрем;
Шунда гына күңелемнең бөтен теләк-омтылышы.

И күк! ал җанымны, тик, зинһар, алма шөһрәтемне;
Минемчә, онытылу, тибәрелү — үлемнән яманрак.

Үзем үлсәм дә, гаҗиз исемем үлмәсен, югалмасын;
Минем тырышлыгым һәм эшләрем бушка китмәсен.

Әгәр милләт мине илтифат итеп искә алса,—
Шул минем максатым, теләгем һәм бәхетем.

Мин сиңа яратуымны сөйләдем, и милләтем;
Мин ышанам ки: син дә мине дус күрерсең.

СӨЕКЛЕМНЕҢ КАБЕР ТАШЫНДА

Үлмәде, үлсәң дә, күңлемдә сәнең дәрдең һәнүз;
Дустлыгың, инсанлыгың кальбемдә калдырдың һәнүз.

Бел ки, мәүтең, шөбһәсез, мәүтем дорыр, и нурлы йөз;
Сурәтең — чәшмемдәдер, өзнемдәдер — саутең һәнүз.

Аһ, насыл! без яр идек: сән бән идең, бән сән идем;
Калмады бундан әсәр — калды мәгәр шәүкың һәнүз.

Тәрҗемәсе:

СӨЕКЛЕМНЕҢ КАБЕР ТАШЫНДА

Үлмәде, үлсәң дә, күңлемдә синең дәртең һаман;
Дуслыгың, кешелегең күңлемдә калдырдың һаман.

Белче, үлемең — шөбһәсез, минем үлем ул, и нурлы йөз;
Сурәтең — күз алдымда, колагымда — тавышың һаман.

Аһ, ничек! без яр идек: син мин идең, мин син идем;
Тик хәзер берсе дә юк — калды истәлек кенә.

ҮЗ-ҮЗЕМӘ

Телим булырга мин инсане гали,
Тели күңлем тәгали биттәвали.

Күңел берлән сөям бәхтен татарның,
Күрергә җанлылык вактын татарның.

Татар бәхте өчен мин җан атармын:
Татар бит мин, үзем дә чын татармын.

Хисапсыз күп минем милләткә вәгъдәм,
Кырылмасмы вавы*, валлаһе әгъләм?

---

* *Кырылмасмы вавы* — сүз уйнату: «вәгъдәм» дигән сүзнең баштагы «в»сы кырылса, «юк» дигән мәгънәдәге «әгъдәм» сүзе килеп чыга. «Вәгъдә күп булса да, бар да бушка, юкка булмасмы?» дигән мәгънәдә..

Тәгали биттәвали — туктаусыз югары күтәрелүне.

КИЧКЕ АЗАН

1

Кичке азан!
Кичке азан!
Моңнар, уйлар
Килә аннан;
Төшә искә
Иске заман,
Хөлусән мөс-
тәмигъ азан.
Фи бәдаи
Вә бәгъд азан.
Күңелне тетрәтә,
Кәэннәһү тәсбихе рәгъд — азан.
Беләмсез ни
Дияр азан:
Китте Касыйм,
Китте Казан,
Бетте татар.
Кырылды хан,
Бохар Хуканд
Һәм Әстерхан.

2

Ханнарга и-
реште хизан,
Җылый-җылый
Бирделәр җан:
Сөембикә
Дә Чыңгыз хан;
Нә дәүләт кал-
ды да нә шан!

Хөлусән мөстәмигъ — ихлас белән тыңланган.
Фи бәдаи вә бәгъд — башлангычында һәм дәвамында.
Кәэннәһү тәсбихе рәгъд (рәгыд) — бер-бер артлы күк күкрәгәндәй.
Хизан — кайгы.

Һич калмады
Шаннан нишан,
Калды дингә
Дошман ишан!

3

Аһ, ник соң без
Булдык вәйран? —
Бөтен дөнья
Калды хәйран,
Гаҗиб, нидән
Бу хануман
Кисәктән әй-
ләде тайран?!

4

Юк шул безләр-
дә берләшмәк;
Юк бергә-бер-
гә гөрләшмәк,
Бер җан, бер тән
Булып, һәр неч-
кә серне бер-
гә серләшмәк.
Үтте бездән
Инде дөнья,
Җан бирәбез
Галәлгомъя.
Дөнья! Актык
Сүзне тыңла:
Бәхил бул без-
дән, и дөнья!

Нишан — билге, эз.
Гаҗиб — искитәрлек.
Хануман — өй җәмәгате, мал-мөлкәт.
Әйләде тайран— тузан кебек күккә очты.
Галәлгомъя — күз йомып, сукырлык белән.

5

Сау бул, дөнья!
Инде беттек;
Бетәргә сүз-
не беркеттек;
Вактында җир-
не селкеттек,
Инде беттек,
Инде беттек!

1907

СӨАЛЬЛӘР

Йа Ходая! нигә төрле-төрле кыйлдың бәндәни?
Ни сәбәб соң җөмлә әдна бәндәләрдән бән дәни?

Ник бәни шад идмәдең, ник әйдәдең гамь һәмдәми?
Юхса бәхре гамь мәсиле, мәнсабе дә бәндәми?

Бөйлә кайнар дәмгы гайнем, гайне зәкъкумме? Гаҗәб!
Йә җәһәннәмләр, җәхимләр бу өтелгән тәндәми?

Наре дүзахдер, хакыйкать, шагыйрең кальбендәми?
Бу сөаләтең җавабын эстәрем бән сәндән, и!

Кәшифеләсрар! кәшеф ит, зәррә юкдыр бәндә ми;
Җаһилем чөн, өрмәзем, бу сирри белмәкдән дәми;

Талигым, бәхтем бәнем һәр каралардан карадыр!
Каралык шундан сирайәт әйләмеш бу бәндәми?

Дугъмамыш улсам җиһанда, кем белүр, улмаздый шәб;
Мәнбәгы һәр золмәтең дә бәхте-бәдбәхтемдәми?

Гыйль вә гыйшдән ма гадә бән алмадым дөньяда хаз;
Шөбһәдер: бәдтәр бу нәфсем шәйхе Нәҗдидән дәми?

Тәрҗемәсе:

СОРАУЛАР

Йа Ходай! нигә төрле-төрле кылдың кешеләрне?
Ни сәбәптән соң мин бөтен түбәннәрдән дә түбән?

Ник мине шат итмәдең, ник кайгы юлдашы иттең?
Әллә кайгы диңгезенең башы да, ахыры да миндәме?

Күз яшем кайнар, әллә ул агулы сумы? Гаҗәп!
Әллә җәһәннәмнәр, тәмуглар да бу өтелгән тәндәме?

Әллә тәмуг уты чыннан да шагыйрьнең күңелендәме?
И бу сорауларның җавабын синнән сорыйм мин!

Серләр ачучы! ач бу серне, үземдә бөртек тә ми юк;
Мин наданмын — бу сер турында тел дә ача алмыйм.

Киләчәгем, бәхетем минем һәр каралардан кара!
Миндәге бу каралык та шуннан йокканмы әллә?

Тумасам дөньяга, кем белә, яхшырак булмас идеме;
Һәр караңгылык чыганагы да шул кара бәхетемнәнме?

Кайгы-хәсрәттән башка мин дөньяда өлеш алмадым;
Шикләнәм: мин шәйхе Нәҗдидән дә начаррак хәлдәме?

ТЕЛӘНЧЕ

Кыш, буран, салкын һава, яфрак кадәрле кар төшә,
Җил куа карны, һаман да кар төшәм дип тартыша.

Сызгыра җил, ыжгыра, тик кар буранын арттыра;
Шул вакыт мәсҗед катында дөм сукыр бер карт тора.

Кичә-көндез ушбу җирдә, Тәңренең язмыш көне,
Капчыгын тоткан, сорана җәй вә көз, яз, кыш көне.

Кызганыч хәл, кызганыч хәл, бик кыен бит, бик кыен,
Бирсәңезче бер тиен тик, тәңкә түгел бит, «тиен»!

Әйтсәм әйтим инде сезгә: бу кеше бик бай иде,
Эчкәне балдан, шикәрдән, ашлары тик май иде.

Берзаман тоткан иде шөһрәтләре дә даннары
Бу сукыр картның Казан, Ханкирмән, Әстерханнары.

Ул кибетләр, мин сиңайтим, ул хисапсыз маллары, —
Кайсын алсаң, шунысы хәзер: гөлләреме, аллары?

Ул тройка атлары, ул бик матур фәйтүннары, —
Кайда ул төлке толыплар, кайда, ай-һай, туннары!

Шәп иде! Бик шәп иде, мин шуннан артык ни диим?
Шыр ялангач бит, күрәмсез, бирсәңезче бер кием.

Барча хәзрәтләр иделәр бу бабай мәфтүннәре,
Калмады бу карт өчен һич итмәгән әфсүннәре.

Башларын салындырып һәм кәкре-бөкре боргалап
Йөрделәр бу карт янында, юрга тайдай юргалап.

Мәфтүннәре — иярченнәре.
Әфсүннәре — серле догалары.

Кайда бай хәлендәге җаннан сөекле дустлары,
Кайда качкан барчасы: Гайнүкләре, Әхмүшләре?

Кызганыч хәл! кызганыч хәл, бик кыен бит, бик кыен;
Бирсәңезче бер тиен тик, тәңкә түгел бит, «тиен»!

Биш намаз саен намаз әһленә кул сузып кала;
Күрми һәм хәзрәт бу картны, тик кырын күзне сала.

Ә шулаймы? Акча барда бар да дуст шул, бар да яр,
Акча исе чыкмый торса, бар да яныңнан таяр!

СИН БУЛМАСАҢ!

И матур! мин янмас идем — яндыручы булмасаң;
Таммас иде җиргә яшьләр — тамдыручы булмасаң!

Бер минутта ташлар идем бу томанлы моңларый, —
Син мине мискин кыйлып моңландыручы булмасаң!

Мәүҗе-мәүҗе улмазди, болганмазди гыйшкың
диңгезе, —
Рихе сарсар төсле, син болгандыручы булмасаң!

Әкләнердем беркадәр мин шәмсә йә бөдрә бакыб, —
Анлари хөснеңлә ләшәй сандыручы булмасаң!

Тәрк идәрдем вәхшәти, — тик кәндеңә тартып бәни,
Кяинатә каршы ям-ямландыручы* булмасаң!

Халисән коллык идәрдем Тәңрия, дәрвиш кеби, —
Күңлеми тәшвишлә шәйтанландыручы булмасаң!

Җаныма касд әйләмәздем хәсрәтемдән гяһе гяһ, —
Кәндеми кәндемгә дошманландыручы булмасаң!

Кайвакыт мәҗнүн кеби көлмәс вә шатланмас
идем, —
Син агач ат өстенә атландыручы булмасаң!

Шигърә биңзәрди бераз биһүдә әшгарем бәнем, —
Һәр каләм тотканда истән тайдыручы булмасаң!

---

* Робинсон рисаләсен укыганларга мәгълүмдер. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)
Д.Дефоның «Робинзон Крузо» әсәре истә тотыла.

Тәрҗемәсе:

СИН БУЛМАСАҢ!

И матур! мин янмас идем — яндыручы булмасаң;
Таммас иде җиргә яшьләр — тамдыручы булмасаң!

Бер минутта ташлар идем бу томанлы моңнарны, —
Син мине мескен кыйлып моңландыручы булмасаң!

Дулкынланмас, болганмас та иде гыйшкың диңгезе, —
Көчле җил төсле, әгәр син болгандыручы булмасаң!

Юаныр идем бераз кояшка йә айга карап, —
Матурлыгың белән аларны каплаучы булмасаң!

Кыргыйлыкны ташлар идем, — мине үзеңә тартып,
Җир йөзендәге бөтен нәрсәгә каршы куймасаң!

Дәрвиштәй, Аллага чын күңелдән кол булыр идем, —
Тәшвиш белән күңелемне аздыручы булмасаң!

Хәсрәтемнән кайвакыт үз-үземә кул сузмас идем, —
Үземне үземә дошманландыручы булмасаң!

Кайвакыт мәҗнүндәй көлмәс һәм шатланмас идем, —
Син агач ат өстенә атландыручы булмасаң!

Язганнарым бераз шигырьгә охшар иде, —
Һәр каләм тотканда истән тайдыручы булмасаң!

ЯЗ

Тыныч торма, каләм, дәртеңне яз, яз!
Тагын җитте мөнәүвәр яз, аяз яз.

Яза күр, и каләм, яз, гәрчә аз-аз,
Дәһ булсын, әйдәсен дил иһтизаз, яз.

Эрергә башлады бозлар вә карлар,
Томаннар чыктылар җирдән вә парлар.

Төшерә искә язның бу томаны
Дөханы ахыр — ахыры заманы.

Кисәктән җанланып бозлар агалар;
Чабалар, берсене берсе кагалар.

Белерсең син боларның мәхшәре дип,
Бу бозларны — үлекләр гаскәре дип;

Өрелмеш дип белерсең санки мөгез,
Вә яки мөгезен селкеткән үгез.

Болар әллә бара дәһшәтле судка,
Беленми: кайсы — җәннәт, кайсы — утка.

Бу галәмне тота бертөрле каушау.
Бөтенләй болганадыр, килә шау-шау.

Бөтен сахра гарип төсләр аладыр,
Болыт төсле алар булып каладыр.

Мөнәүвәр — нурлы, якты.
Әйдәсен дил иһтизаз — күңел дулкынлансын.
Дөханы ахыр — заман ахыры җитүен белдергән актыкки ут-төтен.
Мәхшәр — динчеләр уенча кыямәт (дөнья беткән) көндә яңадан терелгән кешеләрнең җыелу урыны һәм вакыты.

Бераздан күрсәтәдер чын төсен җир,
Чәч орлык, сөр сабан инде, бу — чын җир.

Кояш та җып-җылы нурлар сачадыр,
Күңелсез җир йөзе күңлен ачадыр.

Китә, саубуллаша кыш зәмһәрире,
Чыга җиргә яшел чирәм хәрире.

Терелә, җанланадыр халкы галәм,
Яңара халкы Хаува, халкы Адәм.

Шулай шул: уйлата яз төрле якны,
Димәк ки, бер мәматны, бер хәятны.

Хәрире — ефәге.
Мәматны — үлемне.

БИШЕКТӘГЕ БАЛА

Бәхетле нарасидә! Тар бишек тә киң әле аңгар!
Ике ат бер тиен, диңгез тубыктан тиң әле аңгар!

Вәләкин бир заман, ул тик бераз үссен дә ир булсын;
Күренер киң җиһан аңгар кабердән һәм ләхеттән тар.

Нарасидә — яшь бала.

ШИЛЛЕРДАН

Син бүлеш, сөйсәң мине, гыйльмең вә гыйрфаның белән,
Нәрсә белсәң дә, икәү уртаклашыйк аның белән.

Син исә: «Эстәр исәң, җанымны бирермен», — дисең,
Нәрсәгә җаның миңа, нишлим синең җаның белән?

Гыйрфаның — аң-белемең, культураң.
Эстәр исәң — теләсәң.

МӨТӘШАГЫЙРЬГӘ

Тегермән әйләнә; әйләнсә дә, тартылмыйдыр ярма;
Мәшәкатьләнмә бушка көчләнеп, юл уртасын ярма.

Һөнәрләр күп җиһанда, син дә моннан башка сангать тап;
Чабатаң берлә, нинди мәнфәгать бар соң, әдәп таптап?

Тырышма нафилә җиргә вакты гаҗзеңне икърарга:
Сиңа соң сандугачча сайрамак мөмкинме, и карга!

Тәшагырь итмә, зинһар, кермә шагыйрь битлегенә син,
Кисәрләр койрыгыңны, кермә былбыл читлегенә син.

Мөтәшагыйрьгә — шигырь язып маташучыга.
Сангать — һөнәр, эш.
Нафилә җиргә — бушка, кирәксезгә.
Вакты гаҗзеңне икърарга — көчсезлегеңне, аптыравыңны үзең үк икърар итәргә.
Тәшагырь итмә — шагыйрь булган булып маташма.

ПАР АТ

Җиктереп пар ат, Казанга туп-туры киттем карап;
Чаптыра атларны кучер, суккалап та тарткалап.

Кич иде. Шатлык белән нурлар чәчеп ай ялтырый;
Искән әкрен җил белән яфрак, агачлар калтырый.

Һәр тараф тын. Уй миңа тик әллә ни җырлый, укый;
Нәрсәдәндер күз эленгән һәм тәмам баскан йокы.

Берзаман ачсам күзем, бер төрле яп-ят кыр күрәм;
Аһ, бу нинди айрылу? Гомремдә бер тапкыр күрәм.

Сау бул инде, хуш, бәхил бул, и минем торган җирем,
Мин болай, шулай итәм, дип, төрле уй корган җирем.

Хуш, гомер иткән шәһәр! инде еракта калдыгыз;
Аһ! таныш йортлар, тәмам күздән дә сез югалдыгыз.

Эч поша, яна йөрәк, хәсрәт эчендә, уйда мин;
Ичмасам, иптәш тә юк ич, тик икәү без: уй да мин.

Аһ, гөнаһым шомлыгы, бу кучеры бик тын тагын,
Җырламыйдыр бер матурның балдагын йә калфагын!

Әллә нәрсәм юк кеби; бер нәрсә юк, бер нәрсә ким;
Бар да бар, тик юк туганнар, мин ятим монда, ятим.

Монда бар да ят миңа: бу Миңгали, Бикмулла кем?
Бикмөхәммәт, Биктимер — берсен дә белмим, әллә кем!

Сездән айрылып, туганнар! җайсыз, уңгайсыз тору;
Бу тору, әйтергә мөмкиндер, кояш-айсыз тору.

Шундый уйлар берлә таштай катты китте башларым;
Чишмә төсле, ихтыярсыз акты китте яшьләрем.

Бер тавыш килде колакка, яңгырады берзаман:
«Тор, шәкерт! Җиттек Казанга, алдымызда бит Казан».

Бу тавыш бик ачты күңлем, шатлыгымнан җан яна;
«Әйдә чап, кучер, Казанга! Атларың ку: на! на-на!»

Әйтә иртәнге намазга бик матур, моңлы азан;
И Казан! дәртле Казан! моңлы Казан! нурлы Казан!

Мондадыр безнең бабайлар түрләре, почмаклары;
Мондадыр дәртле күңелнең хурлары, оҗмахлары.

Монда хикмәт, мәгърифәт һәм монда гыйрфан, монда нур;
Монда минем нечкә билем, җәннәтем һәм монда хур...

ЛӘЗЗӘТ ВӘ ТӘМ НӘРСӘДӘ?

Нәрсәдә ләззәт икән? Чөнкем ялан дөньяда кәм;
Мин ләзиз шәйләр, вә ли кайсында ләззәт, кайда тәм?*

Бер матур кызның нәзек билен кысып кочмактамы?
Яки пар юрга җигеп, фәйтун белән очмактамы?

Йә сихерле шишәдән әбелхәят эчмәктәме?
Мәст улып, аляме дөньядан тәмам кичмәктәме?

Яки бер ишә вә йә бер каумә баш улмактамы?**
Могтәбәр бер шаһ улып, әтрафә фаш улмактамы?

Бер ишан булмакла аштан ашка сикермәктәме?
Май тамак төпкә килеп, бик тәмле кикермәктәме?

Әллә гармунчы булып, һәртөрле көй уйнаудамы?
Бер көй уйнап, моңланып, һәртөрле уй уйлаудамы?

Әллә сәүдәгәр булып, табышка шатланмактамы?
«Шәп табыш бүген, хатын!» — дип, төнлә мактанмактамы?

Баш улып бер гаскәрә, алтын нишан ялмактамы?
Баш кисеп, каннар түгеп йөрмәктә, җан алмактамы?

Йә кабартма, сумса берлән чәйләп утырмактамы?
Бик озак, бөкләп аяк, корсакны тутырмагамы? —

---

* Нәрсәдә ләззәт? Чөнки азмыни ләззәтле нәрсәләр;
Ләкин аларның кайсында ләззәт тә кайсында тәм?
** Яки бер төркемгә йә булмаса бер халыкка баш булмактамы?
Әбелхәят — тереклек суы.
Мәст улып — исереп.
Аляме дөньядан — дөнья газапларыннан.
Каумә — халыкка.
Әтрафә — тирә-юньгә.
Нишан — орден-медаль.

Бәнчә, бу дөньяда һич чын төс тә юктыр, ямь дә юк;
Һичберендә буйларың ләззәт тә юктыр, тәм дә юк.

Тик фәкать милләткә хезмәткә мәхәббәт бәндә бар;
Бәнчә, бунда ямь дә бар, ләззәт тә бардыр, тәм дә бар!

Бәнчә — минемчә.
Бәндә — миндә.

«ДӨНЬЯДА ТОРЫЙММЫ?» ДИП КИҢӘШЛӘШКӘН ДУСТЫМА

Тормак ярый: бертуктамый ялганласаң,
Тугъры сүзле инсаннарга ялганмасаң,
Вөҗданыңнан шәйтан төсле тыр-тыр качып,
Үзең алдап, башкалардан алданмасаң;

Кардәшеңне үз нәфсеңнән алгалмасаң,
Ярлыларны бурлаклар дип сангалмасаң,
Тик бер ялгыз корсагыңны зурайтырга
Бар гомреңне хезмәт иттерсәң, ялласаң;

Һәрбер байны тәхриреӊ берлә ауласаң,
Тәкъриреңдә тик майласаң да балласаң,
Бу сүз корсак файдасына зарардыр дип,
Хакыйкатьне яшермәктән оялмасаң;

Эчтән динсез булып, тыштан «дин», «дин» дисәң,
Ярлыларны дошман күрмәк диндин, дисәң,
Мин мәсләкле, мин мәзһәбле, мин эшлекле,
Һәр артыклыкның чишмәсе «мин», «мин» дисәң, —

Читен тормыш! — капиталга чукынмасаң,
Хәзрәтендә тезләр чүгеп укынмасаң;
Тор, рәхәтлән, кәп-кәкрене «туры» дисәң,
Истибдадның намусына тукынмасаң!

Зинһар, иптәш, хаклык сөйгән булып йөрмә,
Ялган сөйлә, күрмә зиндан, күрмә төрмә;
Тип! дөньяда ач-ялангачларны белмә,
Иске дөнья тузанын ит күзгә сөрмә!

Алгалмасаң — алга аямасаң, үзеңне генә кайгыртсаң.
Тәхриреӊ берлә — язган әсәреӊ белән.
Тәкъриреңдә — телдән сөйләгәндә.
Мәсләкле, мәзһәбле — тоткан юл, юнәлеш.
Хәзрәтендә — каршысында.
Истибдадның — деспотизмның.

Лязем түгел инсаф, вөждан — бер данә дә,
Һич кирәкми гайрәт итмәк, мәрданә дә;
Килешмидер Коръән уку, тәсбих әйтү
Фәхеш-вәхшәт берлән тулган бер ханәдә.

Тор дөньяда: иманың сат, вөжданың сат, —
Шулай торсаң, гомрең үтәр бигрәк ансат;
Алдаучылар, кяферләргә дөнья җәннәт,—
Гомрең үтсен рәхәт-рәхәт, ансат-ансат.

Мәгълүм инде: мин кушканча тормыйсың син,
Нифакъ берлә ялган сөйләп йөрмисең син;
Җаннан куркып, куян төсле дер-дер тетрәп,
Чын мәсләкне арлы-бирле бормыйсың син.

Үл! туфрак бул, кайт аслыңа, — аслың яхшы;
Хәнҗәр берлән күкрәгеңә касдың яхшы;
И җир шары! нидән, белмим, хак сөйгәнгә
Мең кат синең өстеңнән дә астың яхшы.

Хаклык астка күмелгән шул, өсттә түгел,
Шуның өчен астка табан тарта күңел;
Хаклык берлән мәхшәргәчә бергә булыр
Өчен, син дә, — тиз бул, тиз бул, — җиргә күмел!

Бәхил бул, дуст! мин һәм тиздән менәм дарга, —
Туйсын ашап җансыз тәнне козгын, карга;
Тормыйм инде, бу дөньядан туйдым инде!
Моңар чаклы торганмын мин гакыл тарга.

Лязем — кирәк.
Мәрданә — батырлык, егетлек.
Нифакъ — икейөзлелек.
Касдың — теләгең.

ШҮРӘЛЕ

I

Нәкъ Казан артында бардыр бер авыл — Кырлай диләр;
Җырлаганда көй өчен «тавыклары җырлай» диләр.
Гәрчә анда тугъмасам да, мин бераз торган идем,
Җирне әз-мәз тырмалап, чәчкән идем, урган идем.
Ул авылның, — һич онытмыйм, — һәрьягы урман иде,
Ул болын, яшел үләннәр хәтфәдән юрган иде.
Зурмы? дисәң, зур түгелдер, бу авыл бик кечкенә,
Халкының эчкән суы бик кечкенә — инеш кенә.
Анда бик салкын вә бик эссе түгел, урта һава,
Җил дә вактында исеп, яңгыр да вактында ява.
Урманында кып-кызыл кура җиләк тә җир җиләк;
Күз ачып йомганчы, һичшиксез, җыярсың бер чиләк.
Бик хозур! рәт-рәт тора, гаскәр кеби, чыршы, нарат;
Төпләрендә ятканым бар, хәл җыеп, күккә карап.
Юкә, каеннар төбендә кузгалаклар, гөмбәләр
Берлә бергә үсә аллы-гөлле гөлләр, гонҗәләр.
Ак, кызыл, ал, сап-сары, зәңгәр, яшелдән чәчкәләр;
Һәр тарафка тәмле исләр чәчкәли бу чәчкәләр.
Үпкәлиләр чәчкәләрне төрле төсле күбәләкләр,
Килеп, киткән булып, тагын да шунда чүгәләп.
Бервакыт чук-чук итеп сайрый Ходайның кошлары,
Китә җаннарны кисеп, ярып садаи хушлары.
Монда бульварлар, клуб һәм танцевальня, цирк та шул;
Монда оркестр, театрлар да шул, концерт та шул.
Зур бу урман: читләре күренмидер, диңгез кеби,
Биниһая, бихисаптыр, гаскәри Чыңгыз кеби.
Кылт итеп искә төшәдер намнары, дәүләтләре
Карт бабайларның, моны күрсәң, бөтен сауләтләре.
Ачыла алдында тарихтан театр пәрдәсе:
Аһ! дисең, без ник болай соң? Без дә хакның бәндәсе.

II

Җәй көнен яздым бераз; язмыйм әле кыш, көзләрен,
Алсу йөзле, кара кашлы, кара күзле кызларын.

Гонҗәләр — ачылып җитмәгән чәчәкләр.
Садаи хушлары — ягымлы тавышлары.
Намнары — исемнәре.
Сауләтләре — батырлыклары.

Бу авылның мин җыен, мәйдан, сабан туйларын
Язмыймын куркып, еракларга китәр дип уйларым...
Тукта, мин юлдин адашканмын икән бит, күр әле,
Әллә ник истән дә чыккан, сүз башым бит «Шүрәле».
Аз гына сабрит әле, и кариэм! хәзер язам;
Уйласам аулымны, гакълымнан да мин хәзер язам.

III

Билгеле, бу кап-кара урманда һәр ерткыч та бар,
Юк түгел аю, бүре; төлке — җиһан корткыч та бар.
Һәм дә бар монда куян, әрлән, тиен, йомран, поши,
Очрата аучы булып урманда күп йөргән кеше.
Бик куе булганга, монда җен-пәриләр бар, диләр,
Төрле албасты, убырлар, шүрәлеләр бар, диләр.
Һич гаҗәп юк, булса булыр, — бик калын, бик күп бит ул;
Куктә ни булмас дисең, — очсыз-кырыйсыз күк бит ул!

IV

Шул турыдан аз гына — биш-алты сүз сөйлим әле,
Гадәтемчә аз гына җырлыйм әле, көйлим әле.
Бик матур бер айлы кичтә бу авылның бер Җегет
Киткән урманга утынга, ялгызы бер ат җигеп.
Тиз барып җиткән Җегет, эшкә тотынган баргач ук,
Кисә башлаган утынны балта берлән тук та тук!
Җәйге төннең гадәтенчә төн бераз салкын икән;
Барча кош-корт йоклаган булганга, урман тын икән.
Шундый тын, яхшы һавада безнең утынчы исә
Алны-артны, уңны-сулны белмичә утын кисә.
Балтасы кулда, Җегет эштән бераз туктап тора;
Тукта, чү! Ямьсез тавышлы әллә нәрсә кычкыра.
Сискәнеп, безнең Җегет катып кала аягүрә,
Аңламастан, каршысында әллә нинди «ят» күрә.
Нәрсә бу? Качкынмы, җенме? Йә өрәкме, нәрсә бу?
Кот очарлык, бик килешсез, әллә нинди нәрсә бу!
Борыны кәп-кәкре, бөгелгәндер тәмам кармак кеби;
Төз түгел куллар, аяклар да — ботак-тармак кеби.

Кариэм — укучым.

Ялтырый, ялт-йолт киләдер эчкә баткан күзләре,
Кот очар, күрсәң әгәр төнлә түгел — көндезләре.
Яп-ялангач, нәп-нәзек, ләкин кеше төсле үзе;
Урта бармак буйлыгы бар маңлаенда мөгезе.
Кәкре түгелдер моның бармаклары — бик төз төзен,
Тик килешсез — һәрбере дә ярты аршыннан озын.

V

Бик озак торгач карашып, күзне күзгә нык терәп,
Эндәшә батыр утынчы: «Сиңа миннән ни кирәк?»
— Бер дә шикләнмә, Җегет, син; мин карак-угъры түгел,
Юл да кисмимен, шулай да мин бигүк тугъры түгел.
Гадәтем: ялгыз кешеләрне кытыклап үтерәм;
Мин әле, күргәч сине, шатланганымнан үкерәм.
Тик кытыкларга яралгандыр минем бармакларым;
Булгалыйдыр көлдереп адәм үтергән чакларым.
Кил әле, син дә бераз бармакларыңны селкет, и
Яшь Җегет! Килче икәү уйныйк бераз кети-кети.
— Яхшы, яхшы, сүз дә юктыр, мин карышмый уйныймын.
Тик сине шартымга күнмәссең диеп мин уйлыймын.
— Нәрсә шартың, сөйлә, и бичара адәмчеккенәм?
Тик тизүк уйныйкчы, зинһар, нәрсә кушсаң да күнәм.
— Сөйлием шартымны сиңа, яхшы тыңлап тор: әнә
Шунда бар ич бик озын һәм бик юан бер бүрәнә.
Мин дә көч-ярдәм бирермен: әйдә, иптәш, кузгалыйк,
Шул агачны бергә-бергә ушбу арбага салыйк.
Бүрәнәнең бер очында бар әчелгән ярыгы,
Шул җиреннән нык кына син тот, и урман сарыгы!
Бу киңәшкә Шүрәле дә күнде, килмичә кире,
Китте кушкан җиргә, атлап адымын ире-ире;
Куйды илтеп аузын әчкән бүрәнәгә бармагын, —
Кариэм, күрдеңме инде яшь Җегетнең кармагын!
Суккалыйдыр балта берлән кыстырылган чөйгә бу,
Хәйләсене әкрен-әкрен китерәдер көйгә бу.
Шүрәле тыккан кулын — селкенмидер, кузгалмыйдыр;
Белми инсан хәйләсен — һич балтага күз салмыйдыр.
Суккалый торгач, ахырда чөй чыгып, бушап китеп,
Шүрәленең бармагы калды кысылды шап итеп.
Сизде эшне Шүрәле дә: кычкыра да бакыра,
Сызлана һәм ярдәменә шүрәлеләр чакыра.

Хәзер инде Шүрәле безнең Җегеткә ялына,
Тәүбә итә эшләреннән, изгелеккә салына:
— Син бераз кызган мине, коткарчы, и адәм генәм;
Мондин ары үзеңә, угълыңа, нәслеңгә тимәм.
Башкалардан да тидермәм, ул минем дустым, диеп,
Аңгар урманда йөрергә мин үзем куштым, диеп.
Бик авырта кулларым, дустым, җибәр, зинһар, җибәр;
Шүрәлене рәнҗетүдән нәрсә бар сиңа, ни бар?
Тибрәнә дә йолкына, бичара гакълыннан шаша;
Шул арада яшь Җегет өйгә китәргә маташа.
Ат башыннан тоткан ул, бу Шүрәлене белми дә;
Ул моның фөрьядларын асла колакка элми дә.
— И Җегет, һич юк икәндер мәрхәмәт хиссең синең;
Әйтче, зинһар, мәрхәмәтсез! кем син? исмең кем синең?
Иртәгә килгәнче дустлар тәндә җаным торса гәр,
Шул фәлән атлы кеше кысты, диермен сорсалар.
— Әйтсәм әйтим, син белеп кал: чын атым —
Былтыр минем.
Бу Җегет абзаң булыр бу, бик белеп тор син, энем!
Шүрәле фөрьяд итәдер; аудан ычкынмак була
Һәм дә, ычкынгач, Җегеткә бер-бер эш кылмак була.
Кычкыра: «Кысты, харап итте явыз Былтыр мине,
Аһ, үләм бит, бу бәладән кем килеп йолкыр мине?»
Иртәгесен шүрәләләр бу фәкыйрьне тиргиләр:
«Син җүләрсең, син котырган, син тилергәнсең», — диләр.
Әйтәләр: «Кычкырма син, тиз яхшылык берлән тыел!
И җүләр! Кысканга былтыр, кычкыралармы быел?!»

Фөрьяд — зарланып елау.
Асла — һич тә.

ТЕАТР

Халыкка дәрсе гыйбрәттер театр,
Күңелдә йоклаган дәртне уятыр.

Театр — яктылыкка, нурга илтә,
Кире юлга җибәрми, уңга илтә.

Театр көлдерәдер, уйнатадыр,
Тагы үткән гомерне уйлатадыр.

Күрерсең анда үз хәлең, көләрсең —
Көләрлек булса, булмаса — еларсың.

Күрерсең тормышың нинди: җитешме?
Җитеш булмаса, кай җире җитешми?

Төзәтерсең шуны, тәкмил итәрсең,—
Шулай шактый белем тәхсил итәрсең.

Үсәр яхшылыгың, син яхшы булсаң;
Җылы канлы итәр ул, вәхши булсаң.

Тигез күрә бөтен җанны театр:
Кирәк кол бул, кирәксә император.

Мөкаддәс ул, бөек ул, гали зат ул,
Тәмам хөр ул вә бик киң ул, азат ул.

Вә ул дарел-голум, дарел-әдәптер,
Холыкларны төзәтмәккә сәбәптер.

Тәкмил итәрсең — камилләштерерсең.
Тәхсил итәрсең — белем алырсың.
Дарел-голум — белем йорты.
Дарел-әдәптер — әдәп йортыдыр.

Вәләкин шарты бар: яхшы төзелсә,
Әгәр һиммәт агачыннан өзелсә,

Ул — алма, мөддәте тулганда пешкәч,
Кызаргач һәм матур булгач, җитешкәч.

һиммәт — игелек.
Мөддәте тулганда — вакыты җитеп.

АЛТЫНГА КАРШЫ

И Тәгалә! Җир йөзеннән алчы бу алтынны, ал,
Яндыручы бу мөкаддәс җирне — бу ялкынны ал!

Куш мәләкләргә: җиһаныңны тазартсыннар иде,
Барча алтынны, җыеп, дүзәхкә атсыннар иде.

Сап-сары шайтаннар анлар шунда янсыннар иде,
Җөмлә гасыйлар үчен шунлардан алсыннар иде.

Бу җиһан Иблис вә шайтаннар белән калыр тыныч,
Бетсен иде шул сары йөз, — шундадыр зур куркыныч.

Бу халыкны шул бозадыр, шул котырта, аздыра;
Ялтырап, күзләрне чагып, тугъры юлдан яздыра.

Мин тәмам гиздем җиһанны, — кайда, кайда йөрмәдем,
Тик шул алтыннан — бәла, шәйтан-фәлән һич күрмәдем.

Һәр тараф, һәр җирдә халкың — шул металлның бәндәсе;
Күрмиләр хакны, чөн алтын һәр хакыйкать пәрдәсе.

Бу халыкча: зөһде, тәкъва, тугърылык та, дин дә шул!
Хәзрәти Коръән, Зәбур, Тәүрат та шул, Инҗил[1] дә шул!

Мәләкләргә — фәрештәләргә.
Дүзәхкә — тәмугка, җәһәннәмгә.
Җөмлә гасыйлар — барлык гөнаһлы кешеләр.
Зөһде — суфилык.
Тәкъва — яхшылык.

БЕР ТАТАР ШАГЫЙРЕНЕҢ СҮЗЛӘРЕ

Җырлап торам, торган җирем тар булса да,
Куркъмыйм, сөйгән халкым бу татар булса да;
Күкрәк биреп каршы торам, миңа милләт
Хәзерге көн мылтык-ук атар булса да.

Куркъмаслыкта күңелем мисле «әс-әр»[1] минем,
Күңлем дүзәк, аузымнан ут чәчрәр минем.
Дошман бозмый фикрем, уем җәмгыятен,
Аңар каршы керпекләрем гаскәр кеби минем.

Уңга, сулга аумыйм, һәнүз алга барам,
Юлда манигъ күрсәм, тибәм дә аударам;
Каләм кулда була торып, яшь шагыйрьгә,
Мәгълүмдер ки, курку берлән өркү харам.

Шикләнмибез дошманнарның көчендин без,
Бүгенге көн Гали, Рөстәмнәргә тиң без[2];
Шагыйрь гомре хәсрәт, кайгы күрсә күрер, —
Дулкынланмый тормый ич соң олкән диңгез.

Яхшылыкка эреп китәм — балавыз мин,
Мактап сөйлим изге эшне — бал авыз мин;
Бер яманлык күрсәм, сүгәм, мактый алмыйм! —
Ул тугърыда бик явыз, ай-һай, явыз мин!

Яманлыклар тәмам мине котырталар,
Таяк берлә гүя корсакка төртәләр, —
«Нигә болай?», «Ярамый»,— дип сөйләндереп,
«Тфү, чертлар! Ахмаклар!» — дип төкертәләр.

Әгәр атса нахак җиргә бер-бер рами
Мине, димим: «Дуст, бу рәмьиң һич ярамый»*.
«Яңлыш аттың, иптәш, кире ал, — дип, — угың», —
Дустлык итәм, кадалганына карамый.

---

* Әгәр дә берәр укчы миңа тиешсезгә ук атса,
«Дус, бу угың һич ярамый», — дип әйтмим.
«Эс-әр» — «эсер» мәгънәсендә.
Һәнүз — һаман.
Манигъ — киртә.

Ачы булгач күңлем, шигъpем ачы чыга,
Бәгъзан пешкән дип уйласам да — чи чыга;
Очырмакчы булсам былбыл күкрәгемнән,
Әллә ничек! — мыр-мыр итеп мәче чыга.

Мактаулыдыр аллы-гөлле нәрсә төсе, —
Тәмле нәрсә була күбрәк ачы-төче, —
Шулай итеп, ачы-төче язсам да мин,
Чыкса кирәк яхшы ниятемнең очы.

Пушкин илә Лермонтовтан үрнәк алам,
Әкрен-әкрен югарыга үрләп барам;
Тау башына менеп кычкырмакчы булсам,
Биек җир бит, егълырмын дип шүрләп калам.

Максуд җитәр: бара торгач — юл кыскарыр;
Әллә кайда яткан хиссият кузгалыр;
Бөкре түгел, төзәлергә кабер көтмим,
Тәңрем фәйзы минем күңлемгә эз салыр.

Бәгъзан — кайбер чакта.
Хиссият — тойгылар.
Фәйзы — рәхмәте.

УТЫРЫШУ

Кайвакытта кара күзле, кара кашлы
Матур берлә утырамын кара-каршы;
Шунда ул кыз, әллә ничек сүзгә китеп,
Күргәннәрен, белгәннәрен сөйли башлый.

Мин күзеннән аның күземне алмагач,
Һәр сүзенә «чын, чын» димичә калмагач,
Мин гашыйкны сүз аңлый дип уйлый инде,—
Кадап куйган һәйкәл төсле кузгалмагач.

Кайда аңлау миңа! бер сүз дә аңламыйм,
Ишетмим дә, тыңламыймын да санламыйм, —
Бу эшне ул үзе сизсә ачуланыр
Иде, ләкин тугърысы шул: ялганламыйм!

Һич яратмыйм аның шулай саташуын,
Фани дөнья сүзе берлә маташуын;
Телим, ташлап кирәкмәгән вак сүзләрне,
«Сөям, җаным» ләфызларына ашуын.

Һаман сөйли; мин тик ирнен, тешен карыйм;
Йөртәм күзне: калкып чыккан түшен карыйм;
Борнын, аузын, иякләрен, беләкләрен,
Калмый бармак, тырнак — һәрбер төшен карыйм.

Тыңлыйм, имеш! юри шулай утыртамын,
Күз алмасын әрле-бирле очыртамын;
Әкрен генә селкенсә дә, кузгалса да,
Торып китә микән әллә дип куркамын.

Мин ул кызны, үз уемча, фәрештә, дим,
Дөнья берлә ваклануын һич эстәмим;
Аңар күрә үземне бик түбән саныйм,
Аның урны фәләкләрдә, гарештә, дим.

Ләфызларына — сүзләренә.
Фәләкләрдә — күкләрдә.
Гарештә — күк, күкнең түрендә.

Минемчә, тик яралган ул сөелергә,
Сөяргә һәм куанырга, сөенергә;
Күргән саен, минем төсле гашыйкларга:
«Бу минеке булмас!» — диеп көенергә.

Минемчә, ул үз кадрене сизсен иде,
Дөнья берлә галякасен киссен иде;
Кайгы нигә? шатлык нигә? гомер нигә? —
Мондый юк-бар нәрсәләрдән бизсен иде.

Сүз тыңлаган булып, итәм йөз тамаша;
Дәртем сыймый эчкә, тулып тышка таша;
Ак кулыннан тотыйм, тотыйм, җибәр, диеп,
Гакълым берлә шул вакытта кул талаша.

Шулай итеп сәгадәтле сәгать үтә,
«Ул» да, торып, үз урнына чыгып китә;
Белмәс хәлне, — яшь нәрсә бит, — аңлый алмас
Кычкырсам да: «Кочаклашыйк, тукта! тукта!»

Галякасен — бәйләнешен.

СӨТКӘ ТӨШКӘН ТЫЧКАН

(Бер Америка гәзитәсеннән)

Ничектер, белмимен, бер көн идән асты кошы — Тычкан
Егылган да келәттә бер табак сөткә килеп төшкән.

Йөзеп карый табакта арлы-бирле — һич чыгып булмый!
Сыек сөт бит, бата, һич тә табактан ычкынып булмый.

Йөри Тычкан, йөзәдер, тик торып булмый, йөрәк түзми,
Йөзәдер аркылы, буйга,— котылмактан өмид өзми.

Тырышмак бушка китми бит, бераздан соң була уңгай;
Бу Тычкан шулкадәр йөзгән, куерган сөт тә — булган май.

Хәзер бит батмый, — Тычкан киерелеп майга аяк баскан;
Сикергән дә табактан ул, чыгып, үз урнына качкан.

*

И карендәш! син, кирәксә, суга бат йә сөткә бат!
Ит сабыр, күрсәт чыдамлык һәм дә ит гайрәт, сөбат!

Ит сөбат — ныклык күрсәт.

...ГА

И матур! иренмәче, еш-еш кына көзгегә бак!
Күр йөзеңне: нинди нурлы, нинди алсу, нинди ак!

Ул күзең йолдызлыгын һәм ул кашың кыйгачлыгын,
Ул авызның никадәр үпсәң дә туелмаслыгын

Күр дә: бу шагыйрь мине бигрәк белеп мактый, диген;
Бу шигырь мәгънәсе хәзер бик ачык, якты, диген.

Ихтыярсыз күңлең уйлар: миннән артык юк, диеп;
Сизми калып, син суларсың: мин матурмын, уф! диеп.

Үз-үзеннән разый булыр, яшь күңел дулкынланыр
Һәм диер: ай-һай, матур мин, кем алыр, тик кем алыр?

Шунда уйларсың: бу шагыйрь бушка аһ ормый, диеп;
Аһлары, фөрьядлары чынлап та урынлы, диеп.

Йә, җанашым, син дә бу хәлдә минем яклы бит, ә?
Раһы гыйшкында һәлак булсам да, мин хаклы бит, ә?

Фөрьядлары — аһ орулары, уфтанулары.
Раһы гыйшкында — гыйшкың юлында.

ТУГАН ҖИРЕМӘ

Айрылып китсәм дә синнән гомрем таңында мин,
И Казан арты! сиңа кайттым сөеп тагын да мин.

Ул таныш кырлар, болыннар тартты әүвәл хиссеми;
Тарта торгач, куймады, кайтарды ахыр җисмеми.

Кысса да синдә фәкыйрьлекләр, ятимлекләр мине,
Изсә дә үз ишләремнән хур вә кимлекләр мине, —

Үтте инде ул заманнар, очтылар шул кош кеби;
Уйласам, ул көннәрем тик кичтә күргән төш кеби.

Бәрсә дә дулкыннарың, һич алмады, гаркъ итмәде;
Алды дүрт ягымны ялкын, якмады, харкъ итмәде.

Бу сәбәптән аңладым мин, и туган җирем, синең
Җанга ягымлы икәндер ялкының да дулкының!

Җөмләтән изге икән ич: инешең, чишмәң, кырың,
Юлларың, авыл, әвен, кибәннәрең дә ындырың.

Һәр фосулы әрбәгъәң: язың, көзең, җәй, кыш көнең;
Барча, барча ак оек, киндер, чабата, ыштырың!

Һәм көтүчең, этләрең, үгез, сыер, сарыкларың;
Барчасы яхшы: бүре, җен, шүрәле, сарикъларың.

Хиссеми — тойгымны.
Җисмеми — гәүдәмне (үземне).
Гаркъ итмәде — батырмады.
Харкъ итмәде — яндырмады.
Җөмләтән — барчасы.
Фосулы әрбәгъәң — елның дүрт фасылы.
Сарикъларың — каракларың.

КИТМИБЕЗ!

Кара йөзләр безне булмас эшкә тәклиф иттеләр:
— Сезгә монда юк ирек, солтан җиренә кит! — диләр.

Китмибез без, безгә анда мондагыдан эш кыен:
Мондагы ун урнына ул җирдә унбиш шпион.

Мондагы төслүктер анда һәм казаклар гаскәре;
Камчылар — шул иске камчы, башкалык — тик фәсләре!

Анда бит бардыр хәзинәне талаучылар, шөкер;
Ач мужиктан соң кисәкне тарткалаучы бар, шөкер!

Без җүләрме, үзебезне утка илтеп ник терик?
Бу кызу җирдән чыгып, тагын сәкарьгә ник керик?

Без күчәрбез, иң элек күчсен безем әмсарымыз,
Һәм дә кайтсын монда үткәргән безем әгъсарымыз.

Монда тудык, монда үстек, мондадыр безнең әҗәл;
Бәйләмеш бу җиргә безне Тәңребез (гыйззе вә җәл).

Иң бөек максат безем: хөр мәмләкәт — хөр Русия!
Тиз генә кузгалмыйбыз без, и гөруһе ру сияһ!*

Ап-ачык бу бер җаваптыр, сүздә түгел, басмада:
— Если лучше вам,
Туда сами пожалте, господа!**

---

* *Ру сияһ* — кара йөз димәктер (*фарсыча*). (*Г.Тукай искәрмәсе.*)
** Сезгә яхшырак булса, үзегез шунда рәхим итегез, әфәнделәр.
Тәклиф иттеләр — көчләделәр.
Сәкарьгә — тәмугка.
Әмсарымыз — шәһәрләребез.
Әгъсарымыз — гасырлар буенча үткән елларыбыз.
Гыйззе вә җәл — кодрәтле һәм шанлы.

БАЙРОННАН

Бераз елдан соң укып бу шигырьне,
Карарсың, бәлки, бу хәсрәтле җырны

Вә уйларсың: ничек шагыйрь яраткан,
Ничек янган, синең өчен җан аткан.

Белерсең: инде шагыйрь юк диерсең;
Егылган ул, сирәк мәхлук! диерсең.

Фикер кыйл: шунда, ди, инде ул үлгән,
Йөрәген бу шигырь астына күмгән.

ФӨРЬЯД

(Бер хатын авызыннан)

Бик нык торам үз хакымны теләүдә мин,
Һәнүз шул ук хокук көен көйләүдә мин;
Бала чактук тиберченгән, тик тормаган
Әнкәй бәйләп куйган тыгыз биләүдә мин.

Тарлыклардан күптән! күптән! күңлем сынган,
Изелдем күп хокуксызлык җәфасыннан;
Ихтилялчы, юл кисүче булмасам да,
Ун яшь тулгач, унбер яшьтән күрдем зиндан.

Әнкәем бер җасус иде, эткәй — жандар,
Тәрәзәдин караганны күрсә анлар,
Тәмсез ачы сүзләр миңа ява иде,
Тама иде аулак җирдә күздән каннар.

Гөнаһым ни? Нигә кердем бу зинданга?
Гайбем һич юк; кердем анчак кыз булганга.
Нинди каты җәза бит бу: дөнья күрмә,
Кояш күрмә, сахра күрмә, һич кузгалма.

Ансы! ансы! Китап битенә күз атма,
Аузыңны йом, яктылыктан сүз кузгатма.
Дөнья якты, нурлы, димә, ди: караңгы;
Диген: шулай булу лязим мәңге! мәңге!

Шулай таный бит дөньяны сукыр тычкан,
Шул иманда мулла, хәзрәт, ахун, ишан.
Безнең эткәй-әнкәй инде — шуларга кол;
Алар кушкач, син дә буйсын, син дә ышан!

Һәнүз — һаман.
Ихтилялчы — баш күтәрүче, фетнәче.
Җасус — шымчы.
Анчак — тик, бары.
Шул иманда — шулай ышану яклы.

Хәзер шуңгар ачуланам торып-торып,
Куям бәгъзан күкрәгемә орып-орып:
Күз алдында аксын татлы чишмә синең,
Эчми торчы, сусап, шуны күреп торып!

Шул зинданда үсеп җиттем унсигезгә,
Хатын булдым зур корсаклы бер симезгә.
Мәгълүм инде, аңа бардым түгел сөеп:
«Егълау — риза, дәшмәү — риза»га буйсынып.

Өч баш хатынлы иде ул, мин — дүртенче;
Җыелыштык бер тар йортка без дүрт көнче,—
Кисеп әйтә алмыйм әле, дүртенче, дип:
Мин булганмын, бәлки, инде ундүртенче.

Уңайсыз бит япь-яшь башка бу өч көндәш,
Көнләшәсең килмәсә дә, көчлән, көнләш;
Сөйми торып, көнли-көнли, кулыңны суз
Шул сурәткә, әхлакың боз, каныңны боз!

Кич булгачдин үзе тагы эчеп кайта,
Аузы-борны сасып, өст-баш тынчып кайта;
Бик зур хаҗи кайткан, имеш: әйдә җөгер
Дүртәүләшеп, дүрт эт төсле, дөбер! дөбер!

Исрек. Ләкин сөя үзе сагынганны,
Куштанлыкны, һаман үзенчә булганны;
Җитми аңгар рәфикъләрчә мөгамәлә:
Синнән сәҗдә тели, сөя табынганны.

Яткызмакчы булсаң, кулыңнан ычкына,
Тәмсез сүзләр сөйли, сүгнә, кычкыра;
Икенче бер көндәш исмен дәшкән була,—
Шул хәлендә яту кайда тыныч кына!

Рәфикъләрчә — иптәшләрчә.

Шау-шу булгач, балалар да уяналар,
Җүнле ирләр күренергә оялалар
Мәгъсум сабый балаларга бу хәл белән,
Мондый начар, мондый ямьсез мисал белән.

Куштанлыгың җиткән булса, кочак була,
Төрле нигъмәт булган була, оҗмах була;
Белеп булмый: эшеннән «ля йөсьәл» ич ул;
Куштанлансаң да, кайчакта пычак була.

Каһәр итсә, һәр хатынның ала котын,—
Йөрәк янып, һаваларга оча төтен;
Яндырадыр — ягам дисә, калдырадыр —
Якмыйм дисә, аның каршында без утын...

Мәгъсум — саф, бозылмаган.
Нигъмәт — бу урында «татлы нәрсә».
Ля йөсьәл — җавап бирергә мәҗбүр түгел.

БӘЙРӘМ ВӘ САБЫЙЛЫК ВАКЫТЫ

Сабый вактын сагынмакта һәр шагыйрь дә,
Ачы-тәмле хыялдыр бу һәр шагыйрьгә;
Бәйрәм җитсә, минем дә исемә төшә:
Уйнамакчы булам сыйбъян берлән бергә.
Төшә искә гарәфә кич[1] яткан чагым,
Уйлап: «Кайчан таң?» — дип, ул атмаган таңым;
Тәти читек, тәти күлмәк-ыштаннарны
Баш астыма өеп куеп яткан чагым;
Таң алдыннан яңлыш йоклап киткән чагым,
Төшемдә дә нурлы бәйрәм көткән чагым;
Әнкәемнең тавышлары колагымда:
«Гает җитте, тор, аппагым! Тор, аппагым!»
Таң аткачдин урам буе чапкан чагым,
Мәгъсуманә ләззәт, хозур тапкан чагым;
Корбан ите, төрле тәмле аш өстенә,
Гает укып, көлә-көлә кайткан чагым. —
Уйласаң ул якты көнне, килә күз яшь;
Хозур ла соң! инсан өчен бу хәл, бу яшь!
Бәйрәм көнне күктән җиргә нурлар ага,
Әйтерсең лә чыккан бу көн ике кояш!
Тәңре! чигерче яшемне, синнән сорыйм;
Теләгемне синнән сормый, кемнән сорыйм;
Бәйрәм көнне генә сабый булып торыйм,
Рәхәтләнеп, сикреп, көлеп, уйнап йөрим!

Сыйбъян — балалар.

1908

ТӘӘССЕР

Гомернең иң читен, җайсыз, уңгайсыз бер минутында,
Әгәр янсам каты хәсрәт вә кайгының мин утында,

Укыйм тиз-тиз күңелдән бер гаҗаиб сүрә Коръәннән,—
Газаплар мәгънәви бер кул илән алынадыр җаннан.

Оча дилдән бөтен шик-шөбһәләр, һәм мин җылый башлыйм:
Яңакларны мөкаддәс күз яшемдә энҗели башлыйм.

Бөтенләй сафлана күңлем; укыйм иман, булам мөэмин;
Килә рәхәт җиңеллекләр: хәлас булам авыр йөкдин.

Ходайа! син тыйган эшләр тәмам әкътагъ вә әбтәр, дим;
Иям баш сәҗдәгә: «Аллаһе хак! Аллаһе әкбәр!» — дим.

Дилдән — күңелдән.
Хәлас булам — азат булам.
Әкътагъ вә әбтәр — кирәксез һәм яраксыз.

ШӘЙТАННЫҢ МУЕНЫНА

— Сөймә юкка, көймә юкка, йөрмәче шул кыз белә;
Бер дә сөйми ул сине, син юкта ул синнән көлә.

— Көлсә көлсен, шул кирәк шул, анда синең ни эшең?
Әйдә көлсен ул матур, дөньяга күрсәтсен тешен.

Теш нурын чәчсен дә дөньяны җибәрсен балкытып;
Җире, күге яктырып китсен әле бер ялт итеп!

ШАГЫЙРЬ

Еллар үтеп, бара торгач картайсам да,
Бөкрем чыгып бетсә дә, хәлдән тайсам да, —
Күңлем минем япь-яшь калыр, һич картаймас;
Җаным көчле булып калыр, хәлдән таймас.

Күкрәгемдә минем шигырь утым саумы?!
Күтәрәм мин, карт булсам да, авыр тауны;
Күңлемдә көн һаман аяз — һаман да яз:
Шагыйрь күңелендә кыш булмый да кар яумый.

Булмамын, юк, картайсам да, чын карт кеби,
Утырмам тик, юк-бар теләк тели-тели;
Менмәмен мин, Ходай кушса, мич башына,
Шигырьләрдән килер миңа кирәк җылы.

Җырлый-җырлый үләрмен мин үлгәндә дә,
Дәшми калмам Газраилне күргәндә дә;
«Без китәрбез, сез каласыз!» — дип җырлармын,
Җәсәдемне туфрак берлә күмгәндә дә.

ЧЫН ВӘ ЯЛГАН

Әүвәле дөньяда җир юк, су гына булган, диләр;
Анда йөзгәннәр, имеш, тик Чын белән Ялган, диләр.

Бу ике дошманга Тәңредән бирелгән бер көймә,
Бәс, утырганнар көймәгә берсе каршы берсенә.

Күп тә йөрми, Чын белән Ялган чыгарганнар сугыш, —
Булмаса дустлык, җитә бит сугышырга бер юк эш!

Көчле кулы берлә Ялган Чынны бер суккан, ди дә,
Чын батып киткән, ди, чыкмаска җиһанга мәңгегә!

Бәс — димәк.

БЕР КАЙГЫ КӨНЕНДӘ*

Беттем мин, яшь малай, беттем гомергә дә;
Эссе кан, көчле җан кайтмас гомер дә.

Бар микән дөньяда миннән бәхетсезләр?
Хатыным, йортым юк,— ятам номерда.

Саргайдым — зәгъфраннан сары мин,
Бу чокырлы йөзләр тулмас гомер дә.

* «Все говорят» көенә җырлана иде. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)

...ГӘ

Очраган юлда, сине күргән, иелгән ул бүген;
Ул шуңар да шатлана бит — чын җүләр түгел диген!

Күргәнең бармы әле Коръәндәге мәдхияңи?
Ул синең васфеңдә: «Ля шәркыйя, ля гарбия», — ди!

Күк китабының сине белгәнлегенә шаккатып,
Ул хәзер алган «Сабах»тан бер Кәләмулла сатып.

Мәдхияңи — сине мактау сүзен.
Ул синең васфеңдә: «Ля шәркыйя, ля гарбия», — ди! — Ул, сине сыйфатлап: «Көнчыгышта да юк, көнбатышта да юк», — ди.
Кәләмулла — Коръән.

АЛДАНДЫМ

Һич элекке төсле алдыңда түбәнләнмим хәзер;
Без ераклаштык, ишет: син — син хәзер, мин — мин хәзер.

Инде әмриткән сүзең дә аяте Коръән түгел;
Тәмле сүзең яки шелтәң күңлемә солтан түгел.

Син оныттың; мин дә иркәмне саташулар белән
Алмыймын алмаштырып,— бушка маташулар белән.

Җитсен инде! күп тәләф иттем сиңа елларны мин;
Һай, тоталмам, ахры, бик күп кудым җилләрне мин!

Әйе, тилмерткән иде шул ул су төсле күзләрең;
Җитте күз, кул җитмәде: күктә шул ул йолдызларың!

Дөньяда һәрнәрсәдән бизгән иде бу яшь йөрәк. —
Күрде дошман барчасын; сине сөяргә яхшырак.

Кем белә: егълап аяк астында үткән көннәрем,
Мәгънәсез аһлар белән буп-бушка үткән төннәрем

Бер-бер эш милләткә бирерләр иде, алданмасам,—
Мин, җүләр, гошшакъ рәтенә яшьтән үк ялганмасам.

Җисменә җан өрсәм, үтермәс иде милләт мине;
Та кыямәт зикридәрди, бәлки, тәгъзимләп мине.

Нигә назлы вәгъдәләр биргән идең син ул вакыт?
Ник хәзерге сурәтең күрсәтмәдең соң шул вакыт?

Кувәи шигъриями — җанымны бирдем мин сиңа,
Әйтче, и салкын матур! Каршы ни бирдең син миңа?

Тәләф — әрәм.
Гошшакъ — гашыйклар.
Та кыямәт зикридәрди (зикер итәр иде) — кыяматкә чаклы телгә алыр иде.
Тәгъзимләп — олылап.
Кувәи шигъриями — шигъри көчемне.

Хуш, җаным! — сөймим хәзер сине вә синнән башканы;
Син сөя бир алда тагын берне — миннән башканы!

Барча кызлар алдый, дим, һичберсе юк ки алдамас;
Кайсы кызлар алдамас соң, син фәрештәм алдагач!

Кич мине, мин башны бөкмим, мин үземчә зур хәзер;
Син дә бер мәгърурә булсаң, мин дә бер мәгърур хәзер.

Бер Ходайсызлык белән ялганлый башлыйм инде мин;
Күз дә йоммый һәр кешене алдый башлыйм инде мин!

Егъламыйм — яшь түгәсем килми хәзер һичкем белән;
Инде мин һәркем белән дә һәрвакыт уйныйм, көләм.

Яшь кулың бер мәртәбә артык тотып кысмак өчен,—
Тик шуңар,— түгел тагын үпмәк вә йә кочмак өчен,

Мин миңа каршы — гакылсыз яр! — бөтенләй җир йөзен
Сугышырга чакырырга хәзер идем берүзем.

Актыгы: мин бар вөҗүдемне сиңа иттем фида;
Белмәдең лә, белмәдең кадрем! гөнаһ! и бивафа!

Кич — кичер.
Вөҗүдемне — барлыгымны.
Бивафа — үз сүзендә тормаучы, вәгъдәсез, вафасыз.

КЫЗЫК ГЫЙШЫК

Тирләп, эссе көндә койнырга теләп,
Бер кеше салкын су алды бер чиләк.
Өст-башын салган; вәләкин шикләнә
Су салырга тәнгә, чөнки чиркәнә.
Бер куя җиргә чиләкне, бер тота;
Нишләсен мискин — суык су куркыта.
Күп азаптан соңра гайрәткә килеп,
Суны җилкә аркылы читкә сибеп
Куйды да,— син нечкәләп бер баксана:
«Әл дә тәнгә тимәде»,— дип шатлана!

*

Мин моны яздым, бу—гыйшкым миследер;
Чөнки гыйшкым нәкъ минем шул төследер.
Мин сөям, хәтта ки гакълымнан шашам;
Сөйгәнемнән шүрәле төсле качам.
Юлда күрсәм, күз йомам, күрмим, имеш;
Ут йотып ятсам да, сер бирмим, имеш!
Бер шигырь язсам да, ялган кул куям,
Мин сөйгәнне белмәсен дип куркудан.
Тугъры килсәм, сүз сөйлим салкын гына,
Булса да күкрәк тулы ялкын гына.
Бер хәбәр бар: ул хәзер киткән бугай,
Шәһренә күптән барып җиткән бугай.
Кайда ул миннән җибәрмәк хат-сәлам?! —
«Белми китте, күп шөкер» дип шатланам.

*

Белми, дим дә, бәлки, «белгәндер» әле!
Әллә инде белгәнен белдермәде?
Аңламыйм, төшмим дә аңлау касдына,
Шигъреми җәйдем аягы астына;
Өенә җиткәнче басып кайтса аңар,
Шагыйре зур илтифатыннан санар.

ӨМИД

Чыкчы, и фикрем кояшы! Китсен өстеңнән болыт;
Бу үлек вөжданны җанландыр, җылың берлән җылыт!

Мин адаштым, тугъры юлга ул торып күндермәсә,
Дүрт ягым гыйсъян уты — сүнмәс һич, ул сүндермәсә.

Бер бетү чокрында мин, юктыр нәҗат, коткармаса,
Мәңге тотныр нәрсә юктыр, ул килеп җеп салмаса.

И минем яктыртучым! Тик син миңа һәр җирдә шәм;
Нәрсә ул дөнья кояшы! син миңа нур бирмәсәң!

Бер йөзең күрсәтсәнә, тугъсын гүзәл көннәр минем;
Чәчкәләр атсын өмид бакчамда ал гөлләр минем.

Мин караңгыда хәзер; үтсен бу таң атмас кичәм;
Таш йотам икмәк белеп, һәм зәһр эчәм, саф су дисәм.

Бер тигез җирдер дисәм, бассам аягымны — бата;
Күп вакытта сискәнәм, яңлыш тотып кош дип бака.

Кап-караңгы. Уңны-сулны күрмим — астны-өстне мин;
Иркәлим дошманны, чәнчәм чын хакыйкать дустны мин.

Кыскасы: җансыз да, вөҗдансыз да мин — яктырмасаң;
Мин әле кая барам? — җуйган эзем таптырмасаң.

Юк, кояшым, мин беләм: син батмагансың мәңгегә;
Син дә, вөҗдан, бер торырсың: ятмагансың мәңгегә.

Юк! түбән калмас бу җан: фитърәттә гали булган ул,
Кисмәк өстендә кара кош — иттифакый кунган ул.

Гыйсъян — бунт, фетнә, баш күтәрү.
Нәҗат — котылу.
Зәһр (зәһәр) — агу.
Фитърәттә гали — яратылышында ук бөек.
Иттифакый — очраклы гына.

ТОРМЫШ

Авырлык төшсә, түз, сер бирми-нитми;
Ни хәлләр яшь егеткә килми-китми?

Бу тормыш кем белән туктар талаштан?
Сугыш син һич тә армас-туктамастан.

Синең төсле берәү ул: бергә-бер сез,
Көрәшкәнне җиңалмый ул кабересез.

Көрәшмәк куркыныч: күп хәлләре бар,
Вәли, җиңгәч, ганимәт маллары бар.

Канечкеч ул вә ерткыч юлбарыстан;
Качармы юлбарыстан бер арыслан?

*

Җиһанда үлми һәрбер ыңгырашкан,
Вә юлны тапмый калмый һәр адашкан.

Көрәш угърында ар, тал, тирлә, имгән;
Өмид итмә булышмакны ләимнән.

Әгәрчә зәррә мыскал һиммәте бар,
Аның артында тау-тау миннәте бар.

Сәгадәт талына менсәң — үзең мен;
Ни ярдәм килсә дә килсен үзеңдин.

Димәс һичкем: «Минем аркамда менде,
Хәзер җүнләп сәлам дә бирми инде!»

Вәли — шулай да.
Ганимәт маллары — сугышып алына торган маллар, трофей.
Угърында — юлында.
Ләимнән — сараннан, түбән җанлы кешедән.
Һиммәте — яхшылыгы, ярдәме.
Миннәте — мактанып сөйләве.

ҖАВАП

Шигъре Лермонтов вә Пушкин — олугъ саф диңгез ул,
Хәзрәти Пушкин вә Лермонтов, Тукай — өч йолдыз ул.

Син дә шул диңгез ярында, и агу йоткан көчек!
Телләрең сузган буласың, — җитми, җитми, кит күчеп.

Кит хәзер, ләкин китәрдә сал колак бу сүзгә бер:
Барчы, эт, гомрең буе шул күктә өч йолдызга өр!

ТЕШЛӘРЕ ЯМЬСЕЗ МАТУРГА

«Өйләнәмдә яшь егетләр әйләнә дә әйләнә;
Мин яратсын дип, үзенчә һәрбере ыспайлана;

Нишлим инде, аптырадым», — дип шикайәт әйләдең;
Мактануга охшатып, бер көн хикайәт әйдәдең.

Ул егетләрне качырмак? — бик уңайдыр ул сиңа;
Күрсәтимче мин, алайса, бик асат бер юл сиңа:

Син, алар килгәч, тәбәссем ит, фәкать бер көл генә,
Ник аяк бассын шулай иткәч тә берсе бер генә.

Шикайәт әйләдең — зарландың.
Хикайәт әйләдең — хикәяләдең, сөйләдең.
Тәбәссем ит — елмай.

КУЛЫҢ

Чын бәхетледер кулың тоткан колың;
Гайне кодсият вә гыйффәттер кулың.

Ялтырыйдыр санки нурдан бер балык, —
Бер фәрештә күңледәй пакьтер кулың.

Терлә хәсрәттән агуланган күңел;
И матур кыз! зәһрә тирьякътыр кулың.

Яшь күңелне тотса ычкындырмый һич, —
Бер сихерле, серле кармактыр кулың.

Һәр бәхетнең башы шуннан башлана, —
Бер бәхет бәхренә тармактыр кулың.

Мин кулың тоткачтан аштым күккә дә, —
Бер дә чиксез гали чарлактыр кулың.

Әйе, буең да зифа, туба кеби, —
Шул мөкаддәс талга яфрактыр кулың.

Шагыйранә сүз бу, аңларсың үзең, —
Бу сыйфатлардан ераграктыр кулың.

Тукта, бер мактыйм әле дип уйладым, —
Әллә ник мактарга ансаттыр кулың!

Гайне кодсият — пакьлек һәм сафлык чишмәсе (яки шуларның нәкъ үзе).
Зәһрә тирьякътыр — агуга дарудыр.
Бәхренә — диңгезенә.
Туба — оҗмах агачы (дини мифология).

КҮК СЫЕР

I

Башка хайваннар кеби, ушбу җиһанда күп сыер:
Бар агы, бардыр карасы, әмма бармы күк сыер?

Билгеле инде, сыер һич андый төстә булмый ул;
Юк-югын: юк булса да, безнең тарафта булды ул.

Бар иде безнең авылда картаеп беткән әби,
Берүзе — ялгыз башы, йортында юк бер адәми.

Карты сау чактук гомер иткән ягымлы бер мәче —
Бу әбинең шул иде тик иптәше һәм сердәше.

Бер улы бар, ул да чит җирләргә киткән, эштә ул;
Бер дә кайталмый авылга яз да, көз дә, кыш та ул.

Ач-ялангач түгел иде бу әби, тик ятса да;
Хат яза угълы, сала аз-маз кызыл, күк акча да.

Бервакыт, көннәрдә бер көн, хат яза карчык улы;
Хат белән бергүк утыз сум акча салган берьюлы.

Акчаны алгач, әби киткән нидәндер Әтнәгә, —
Ни өчендер, белмим, әллә җан тәрәзә какмага?

Кактым-суктым — әчелде,
Тәңкәләре чәчелде;
Эте чыкты өрмәгә,
Кызы чыкты күрмәгә;
Этен алдым пычакка,
Кызын алдым кочакка.

II

Юк ла, мин бу вак сәтырларны язам уйнап болай;
«Әтнә» дигән сүзне язгач, җырлыйсым килде шулай.

Иске бу такмак, сабый вактымда күп такмаклаган
Такмагым булганга, күңлем дәфтәрендә саклаган.

Бер утырсам ялгызым шул дәфтәремне актарып,
Шул килеп чыкты да яздым, калмасын дип тапталып.

Валлаһи, җандай күрәм мин искеләрнең җырларын,
Күкрәгемдә саклыйм, әйтерсең рәсүлнең тырнагын.

Йә, минем кайда хикәям? Ник аны читкә борам?
Юк, зарарсыз: мин шулай язган чагында йөткерәм.

Сәтырларны — (язмадагы) юлларны.

ТОТСА МӘСКӘҮЛӘР ЯКАҢ!

Ни кыйлырсың, хаҗи абзам, тотса мәскәүләр якаң?
Как ты будешь отвечать там, тотса мәскәүләр якаң?

Сыгъмаз ирдең киң җиһанга, малыңа мәгърур булып;
Даже в тюрьму, сыярсың, тотса мәскәүләр якаң!

«Типтереп» йөрдең тәтәйләрдә, театрны сүгеп;
«Нет, князь, постой!» — диерләр, тотса мәскәүләр якаң!

Әйләнәндә әйләнеп йөргән монафикъ муллалар
Әйләнеп тә карамаслар, тотса мәскәүләр якаң!

Яшьләр өстеннән донос илткәндә яхшы «дустларың»,
Бел, үзеңнүк яптырырлар, тотса мәскәүләр якаң!

Бел, хәзер дөнья кяфергә һәм сиңа җәннәт әле;
«Мөэминә зиндан» булыр ул, тотса мәскәүләр якаң!

Тыңламасаң бу нәсыйхәтне, язу бушка фәкать;
Эш үтәр бит тыңласаң да, тотса мәскәүләр якаң!

Җитмәгәнме бер хатын, өч-дүрт хатын асрау нигә?
Бер хатынга зар булырсың, тотса мәскәүләр якаң!

Сыгъмаз ирдең — сыймас идең.
Монафикъ — икейөзле.

ЫСУЛЫ КАДИМЧЕ

I

Мәгәр көннәрдә бер көн, әмре трахтир,
Утырмыштым ки бер пивнойда сирра.
Кулымны селтәдем фани җиһаннан,
Агызда папирос, алдымда сырра.
Трахтирларның ул гашыйкларыннан
Тезелделәр килеп катыма торра.
Диделәр: «Кем, ничөн тик ултырасың?
Давай гармун китерт, безнеңлә җырла».
Китерттем эскрипкә берлә гармун;
Кызыклы барча нәрсә килде монда.
Фәкать бер бүлмәдә, һичкемсә күрмәс,
Китерттек берничә акшарлы кыз да!
Гуләйт иттек, тәмам шунда исердек;
Бөтен бит-баш кызарды, тотты кызма.
Бераздан санки безгә килде илһам:
«Гыйлем» булдык, хәзер без әһле фәтва.
Керештек тикшерергә муллаларны,
Ки ягъни кайсы азгын, кайсы тәкъва.
Сүгеп теттек җәдитләрне дә, ягъни
Алар динсез: шулай язган китапта.
Хәрам дибез театр, тансаларны, —
«Тегендә типтерү» әүля вә әгъля.
Күңелләр калды саф ширк вә залялдән:
Минутта пот вә пот динлелек арта.
Без оҗмах кошлары булдык бу җирдә,
Бөтен бүлмә тулып китте сәвапка.

Сирра — яшерен генә.
Фани җиһаннан — бетәчәк дөньядан.
Торра — барысы.
Әһле фәтва — соңгы сүзне, хәлиткеч фикерне әйтүче.
Тәкъва — изге.
Әүля вә әгъля — яхшырак, уңайрак.
Ширк вә залялдән — бозык уйлардан.

II

Хисапсыз күп эчелгән — мәлҗегәнмен,
Утырган җирдә шунда калгыганмын.
Шулук хәлдә миңа бер төш күренде,
Төшемдә бик гаҗәп бер эш күренде.
Сөйлимме мин төшемдә, аһ, нә күрдем? —
Үземне гүяки оҗмахта күрдем.
Тезелгәннәрдер этрафымда хурлар,
Ки айдан якты йөзләр, балкый нурлар.
Пичәтләнгән шәраблар алга килгән,
Афисиантлар — бары вилдан вә гыйльман.
Эчемлекләр бөтенләй бесплатный,
Берәү дә бер тиен акча түләтми.
Кызык соң! бер кулым берлән эчәм мин,
Икенче кул белән хурлар кочам мин.
Кетердәп тәмле пешкән кәтлите бар,
Закускага дәхи кошлар ите бар.
Бераздан бер тарафтан чыкты ризван, —
Тәмам алтын-көмешкә, нурга чумган.
Дидем: «И хәзрәти бәүвабы җәннәт,
Нидән ләкте миңа бу назы-нигъмәт?»
Диде: «Оҗмахлысың, син чөнки динле,
Химайәт әйләдең пивнойда динне».

III

Төшем шул төшкә җиткәндә уяндым;
«Әле мин кайда?» — як-якка карандым.
Утырган дустларымнан җилләр искән;
Кесәмгә кулны салсам — тайдым истән:
Ходай орган караклар, уңмаганнар,
Кесәмнән пыртманитны урлаганнар.
Шулук хәлдә килеп керде афисиант,
Рәхимсез йөртәдер күзләрне ялт-ялт.
Диде: «Барин, двадцать рублей с вас.

Этрафымда — тирә-ягымда.
Вилдан вә гыйльман — оҗмахтагы хезмәтче егетләр.
Бәүвабы җәннәт — оҗмах ишеге сакчысы.
Назы-нигъмәт — сый-хөрмәт.
Химайәт әйләдең — сакладың.

Давайте скорей, скоро уж час!»
Дидем: «Динге май иптәшләр украл;
Сабакылар, они украл да удрал».
Афисиант күп талашмый китте миннән,
Ике данә кылычлы янга килгән.
Ике кулдан икесе килде тотты,
Афисианты яңак төпкә утыртты.
Чыгып барганда дөп-дөп типкәлиләр,
Яман сүзләр белән сипкәлиләр.
Озак та үтмичә мин часка кердем,
Төшемнең растлыгын шул чакта күрдем.

Час — часть; «полиция участогы» мәгънәсендә.

БЕР РӘСЕМГӘ

Бик матур бит, бакчы бу кызның күзенә, кашына;
Мең вә мильюн афәрин бу сурәтең нәкъкашына.

Бу озын сачны каян алган икән соң бу кояш?
Күр Ходайның кодрәтене, — бер күзең сал башына.

И кояш! ямьсезлегеңнән син оялырсың, беләм,
Гәр чагыштырсаң йөзеңне син бу бит алмасына.

Күрсә яңлыш бу матур кызның фәкать рәсмен генә,
Шөбһәсез, селтәр кулын Мәҗнүн дә үз Ләйләсенә[1].

Булсайде оҗмах түрендә әүвәл үк рәсме моның,
Илтифат итмәс иде Адәм дә үз Хаувасына[2].

Күрсә Һарут берлә Марут[3], юлдан азмаслар иде,
Бәлки, бакмаслар иде шайтаннары игъвасына.

Татлы ирнен үпсә бер мән, кәүсәреңне[4] нишләсен?
Пар килер ул дөньяның үлмәс Хозыр Ильясына[5].

Күрсәйде Иблис ләгыйнь дә, кайда баш тартып йөрү!
Баш иярди сәҗдәгә, кайтып тагын Алласына.

Булмаса сайраулары мәдхе сәнасында моның,
Кит! пычак керсен җиһанның барча сандугачына!

КИҢӘШ

Якын дустым! сиңа миннән киңәш шул:
Кешеләргә сереңне сөйләмәс бул.

Эчеңдә нәрсә янганын үзең бел,
Үзең кайгыр, үзең егъла, үзең көл.

Ачып яшьрен хәзинәңне йөрәктән,
Сөйләшмә бер дә артык сүз кирәктән:

Кешеләр үзләрен анчак сөярләр,
Бәхетсезләрнең өстеннән көләрләр.

Алар ерткыч, алардан читтә бул син,
Алар барда бүрең бер якта торсын.

Сереңбелгәч, кызартырлар йөзеңне,
«Җүләр бу!» — дип, ачырмаслар күзеңне.

Кача күр, кош кеби, мактауларыннан,
Хәбәрдар бул ки шунда ау барыннан.

Әгәр басса сине бер-бер заманны
Еламый йомшамас хәсрәт вә кайгы, —

Утыр аулакка, кайда һич кеше юк,
Сабыйдай, тәмле-тәмле күз яше түк.

Килеп керсә берәү нәкъ шул чагында,
Сиңа мин бер киңәш әйтим тагын да:

Диген син: «Күзләрем никтер авырта,
Өзелми яшь ага кич һәм дә иртә!»

ШАТЛЫК ВӘ ХӘСРӘТ

(Плещеевтан)

Болытлап көн, яшен яшьнәп, каты күк күкрәгәннән соң,
Тонык, шыксыз һава, күзне ачалмаслык бураннан соң,—

Ачылды берзаманны күк йөзе: инде болыт китте;
Күңелгә шул вакыт бертөрле рәхәтлек тулып китте.

Озаккамы вәләкин бу?.. Бераздан диңгез өстендә
Кара, ямьсез болытлар булдылар пәйда,— шул ук хиндә.

Күрәсең, бу болыт берлә гомерлеккә кояш бергә;
Шулай бергә бугай: шатлык та хәсрәт, канлы яшь берлә.

Хиндә — арада.

УЛМЫ? — УЛ...

Ул зыялыдыр, беләмсез: мәгърифәт, хикмәт сата;
Манжет алган ун тиенгә, биш тиенгә — ак яка.

Шәп сикергечтер үзе, нәкъ тастымалы тансаның;
Ул аяклар, мин сиңайтим, «траттата да траттата!».

Бер тарафтан бер гәзит тулган аның статьясы,
Чүпләнеп аннан да моннан төрле-төрле сафсата...

МӘХӘББӘТ

Җир яшәрмәс, гөл ачылмас — төшми яңгыр тамчысы;
Кайдан алсын шигъре шагыйрь, булмаса илһамчысы.

Бер гүзәлдән кайсы шагыйрь, әйтеңез, рухланмаган?
Байроның, Лермонтовыңмы, Пушкиныңмы — кайсысы?

Файдасыз бер ит кисәгеннән гыйбарәттер йөрәк,—
Парә-парә кисмәсә гыйшык-мәхәббәт кайчысы.

Тешләренең гәүһәреннән кабызып алдым менә
Мин бу шигъре,— әйтсәңез лә, энҗедән ким кай төше?

Бу татар шагыйрьләрен мөмкиндер артка калдыру,
Алга сөрсен гашыйкый анчак мәхәббәт камчысы.

Һич хуҗалыкны кабул итмәм бөтен дөньяга мин,
Булмага мөмкин икән гыйшык, мәхәббәт ялчысы.

Әмма ләззәтле дә соң яшьрен газап, яшьрен яну! —
Бар микән, белмим, моның миннән бүтән аңлаучысы?

Барча әхраре мәхәббәт миннән унда, зан итәм, —
Кайда Фәрһад берлә Мәҗнүн![1] — мин аларның таңчысы!

Барча әхраре мәхәббәт — иң кайнар мәхәббәт ияләренең барысы.
Зан итәм — уйлыйм.

ТӨЛКЕ ҺӘМ ЙӨЗЕМ ҖИМЕШЕ

(Крыловтан)

Ниһаять карыны ачкач, Төлке дуст бер бакчага керде;
Ул анда өлгереп җиткән йөзем җимешләрен күрде.

Йөземнәр көнгә каршы ялтырыйлар ләгыль, якуттай;
Боларга хәйләкәр ач Төлкенең күзләр яна уттай.

Йөземнәрне ашарга үреләп, сикергәләп карый;
Күрә күз, җитмидер буй,— ул тәмам хәлдән төшеп арый.

Озак михнәтләнеп, калгач йөземнәрне алалмыйча,
Алалмау хурлыгын үз өстенә йөкләп кадалмыйча:

«Йөземнәр чи, әле өлгермәгәннәр, пешмәгәннәр,—ди.—
Бозарсың ашказаныңны, килешми эчкә анлар!»—ди.

Ниһаять — «бик нык» мәгънәсендә.
Ләгыль, якут — кыйммәтле ташлар.

БӘЙРӘМ БҮГЕН!

Бар күңеллелек бөтен дөньяда, бар бер ямь бүген.
Нәрсәдән бу? — Мин беләм: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Бер мөкаддәс хис белән һәрбер кеше хәйран бүген;
Уйный сазым да минем бәйрәм көен, бәйрәм бүген!

Арттыра, күрдем, кояш гадәттәгедән балкуын;
Ул киенгәндер, дидем: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Хис итеп һәр җирдә дә бертөрле хуш ис аңкуын:
Ислемай сөрткән икән дөнья! дидем: бәйрәм бүген!

Бер теләнчене кочаклашкан күреп бер бай белән:
Күңле нечкәргән! дидем: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Яр башыннан тыңладым мин бер суның дулкыннарын:
Сөйләшәләр үзара: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Тыңладым әкрен генә искәндә бәйрәм көн җилен;
Ансы да сөйли тагын: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

ПЕЧӘН БАЗАРЫ, ЯХУД ЯҢА КИСЕКБАШ

I

Башлыйк әле сүзне Карәхмәт илә,
Яд итәрләр, кем белә, рәхмәт илә.

Алдымызда ат кәмитен[1] күрәлем
Һәм Микитин җәмгатенә ирәлем.

Бу Казанда хуп-хуп эшләр күп торыр,
Һич моның тик бери тәкый юк торыр.

Хак Тәгалә нәрсә кыйлса, ирке бар,
Рус Микитиннең Казанда циркы бар.

Шунда бардыр бер мөселман пәһлеван[2] —
Бик озын, бик көчле, гайрәтле җиван.

Шәп батыр: Зәркум кеби, Салсал кеби[3];
Хәйләгә оста, Сәет Баттал кеби.

Бер хикәят килде телемгә арый,
Яхшылап сөйләп биреп булса ярый.

Таңга калсын тиречеләр, итчеләр,
Шәмчеләр дә, майчылар, кибетчеләр.

Берзаман бардым Печән базарына, —
Шунда мин таптым азык язарыма.

Иртә берлән кайнамакта бу базар,
Кайда баксаң, анда тулган сәүдәгәр.

Кайсысы сатмактадыр, кайсы ала,
Берсе алдый, шунда берсе алдана.

Тәкый — янә.
Җиван — таза егет.

Һәр заманны* монда хәлләр шул икән,
Һәркем үз хәле белән мәшгуль икән.

Йөгрешәләр сөртенә дә абына
Барча мөэминнәр «Көфер почмагы»на.

Нинди эш булган соң анда, нәрсә бар?
Бер сугыш чыкканмы әллә, йә пожар?..

Мин дә чаптым шунда мөэминнәр белән.
Мәскәүски якка күз салсам, күрәм:

Тәгәрәп юл уртасыннан таш килә,
Таш түгел лә, — бер киселгән Баш килә.

Баш килә шундый каты, шундый кызып,
Полный ход килгән трамвайдан узып.

Һәр тараф тулган карачы — юк саны;
Баш «Көфер чаты»на җиткәч туктады.

Күрделәр бер кисек адәм башыны;
Агълаю килде дә түкте яшене.

Гәүдәсе юк бер гаҗәеп Баш ирер;
Шәһит ирер, ике күзе яшь ирер.

Юк аягы, гәүдәсе һәм юк кулы, —
Бер кисек баштыр, һаман сөйләр теле.

Сакалы ак, һәм йөзеннән нур чыкар,
Күз камашыр — һәркем йөзенә бакар.

Йөзен орды туфракка, кыйлды зари,
Зари-зари егълады шәмче Гали.

---

* *Һәр заманны* — 1908 елгы басмада бу сүз «ар заманны» рәвешендә язылган.

Шәһит ирер — гаепсез үтерелгән.

Башны күргәч, ихтыярсыз җан ачый:
Әй җаным, бу кайсы мискиннең башый?

Агълыйдыр һәркем, күзеннән яшь сыгып,
Агълый кибеттән кәләпүшләр чыгып.

Һәм аяк астында яткан тиреләр
Барча: «Ай мискин дә, ай мискин!» — диләр.

Шунда тау-тау торган он капчыклары,
Агълыйлар саилче кыз, карчыклары.

Агъламаска — бер мөселман башы бу,
Һәр мөселман бәндәнең җанашы бу.

Агълый Кисекбаш, моңын-зарын сөйли,
Ак сакаллар: «Нәрсә булды?» — дип сорый.

Кызганычлы бер кыяфәт, яшьле күз
Берлә мискин Баш болай дип башлый сүз:

«Баштан үткәнне сөйлимен, тыңлагыз,
Мин хаҗи — бардым хаҗә туксан тугыз.

Күп тәваф иттем Хиҗаз сахрасыни,
Җиддәсен һәм Мәккәсен, Сангасыни.

Мин гласныйлыкта тормышдым янә
Бу шәһәрнең Думасында ун сәнә.

Һәм дә Мәскәүдән дә маллар алмышым,
Сумына туксан тиенне чәлмешем.

Итә ирдем көн дә бер Коръән хәтем*,
Алмышым гомремдә унбишләп хатын.

---

* Көн дә бер тапкыр Коръәнне укып чыга идем.
Тәваф иттем — әйләнеп йөрдем.
Гласныйлыкта — шәһәр думасында әгъза булып тору.

Кич барыр ирдем «Тәтәйләр рәте»нә,
Әүрелеп көндез кеше сурәтенә.

Бар иде картлыкта алган хатыным,
Бер балам — аһ, күз нурым! аһ, алтыным!

Карт көнемдә бунлар иптәшләр иде,
Яхшы юлдашлар вә сердәшләр иде.

Тартып алды бунларый миннән Дию[4],
Сезгә важибтыр миңа ярдәм кыйлу.

Анларый алды да керде коега,
Кайгы куймый күзләремне уйкуга.

Кыйлмасаңыз сез миңа ярдәм әгәр,
Сезгә миннән яуме мәхшәр дәгъва бар!»

II

Шунда картлар җәмгулыб киңәштеләр:
«Нишлибез соң? Агълап эш булмас!» — диләр.

Кайсы әйтә: «Патшадан солдат сорыйк,
Ул Диюне җәдрә берлән аттырыйк».

Кайсы әйтә: «Садри Максуди[5] барыр,
Мәсьәләне, бәлки, Мәҗлескә салыр.

Без аның чөн күп тырыштык шар салып,
Ахырында Думага да сайладык».

Кайсы әйтә: «Камчылы Ишан[6] барыр,
Ул Диюнең, бәлки, сихерен кайтарыр».

Важибтыр — тиештер.
Яуме мәхшәр — кыямәт көнендә.
Җәмгулыб (җәмгъ улыб) — җыелып.

Уртадан бер күп белекле карт кеше
Әйтә: «Бу хакта минем фикрем шушы:

Тыңлаңыз, бу — тик Карәхмәтнең эше;
Инде ул, мәгълүмеңез, көчле кеше.

Ул барып алсын Диюнең җаныны,
Кайтарыр ул бу Кисекбаш каныны».

Барча картлар: «Яхшы бу, яхшы!» — диләр.
«Вәт менә рәхмәт! Бабай тапты», — диләр.

Бу бабай фикрен туры итсен Хода!
Итте бер мөэмин кеше шунда нида:

«Миңлебай! бар, тиз, Карәхмәтне чакыр!» —
Чапты китте Миңлебай чатыр-чатыр.

Үтмәгәндер күз ачып йомган заман,
Килде дә җитте Карәхмәт — каһреман.

Эстәде Башны күтәреп бакмага:
Гайрәтен вә куәтен күрсәтмәгә.

Ничә кем зур әйләде — күтәрмәде,
Зәррә мыскал җиреннән тибрәтмәде.

Һич күтаралмый аны, хәйран кала;
Көчләнә, тирли батыр, хәлдән тая.

Ул Баш әйтә: «Бу Карәхмәт шаштымы?
Ул күтәрерлек җиңел бер башмы бу?

Бер түгел, меңләп Карәхмәт килсә дә,
Хәтта Зайкин, Медведев[7] бер булса да,

Итте... нида — кычкырып җибәрде.
Зур әйләде — көч куеп карады.

Һич насыйп булмас аларга кузгату,
Файдасыздыр кузгатырга күз ату.

Чикмәсен бушка газапны — булмый да,
Чөнки бар мең пот тәгассыб бу мидә.

Бу мидә йөзләп гыйнад амбары бар,
Бу мидә мең пот сыраның пары бар.

Бу мидә бардыр җәһаләт ун вагон,
«Мин беләмлек» дәгъвасы — бер мең вагон.

«Иске — изге» фикре бардыр ун келәт,
«Һәр җәдит — кяфер» — егерме склад...»

III

Хазирун: «Аһ, нинди изге баш!» — диләр,
«Тик янә урнына ябышмас», — диләр.

Инде мөэминнәр каты кызгандылар,
Чын күңелдән Баш өчен сызландылар.

Һәм үрә торды батырның чәчләре,
Газбилә аузыннан утлар чәчрәде:

«Мин, — диде, — дөньяда тормыйм, ичмасам,
Шул Дию-залим башыны кисмәсәм.

Бармыймын хәтта Микитин циркына,
Шул Дию башына күңлем җилкенә.

Шунсыз инде бер дә рәхәт күрмәмен,
Һәм Пугач-Зайкин рәтенә кермәмен.

Йә үләм мин, йә шуның муйнын кисәм,
Хак гыйнайәт әйләр ирсә*, мин басам».

---

* Хак гыйнайәт әйләр ирсә — Алла ярдәм итсә.
Тәгассыб — фанатизм, искелекне яклау.
Гыйнад — тискәрелек.
Хазирун — шунда булучылар, тамашачылар.
Газбилә (газыб илә) — ачу белән.

Бар халык та: «Бар, Карәхмәт, бар»,— диләр,
«Бу Кисекбаш хатынын коткар», — диләр.

«Бармыйлармы? Мин барам, әлбәт, барам,
Бармасам, дөнья йөзе булсын хәрам!..»

Бу гаһедтән соңра Башның күзләре
Яктырып китте — ачылды йөзләре.

Ул Баш әйтә: «Әй батыр, рәхмәт сиңа,
Йөкләдем мин бик авыр зәхмәт сиңа.

Барча иркеңнән вә циркыңнан җөда
Булдың инде, бәс, сиңа миннән дога.

Әйдәгез, әй әһле базар, берьюлы
Фатиха: уңсын Карәхмәтнең юлы!»

Шул вакыт куллар белән тулды сәма,
Чын күңел берлән кыйла һәркем дога:

«И Ходаем, бир Карәхмәткә мәдәт,
Ушбу юлда бир аңар көч һәм сәләт!»

Берзаман куллар салындылар төшеп —
Күрделәр: килде трамвай җитешеп.

Пәһлеван вагонга җирләште кереп,
Алды «пересадка» берлән бер билет.

Барча мөэминнәр озатып калдылар:
«И Ходаем, рәхмәтеңне сал!» — диләр.

Кузгалып китте вагон, җилдәй бара,
Баш йомарланып китә, җирдән бара.

Гаһедтән — сүз бирүдән, ант итүдән.
Җөда булдың — аерылдың.
Әһле базар — базар кешеләре.
Сәма — күк.

Башны күргәч, кузгалып гайрәтләре,
Өрде барча итчеләрнең этләре.

Йөгерәләр алды-артлы бер көтү
Кәкре койрыклар! — кая Башны җитү!

Ул барадыр йөгрек аттан да каты
Һәм җәядән аткан уктан да каты.

Үз хәленчә китмәде тыр-тыр вагон,
Таш ата башка малайлар яльгабун.

Калды уң якта «Китаплар ханәсе»,
Сулда — «Әлислах» идарәханәсе.

Бер сәгать, бер көн вә өч көн киттеләр,
Зур завод Крестовниковны үттеләр.

Җиде көне, төне чөнки киттеләр,
Нагяһан бер сахрая ирештеләр.

Шунда җиткәчтен трамвай туктады,
Баш йомарланып барадыр туктамый.

Туктагач шунда сихерле машина:
«Нишлибез?» — диде Карәхмәт Башына.

Ул Баш әйтә: «Син вагоннан төш хәзер,
Бик якынлашты кирәкле төш хәзер.

Без барыйк азрак җәяү алга табан;
Иштә бу алдыңдагы күлдер — Кабан.

Бар дорыр күлнең төбендә бер кое,
Шунда керде ул теге залим Дию!»

Яльгабун — уйнап.
Нагяһан — кинәттән.
Иштә — менә.

IV

Сүз рәте килгәч, итәм әзрәк бәян,
Таки яшьрен күл төбе булсын гаян.

Анда һәртөрле гаҗәпләр бар да бар:
Кып-кызыл алтын шәһәр, җиз карьяләр;

Мөгезе мәрмәр боланнармы кирәк,
Алты йөз башлы еланнармы кирәк.

Су анасы, — бик явыз, йөзе кара, —
Ел да бер угъланны йә кызны ала.

Шул заман, кем, килде Мәскәү гаскәре,
Бу Казанга туп атарга башлады.

Шул вакыт ханнар, вәзирләр качтылар,
Барча малны ушбу күлгә сачтылар.

Сачтылар алтын-көмешнең һәммәсен,
Ягъни «безнең мал кешегә калмасын».

Шул заманнан бирле, кем, алтын-көмеш
Күл төбендә һич хисапсыз күп, имеш.

Берзаманда, шөбһәсез, бу күл кибәр,
Дип, гакыллы зур хәкимнәр сөйлиләр.

Киптисә, бер дәфга кузгалып бары —
Күл буеның мәдрәсә талибләре[8] —

Итәм ... бәян — аңлатам, сөйлим.
Гаян — ачык.
Карьяләр — авыллар.
Бер дәфга — берьюлы.
Талибләре — шәкертләре.

Барча байлыкны җыячаклар, имеш,
Һич һөнәрсез бай булачаклар, имеш.

Ел ел артыннан һаман үтмәктәдер,
Күл буе талибләре көтмәктәдер...

V

Әйдә максудка! Алар көтсен әле,
Сүз Кисекбашка килеп җитсен әле.

Ул Карәхмәтнең билендә бавы бар;
Бауның алты мең колачлы буе бар.

Бау белән ул эшне яхшы җайлады:
Бер очын Башның теленә бәйләде.

Бер очын учлап, Кабанга чумды ул,
Туп-туры шуннан коега тотты юл.

Ул төшә, бер көн төшә, өч көн төшә;
Туктамый инмәктәдер көндез-кичә.

Бер — аягы әйләнәдер, бер — башы,
Һәр минут, һәрдәм Хозырдыр юлдашы,

Ул инә, Алла сүзен тәкрар кыйла,
Тышта агълыйдыр Кисекбаш, кайгыра.

Нәкъ төшеп киткәнгә ун тәүлек тула, —
Ахры җиргә аяклары төртелә.

Пәһлеван, гаять арып, эштән чыгып,
Ун минут торды катып, гакълын җыеп.

Бервакыт безнең батыр ачты күзен:
Бер сарай алдындадыр күрде үзен.

Шундый яхшыдыр ки, һич мондый сарай
Салмагандыр Кәчимеский Ибырай[9].

Капка башында яшел ләүхә тора;
Анда иштә ушбу сүзләр укыла:

«Монда сакин бужи фирка[10] җания,
Табигыйннәр мәзһәбе Гайнания».

Тартты куптарды Карәхмәт капканы,
Соңра тиз-тиз элгәрегә атлады.

Керде дә күрде: сарайда бер хатын
Җәлбитәрлек һәр кешенең дикъкатен:

Йөз нуры дүрт якны әнвәр әйләгән,
Тәңренең гыйшкы аңар кяр әйләгән.

Намаз укыр ул ахирәт хатыны,
Аһ итәр — күккә чыгадыр төтене.

Күз яше сәҗдә җирене болгамыш;
Ул Кисекбашның хәләле бу, имеш.

Үтте аннан, китте башка бүлмәгә,
Шундый күренеш — кызганычтыр күрмәгә:

Анда биш йөзләп мөселманнар тулы,
Багълыдыр һәрберсенең аяк-кулы.

«Алла, Алла! саклый күр утдин!» — диләр,
«Кыйл шәфәгать, йа Баһаветдин![11]» — диләр.

Сикерәләр, җенләнәләр үзләре,
Һәм акайган, кот очарлык күзләре.

Чөн болар һәп пәһлеванны күрделәр;
Беравыздан бөйлә фөрьяд кыйлдылар:

Ләүхә — язулы такта.
Җәлбитәрлек — җәлеп итәрлек.
Әнвәр әйләгән — нурландырган.
Кяр әйләгән — йоккан.
Һәп — барысы да.
Фөрьяд кыйлдылар — ачынып еладылар.

«Мәрхәмәт ит, и Карәхмәт, безгә син;
Безне коткар, из Диюнең измәсен.

Һәр минут үткән саен, без куркуда:
Бу Дию һәр көн бишәр адәм суя.

Күп идек без былтыр, үткән көз генә,
Инде калды барчабыз биш йөз генә».

Шунда бер бүлмә күренде — шактый киң;
Күрде батыр: шунда яткан ул ләгыйнь.

Бинаһая зур башы — гөмбәз кадәр;
Ни сәбәптәндер башында фәс тә бар.

Салынып төшкән килешсез мыегы —
Бик озындыр, мисле күсе койрыгы.

Бармаклары охшар адәм гәүдәсе, —
Күп татарны имгән ирде ул гасый.

Билгеле инде, Карәхмәт курыкмады;
Ул аны «тор! тор!» диюбән төрткәли.

Нәгъръләр берлән Диюне уйгата;
Һич уянмый уйкусыннан, ул ята.

Төрткәли торгач, ниһаять, уйгана,
Куркынычлы күзләре уттай яна.

Ул Дию уйганды: дүрт якка бакар,
Көфер сүзләр, агъзыйдин утлар сачар:

«Ник йөрисең монда рөхсәтсез кереп,
Һич оялмый тәмле уйкум боздырып?

Ләгыйнь — ләгънәт суккан.
Гасый — гөнаһлы, җинаятьче.
Нәгъръләр — каты кычкырулар.

Белмисең, махсус колониям бар минем,
Мәхкәмәм бар, автономиям бар минем.

Куркъмадың, монда ничек кердең кыеп?
Бар икән йөргән кеше җаннан туеп!»

Язмыймын сугыш нә рәсмә булганын,
Кайсысы җиңгәнен йә җиңелгәнен.

Гөрзи төшкәч, кайсы билдән батканын,
Кайсысының маңгаеннан батканын.

Кариэм, иткел канәгать барына,
Итмәсәң — әйдә Печән базарына.

VI

Иртә берлән кайнамакта ул базар,
Анда да монда кызадыр сәүдәләр.

Кызса да гадәттәгечә сәүдәләр,
Әллә ник бүген күңелсездер базар.

Һәр мөселман әллә нигә кайгылы,
Нәрсәгә хәмлитмәгә бу кайгыны?

Юк, аларга кайгырырга юл да бар:
Нәкъ бер айдыр — юк Кисекбаштан хәбәр.

Җәмгулыб өч-дүрт кеше һәр чат саен,
Гәпләшеп кайгырталар Башның хәлен:

Ягъни ул мискингә ни булган икән?
Ике якның кайсысы җиңгән икән?

Нә рәсмә — ни рәвешле.
Гөрзи — чукмар.
Хәмлитмәгә (хәмел итмәгә) — сылтарга.

Әһле ислам шул рәвешчә яхзәнүн...
Күренә шул хәл ерактан, ах, вагон!

Нәрсә булган? Нинди хикмәт, кем белә? —
Ташбака төсле, вагон әкрен килә.

Өч сәгать үтте күренгәндин бире,
Юк әле асла якынлашкан җире.

«Ник болай бу?» — дип гаҗәпләнгән базар,
Әйләмәктә пассажирлар интизар.

VII

Тын гына торган вакытта шул рәвеш,
Килде ямьсез, куркынычлы бер тавыш.

Бик каты күк күкрәгән төсле була,
Җир ярылган, тетрәгән төсле була.

Бер — арысланнар акыргандай була,
Бер — көтү ишәк бакыргандай була.

Күз ачырмаслык чыгып комлы буран,
Басты золмәт җир йөзене шул заман.

Һәр тараф золмәт, күренмидер кояш,
Куркуга төште кешеләр — карт вә яшь.

Һич кеше белми: ни хикмәт бу, ни бу?
Әллә чынлап та кыямәт көнме бу?

Әллә бер «койрыклы йолдыз» төштеме?
Әллә Тәңре сур өрергә куштымы?

Әһле ислам — мөселманнар.
Яхзәнүн — кайгыда.
Хәл — мизгел.
Әйләмәктә ... интизар — зарыгып көтәләр.

Дөньяга соңгы минутлар килдеме?
Әллә ханның мәсҗеде җимрелдеме?

Әллә тәүбә капкасы ябылдымы?
Әллә бер бай корсагы ярылдымы?

Ташпулатлар җөмлә дер-дер селкенә...
Каршылык юктыр Ходайның иркенә.

Әрҗәдә читек-кәвешләр кузгала,
Һәм өеп куйган кәләпүшләр ава.

Танымый дуст дустны, кардәш кардәшен,
Һәр кеше куркып укый «ләхәүлә»сен.

Ни бәла килде Казанның халкына?
Очрадылармы Ходайның каһренә?

VIII

Бәс, шу рәсмә куркышып торган заман
Чыкты аңсыздан кояш, китте тузан.

Күрделәр: җитте килеп мәгълүм вагон,
Тагылып артында бер нәрсә тагын.

Ни күрәләр: өнме, ялган төшме бу? —
Тагылып килгән теге фәсле Дию.

И дулый! мәлгунь Дию, и тартыла!
Акыра ямьсез каты — җир селкенә.

Бите-башы канланып беткән янә;
Әйләнәсендә Кисекбаш әйләнә...

Сөйрәлеп җирдән Дию килгән икән,
Һәм вагон шуннан озак торган икән.

Җөмлә — барысы.
Шу рәсмә — шул рәвешле.
Аңсыздан — кинәттән.

Бу Диюдән ул буран купкан икән.
Куркытучы шул Ходай суккан икән.

Инде һәркем күңленә шатлык тула,
Ул Кисекбаш елмаеп көлгән була.

Шул минут чыкты вагоннан пәһлеван,
Күтәреп башыны арыслан сыман.

Чөн Печән базары халкы күрделәр,
Барча күрешмәк өчен йөгерделәр.

Җөмлә бердән: «Әссәлам! дә әссәлам!»
Һәм Карәхмәт: «Вәгаләйкемәссәлам!»

Һәр мөселман дәрт белән күккә оча:
Бер Кисекбаш, бер Карәхмәтне коча.

Чыкты вагоннан тагын бер ир бала,
Бик чибәр — күргән кеше хәйран кала.

Чыкты тагын да чапанлы бер хатын,
Җәлбитәрлек тиречеләр дикъкатен.

Бер хаҗи шул хәл хатынга күз кыса
Һәм дә яп-яхшук оятсыз сүз куша.

Ул Кисекбаш күрде дә бу тәкъваны:
«Тимә хатынга!» — диеп, бармак яный.

«Белмәдем мин!» — дип, хаҗи зари кыйла,
Күзләреннән яшьләрен җари кыйла.

Шул вакытта камчылы ишан килә;
Ул Кисекбашны тотубән өшкерә.

Чөн — кайчан.
Тәкъваны — изге кешене.
Җари кыйла — агыза.

Күрделәр: Баш яшь егет булды янә,
Кул-аягы, гәүдәсе килде янә.

Бу кәраматне күз илә күрделәр,
Тәңрегә мең-мең шөкерләр кыйлдылар.

Ул Дию күздән югалды юк булып,
Очты Яңа бистә якка ут булып.

Сез беләмсез: ул Кисекбаш әл дә бар;
Көн күрә яхшы гына, ул — сәүдәгәр.

Дин юлында күп газап күргән өчен,
Армый-талмый дин өчен йөргән өчен,

Пәһлеванга бирделәр алтын сәгать,
Чылбыры юк, белмимен, нидер сәбәп.

Фагыйләтен, фагыйләтен, фагыйләт,
Ну Печән базары халкы күңле шат!

Кәраматне — могҗизаны.

СУ АНАСЫ

(Бер авыл малае авызыннан)

I

Җәй көне. Эссе һавада мин суда койнам, йөзәм;
Чәчрәтәм, уйныйм, чумам, башым белән суны сөзәм.

Шул рәвешчә бер сәгать ярым кадәрле уйнагач,
Инде, шаять, бер сәгатьсез тирләмәм дип уйлагач,

Йөгереп чыктым судан, тиз-тиз киендем өс-башым;
Куркам үзем әллә нидән, — юк янымда юлдашым.

Бервакыт китәм дигәндә, төште күзем басмага;
Карасам: бер куркыныч хатын утырган басмада.

Көнгә каршы ялтырый кулындагы алтын тарак;
Шул тарак берлән утыра тузгыган сачен тарап.

Тын да алмыйча торам, куркып кына, тешне кысып,
Шунда яр буендагы куе агачларга посып.

Сачләрен үргәч тарап, сикерде төште суга ул;
Чумды да китте, тәмам юк булды күздән шунда ул.

Инде мин әкрен генә килдем дә кердем басмага,
Җен оныткан, ахры, — калган тарагы басмада.

Як-ягымда һич кеше дә юклыгын белдем дә мин,
Чаптым авылга, таракны тиз генә элдем дә мин.

Курмимен алны вә артны, и чабам мин, и чабам;
Ашыгам, тирлим, пешәм һәм кып-кызу уттай янам.

Берзаманны әйләнеп баккан идем артка таба, —
Аһ, харап эш! — Су анасы да минем арттан чаба.

Кычкырадыр: «Качма! Качма! Тукта! Тукта, и карак!
Ник аласың син аны, — ул бит минем алтын тарак!»

Мин качамын — ул куадыр, ул куадыр — мин качам;
Шулкадәрле кыр тыныч, һичбер кеше юк, ичмасам.

Шул рәвешчә чабышып җиттек авылга бервакыт,
Су анасыны куарга күтәрелде барча эт!

Вау! да вау! да һау! да һау! — бертуктамый
этләр өрә;
Су анасы, куркып этләрдән, кирегә йөгерә.

Инде эш җайланды, куркудан тынычландым, дидем;
И явыз карчык! тарагыңнан коры калдың, дидем.

Өйгә кайттым да: «Әни, алтын тарак таптым!» —
дидем;
«Сусадым, ардым, әни, мин бик озак чаптым», —
дидем.

Сөйләгәчтен кыйссаны, алды тарагымны әни;
Курка үзе алса да, — уйлый эченнән әллә ни...

II

Яхшы, хуш. Батты кояш. Йокларга яттым кич белән;
Өй эче тулган иде кичке һава, хуш ис белән.

Юрган астында йокыга китми ятам мин һаман;
Шык та шык! — кемдер тәрәзәгә чиертә берзаман.

Мин ятам рәхәт кенә, тормыйм да кузгалмыйм әле.
Бу тавышка сискәнеп, торган йокысыннан әни:

— Ни кирәк? Кем бу? Кара төндә вакытсыз кем йөри?
Нәрсә бар соң төнлә берлән, и пычагым кергери!

— Су анасы мин, китер, кайда минем алтын тарак?
Бир! Бая көндез алып качты синең угълың, карак!

Төшкән айның шәүләсе, мин юрган астыннан карыйм;
Калтырыйм, куркам: «Ходай! — дим, —
инде мин кайда барыйм?»

Һич өзексез шык та шык! безнең тәрәзәне кага;
Ул коточкыч сачләреннән чишмә төсле су ага.

Әнкәем алтын таракны, тиз генә эзләп табып,
Атты да тышка, тизүк куйды тәрәзәне ябып.

Су анасыннан котылгачтын, тынычлангач, әни
И орышты, и орышты, и орышты соң мине!

Мин дә шуннан бирле андый эшкә кыймый башладым,
«Йә иясе юк!» — дип, әйберләргә тими башладым.

МӘРХҮМ МӨХӘММӘДЗАҺИР ӘФӘНДЕГӘ

Шадыман ул мәркадеңдә! — Без онытмыйбыз сине;
Белмәсәк вактында кадрең, инде котлыйбыз сине:

Яктылыкка иң элек атлау вә эз салу белән,
Гайбебезгә туп-туры дустанә күз салу белән.

Гәрчә «үлде» дисәләр дә, син бөтенләй үлмәдең;
Яхшы исмең калды, син мәнси вә мәтрүк улмадың.

Аһ! синең газмеңдә бәхтең каршы тормый бирсә юл,
«Яшь егет! күрсәт эшең, манигъ түгелмен», — дирсә
ул; —

Иртәрәк милләтне сәүкъ әйләр идең чын эзгә син!
Нинди гали, нинди зур эш эшләр идең безгә син!

Шунда да исмең синең милләт яшәдекчә яшәр,
Милләт үсдекчә үсәр һәм милләт ашдыкча ашар!

Шадыман ул мәркадеңдә — шат бул кабереңдә.
Мәнси вә мәтрүк улмадың — онытылмадың, ташланмадың.
Газмеңдә — ниятләгән эшеңдә.
Манигъ — каршы.
Сәүкъ (сәвекъ) әйләр — алга әйдәр.
Ашдыкча ашар — ашкан саен һаман югары ашар.

МИЛЛӘТЧЕЛӘР

Татар халкы! син үләргә мәхкүм инде,
Дару үтмәс дәрәҗәдә мәсмүм инде;
Тиберченмә! терелмисең, юл өстендә
Ятма аунап, үзеңне үзең күм инде.

Милләтчеләр сине фәкать алдый гына,
Дигән булып: «Җанланасың син тиз менә».
Алданма син! калган акчаң өчен алар
Укыйлар ич баш очында ясин генә!

Лябед сиңа терлер өчен корбан кирәк,
Җитми мыр-мыр хәтем — чын, саф Коръән кирәк;
Көймә бата; йота торган балык өчен
Фида булган мөрәүвәтле бер җан кирәк.

Милләтче бик куркак бит ул, судан курка,
Гәрчә милләт диеп авыз суын корта.
Кайсы чакта күперсә дә, тиз шиңә бит
Теге — ишегалдындагы ата күркә.

Алданмыйча, газиз башың кабергә керт,
Милләтчеләр барчасы да — эшсез шәкерт;
Алар өчен барыбер: син теләсәң, бет!
Алданма син: шәкерт алар, шәкерт! шәкерт!

Дөрест сүз бу, монда шик-шөбһә кемгә бар?
Тугъры сүзне нинди файда кәтемдә бар?
Күрерсең син шәкертләрнең сәдакатен:
Бер бай үләргә ятканда, хәтемгә бар.

Мәхкүм — хөкем ителгән.
Мәсмүм — агуланган.
Лябед — чарасыз.
Хәтем — Коръән уку.
Фида — корбан.
Мөрәүвәтле — үз-үзен кызганмаучы, башкаларга ярдәмле.
Кәтемдә — яшерүдә.
Сәдакатен — турылыклы булуын.

«Милләт!» диләр,— ул чынмыни? ихласмыни?
Үз корсагын шәкерт алда тотмасмыни!
Әллә ничек рәхмәт берлә җанлансаң да,
Алар сине тагын сугып екъмасмыни?

Биһүдәдер! — сорыкорттан көтмәк гыйлаҗ,
Син бер гали, сатылмаслык иргә мохтаҗ;
Хак Тәңренең каршысында килешмидер
Тәһарәтсез намаз илә корбансыз хаҗ!

Биһүдәдер — буш, мәгънәсез эштер.
Гыйлаҗ — ярдәм, котылу.

БУЛМАСА

Кем белер кадреңне, җаным, дәртле күңел булмаса?
Наз итәр кемнәргә гөл — каршында былбыл булмаса?

Сурәтеңнең иң чыны, бел: шагыйрең күңлендәдер;
Күзгеләрдән чын төсеңне күрмисең — ул булмаса.

Бирмәде Ләйлә кеби мәхбүбәгә дөнья бәһа;
Ул болай бер кыз гына — каршында Мәҗнүн булмаса.

Һич килештермим синең төсле гүзәллек шаһына,
Ичмасам, бер хисле шагыйрь дә килеп кол булмаса.

Мәхбүбәгә — яратылган, сөелгән хатын-кызга.

...гә

(Ядкяр)

Шагыйрем! кодсиятең булсын синең күңлеңдә сер;
Дөньядан шагыйрь икәнеңне яшер, дустым, яшер.

Белмәсеннәр — кайсы җирдән агыла бу кодрәтең,
Син, ләтыйф тәннәр кеби, күрсәтмәгел чын сурәтең.

Һәрвакыт, һәр җирдә син башка киемнәргә төрен:
Йә җүләр бул, йә мәзахчы бер кеше төсле күрен.

Бирмә сер һичкемгә: сөйләшсәң сөйләш өстән генә;
Хәл — караңгы йөз бирү анчак килешмәстән генә.

Читкә бор — сүз килсә каршыңда шигырьләр бабына;
Иптәшең шагыйрь генә бассын аяк михрабыңа.

Итмә үз тормышны; тап башка җиһан, башка хәят;
Дөньяның буш шау-шуы шагыйрьгә чит, шагыйрьгә ят.

Кем генә булсаң да бул — юк ансына һичбер сүзем;
Тик сүзем шулдыр сиңа: саклан булудан үз-үзең!

Бел: килешмидер сиңа бу вак мәгыйшәт, вак тормыш;
Чөнки мәңгегә очалмас, йортта күп асралса кош.

Фәйзы бакый — таҗе шагыйрь* мәңгегә булмас сиңа,
Ваксынып, син төшсәң алтын шылтыравы астына.

Баш имә — зур син — бу әдна җанлылар дөньясына;
Падишаһ син! бик кирәксә, баш исен дөнья сиңа.

Таш йөрәкләр кырсалар күңлеңне — түз, эндәшмә син:
Эшләре шул: болгасыннар әйдә зәмзәм чишмәсен!

---

* *Бетмәс-төкәнмәс байлык* — шагыйрьлек таҗы.
Кодсиятең — талантың, илһамлануың.
Ләтыйф — үтә күренә торган (гүзәл).
Мәзахчы — көлдерүче, шамакай.
Бабына — мәсьәләсенә, өлкәсенә.
Михрабыңа — трибунаңа.
Мәгыйшәт — тормыш-көнкүреш.
Әдна — бик түбән.

1909

КҮҢЕЛ

Инкисар ит гадәтеңчә, ян, күңел, сызлан, күңел!
Күп сөекледер бөтеннән — Тәңрегә сынган күңел.

Һәр минут миннән тели дөнья күңел җимешләрен,
Нәрсә пешсен, булса ялкынсыз күңел, сүнгән күңел?

Алга сәүкъ ит сахибеңне*, бул чыдауда таш кеби,
И фәләкнең төрле-төрле золменә күнгән күңел!

Ялтыра, яктыр — килешсен калебе саф шагыйрә,
И моңарчы төрле тап-тутларга өртелгән күңел!

Шундый гали матлабың — мең җан бирергә урны бар,
И югарылык белән типкән вә селкенгән күңел!

Игътиля итсәң, канатың ач, — вакыт җитте бугай, —
И тумыштан гарше әгъляләргә җилкенгән күңел!

Син йоларсың һәр һәлакәттән — ышаныч бар сиңа,
Яр читендә торганымда ярдәмең булган күңел!

Яхшы аңла: юк сафа инсанлыгыңны җуймыйча,
И шуны җуймау юлында күп газапланган күңел!

---

* Хуҗаңны алга таба этәр.
Инкисар ит — кител, сын.
Фәләкнең — язмышның, күкнең.
Золменә — изүенә.
Калебе саф шагыйрә — саф күңелле шагыйрьгә.
Гали матлабың — бөек теләгең, максатың.
Игътиля итсәң — югары ашсаң.
Гарше әгъляләргә — югары күкләргә.

ВАСЫЯТЕМ

Кайт, и нәфсе мотмәиннәм! бар, юнәл, кит Тәңреңә;
Бирдең арканны моңарчы, инде бир бит әмренә.

Дустларым, кардәшләрем, сез муллаларга әйтегез:
Бу ике юлны, мине күмгәч, укырлар кабремә.

Әһле тәкфир бер гаҗәпләнсен, күреп актык сүзем:
Күр, нә рәсмә тулган иман берлә Коръән садремә[4]!

Нәфсе мотмәиннәм — тынычлык тапкан күңелем.
Әһле тәкфир — кяфер, динсез дип әйтүчеләр.
Садремә — күкрәгемә (күңелемә).

ТӘРӘДДЕД ВӘ ШӨБҺӘ

Бер шытырдауны ишетсәм, аузыма җаным килә;
Уйлыймын: «Шелтә кыйлырга әллә вөҗданым килә?»

Аптырыйм: юк изге эш ятканда да, торганда да;
Эш кушарга каршыма һәр дәмдә шәйтаным килә.

Нәрсә күрдем бу җиһанда? Ни бетердем? Уйласам:
Алдыма чын эз вә юлдан читкә тайганым килә.

Җырлыймын, ләкин җырымнан файда бармы халкыма?
Бер мәләктән яки шәйтаннанмы илһамым килә?

Раст, бу шагыйрьлек белән мин чынлап ук аурыйм бугай:
Бер-бер атлы рәтләнеп, мәйданга диваным килә.

Мин сизәм: дөнья йөзе дүзәх, җәһәннәмдер миңа;
Бер шигырь язсам гына, җәннәт вә ризваным килә.

Һәр каралткан кәгаземдә санки багъ, бостан була;
Һәр хәрефтән каршыма вилдан вә гыйльманым килә.

Шигъреми яздым; басылды; мин тагын зур кайгыда;
Фикремә юк-бар белән исмемне игъланым килә.

Һич риза булмыйм үземнән язганымнан соңра мин:
Һәр заман күз алдыма кимлек вә ноксаным килә.

Тәрәддед вә шөбһә — икеләнү һәм шикләнү.
Һәр дәмдә — һәр сулуда, һәр мәлдә.
Мәләктән — фәрештәдән.
Диваным — шигырьләр җыентыгым.
Дүзәх — тәмуг.
Ризваным — җәннәт сакчым.
Багъ, бостан — бакча.
Вилдан вә гыйльманым — җәннәт хезмәтчеләрем.
Ноксаным — җитешсезлегем, кимчелегем.

Кайвакытлар һәр сәгадәттән өмидемне өзәм, —
Әллә кайдан шунда икъбал атлы чулпаным килә.

Ялтырый ул күкләремдә, күп өмидләр арттыра:
Күз яшем сөртергә гүя назлы җананым килә.

Икъбал — якты киләчәк.
Җананым — сөеклем, сөйгән кызым.

ПӘЙГАМБӘР

(Лермонтовтан үзгәртелгән)

Качан кем сайлады Тәңре мине бу хак пәйгамбәр дип,
Мине фазленә лаек күрде, фәрманым түгәлләр дип, —
Шул ук сәгать үземнән, башкалардан баш-күз алдым да
Сөйләргә башладым хакны кешеләрнең күз алдында.

Кирәк баймы, фәкыйрьме, падишаһмы — күрсәтәм
гайбен;
Укыйм ялкынлы аятьләр — карау юк һичберәү кәйфен.
Керештем мин мәхәббәткә, карендәшлеккә өндәргә,
Ашамый-эчми көндез, кич белән баш куймый мендәргә.

Җәмигы әкърибам — дустлар, карендәшләр, замандашлар
Миңа каршы котырдылар, рәхимсез аттылар ташлар.
Сөйләнде өстемә күп ифтира, бөһтан, усал телләр;
Сибелде зур хәкарәт берлә хәтта башыма көлләр.

Ходайга кыйлмадым үпкә золымнардан, каһәрләрдән;
Теләнче рәүше берлән мин качып чыктым шәһәрләрдән.
Менә хәзер япа-ялгыз торам бер читтә, сахрада,
Итәм тагать, күзем, күңлем тәмамән гарше әгъляда.

Күз алдымда күрәм мең-мең кадәр яшьрен җиһаннарны,
Күрәм булган, буласы барча яхшы һәм яманнарны.
Күрәм гъаден, сәмуден, бар булып үткән халыкларны,
Күрәм диңгез төбен, уйнап-йөзеп йөргән балыкларны.

Фазленә — рәхмәтенә, олылавына.
Җәмигы әкърибам — барлык якыннарым.
Ифтира, бөһтан — яла ягу.
Хәкарәт — хурлау, кимсетү.
Итәм тагать — гыйбадәт кылам.
Тәмамән гарше әгъляда — бөтенләй югары күктә.

Миңа кол анда бар җанвар: арыслан, хәтта капланнар
Нәбиләргә тимәслекнең мөкаддәс гаһден алганнар.
Догамны тыңлый йолдызлар — кечесе, зурлары бергә, —
Мине тәгъзыймлиләр шатлыклә, уйнап нурлары берлә.

Әгәр кайчакта шау-шулы шәһәрдән аркылы үтсәм,
Янып руханый ут берлә, ашыккан хәлдә юл тотсам, —
Миңа шул хәлдә картлар, бер хәкарәт күзләрен
йөртеп,
Үгетлиләр сабыйларны, миңа бармак белән төртеп:

«Караңыз, и сабыйлар! бу кешене, сезгә гыйбрәт бу;
Арамызда иде күптән түгел моннан элегрәк бу;
Тәкәббер ул: торасы килмәде безнең арамызда.
Сабыйлар! Алыңыз гыйбрәт, бу мискингә караңыз да:

Күрәмсез, нинди беткән һәм арыкланган,
фәкыйрьләнгән,
Зәгыйфьләнгән, таланган, өсте-башы нинди керләнгән!
Ышандырмакчы булды ул, җүләр! безне, имеш, Тәңре
Аның аузы белән сөйли, аңар килгән, имеш, әмре!

Имеш тә, безне өндәргә аңар Тәңре үзе кушкан,
Күрәмсез: нинди хур ул, һәм җиһан халкы аңар
дошман!»

Нәбиләргә — пәйгамбәрләргә.
Мөкаддәс гаһден — изге вәгъдәсен, антын.
Тәгъзыймлиләр — олылыйлар, хөрмәтлиләр.

ИСЕМДӘ

(Русчадан)

Исемдә курка-курка төрле уйлар уйлаган чаклар,
Гафифанә вә мәгъсуманә көлгән, уйнаган чаклар;

Исемдә һәм эчемнән көткәнем якты бәхетләрне,
Теләп яшьрен генә — рәхәт, сәгадәтле вакытларны;

Исемдә, иң элекке саф мәхәббәт дәрте кузгалгач,
Илаһи бер тәләззездән беренче кәррә тамган яшь;

Яратканым, канымның көйгәне, хәсрәтлә янганым;
«Сөям!» — дип әйткәнем, шунда кызарганым, оялганым.

Заман кичте, сулар акты, хәзер юк инде ул ялкын;
Кызу сүнде йөрәктә, мәңгелеккә инде ул салкын.

Тыныч калды йөрәк, шау-шу вә гаугадан тәмам тынды;
Моңаеп тибрәнә тик бер тәхаттырдан гына инде.

Гафифанә вә мәгъсуманә — саф һәм гөнаһсыз.
Тәләззездән — ләззәтләнүдән.
Тәхаттырдан — истәлектән, хәтергә төшерүдән.

КҮРСӘТӘ

Ай кеше! Тыштан үзендә изге хасләт күрсәтә,
Яхшыга — рәгъбәт, яман эшләргә нәфрәт күрсәтә.

Тик Ходай хәзер урынны сайлый ул азмак өчен, —
Әһле дөньяга тышыннан истикамәт күрсәтә.

Әмре Хак корсак белән каршыга каршы килмәсә,
Ул хәзер дингә вә Коръәнгә итагать күрсәтә.

Булса килмәслек үзенә тугъры әйткәннән зарар, —
Ул да чынлыкны сөя, сүздә сәдакать күрсәтә.

Алганы булса берәүдән, ахирәт истән чыга;
Биргәне булса: янарсың, ди, кыямәт күрсәтә.

Бик горурлы ул, сиңа һич ихтыяҗы булмаса;
Бер эше төшсә әгәр, балдай фәсахәт күрсәтә.

Ут кабызмый ул, төтен әчкәндә, иптәштән элек;
Әүвәле аңгар суза — икрам вә хөрмәт күрсәтә.

Дусты өстеннән эчүдә булса сакый ул әгәр,
Тип-тигез салган була, — гүя гадәләт күрсәтә.

Мин арыслан! ди, синең малны тәләф иткәндә ул,
Син аңар калсаң: фәкыйрьмен, ди, җәбанәт күрсәтә.

Чәнчә дә ул күңлеңә явыз лисане хәнҗәрен:
Нигә кәйфең китте, дустым? ди, мәхәббәт күрсәтә.

Тыңласаң тыштан, синең гайбәт аның аузындадыр;
Син килеп керсәң, ачык, мәгъсум кыяфәт күрсәтә.

Хасләт — сыйфат.
Рәгъбәт — теләктәшлек.
Әһле дөньяга — кешеләргә.
Истикамәт — намуслылык, бозык түгеллек.
Әмре Хак — Алла боерыгы.
Итагать — буйсыну.
Фәсахәт — тәмле теллелек.
Икрам — олылау.
Сакый — эчерүче.
Тәләф иткәндә — әрәм-шәрәм иткәндә.
Җәбанәт — йомшаклык.
Лисане хәнҗәрен — хәнҗәр кебек үткен телен.

ВӨҖДАН ЗАРАРЫ

Җиңел йөзмәк бу тормыш диңгезендә,
Хәфер юк җиллесендә, җилсезендә.

Вәләкин йөкләмә арканда вөҗдан,
Авыр ул бу йөзүдә кургашындай.

Батарсың син, сине ул төпкә тартыр;
Бу чын сүз: тыңладисән, фәһмең артыр.

Фәһмең — белемең, аңың.

ИКЕ ЮЛ

Ике юл бар бу дөньяда: бере будыр — бәхет эстәү;
Икенче шул: гыйлем гыйшкында булмак — мәгърифәт эстәү,

Синең кулда: теләрсәң — мәгърифәтле бул, бәхетсез
бул;
Вә яки бик бәхетле бул, ишәк бул, мәгърифәтсез
бул.

ИКЕ КОЯШ

Күр: ничек, иртә кояш чыкса, җиһанда нур тула, —
Һәр күңелләр нурланадыр, чыкса Гыйззәтуллина.

Бу икәүгә Тәңре биргән бертигез зур мәртәбә:
Берсе уйный күк йөзендә, берсе уйный сәхнәдә.

ЭШТӘН ЧЫГАРЫЛГАН ТАТАР КЫЗЫНА

(«Зиләйлук» көенә)

Сөялгәнсең чатта баганага,
Яфрак төсле сары йөзләрең;
Кызганмыйча күңлем чыдый алмый:
Бигрәк моңлы карый күзләрең.

Атылган кош, адаштырган эттәй,
Үткәннәргә мәэюс карыйсың;
Күрәм, ике ирнең селкенәдер:
Кайсы татар баен каргыйсың?

Аз шул бездә байлар, кайсысы кем
Фәрештәдән канат каермас;
Алсын гына шәйтан иманыңны,
Җәһәннәмлек бу дип кайгырмас!

Күрдем әле синең залимеңне:
Һаман кәеф сөрә, типтерә;
Рәхәтләнә, кяфер! Сине шулай
Баганага сөяп киптерә.

Сизмисең бит син дә синең яннан
Нечкә күңел шагыйрь узганын,
Синең болай мискинләнгән хәлең
Аның күңлен ничек өзгәнен!

Мәэюс — өметсез.

БӘГЪЗЕ ЗЫЯЛЫЛАРЫМЫЗ

Татар халкы арасында хисапсыз күп зыялылар,
Сирәк ләкин, дөрест әйтсәм, кешелекле, хәялылар.

Әгәр күрсәң кызарган йөз аларда, бер дә алданма:
«Оялгандыр» димә яңлыш, «җибәргәндер» дисәң — әүля!

Хәялылар — оятлылар, вөҗданы булган кешеләр.
«Җибәргәндер» — эчкәндер.
Әүля — дөресрәк.

АЧЫ ХӘКЫЙКАТЬ

(«Бакырган»нан)

Татар бае — бөлгүче,
Төрмәләргә кергүче;
Гомер буе ни кыйлган —
Шунда мәгълүм булгучы.

Бай чагында көлгүче,
Гайбен-нисен күргүче;
Табылмыйдыр мискинне
Тугъры юлга сөргүче.

Бай ул ялгышмый, диләр,
Һәр фигъле яхшы, диләр;
Анның һәр дүрт ягына
Монафикълар тулгучы.

Малы, мөлке беттисә,
Дәүләт, бәхет киттисә,
Малның кадрен белми дип,
Чын дустлары көлгүче.

ГАШЫЙК

Син күрерсең бу кешене: күп вакыт уйный, көлә, —
Ул шулайтеп халәте рухын яшермәкче була.

Белмичә, «уйный» диләр, эчтән ниләр уйлаганын;
Сизмиләр — чыкмый төтен тышка — мәхәббәт янганын!

Ул шаярганда, кисәктән керсә җанаш каршына,
Гашыйкым җитдиләнә, шундук уеннан тартына;

Кып-кызыл төскә керә ул, үзгәрәдер йөзләре,
Әллә нинди көчтән астка салынадыр күзләре.

Ул түнә, хәлсезләнә шул, очраса үз хурына,
Хәзрәти Муса тәхәммелсез тәҗәлли нурына[1].

Нишләсен, җанаш хозурында аңар лазем намаз;
Бер азан әйткәч, колак каккач, мөселман уйнамас.

Халәте рухын — эчке хәлен.

Тәхәммелсез тәҗәлли нурына — югарыдан иңгән нурга түзә алмаган кебек.

Хозурында — каршында.

Лазем — тиешле.

ШЕКСПИРДАН

Күрәм кайчакта: җанкәмнең яңагына чебен кунган, —
Йөри бит шатланып шунда, үзенчә әллә кем булган!

Карыйм да мин, бәхетсез, шул чебеннең бәхтене көнлим:
Ходаем, ни сәбәптән булмадым соң шул чебен мин! дим.

КИТАП

(Аз гынасы русчадан)

Һич тә күңлем ачылмаслык эчем пошса,
Үз-үземне күрәлмичә, рухым төшсә,
Җәфа чиксәм, йөдәп бетсәм, бу башымны
Куялмыйча җанга җылы һичбер төшкә;

Хәсрәт соңра хәсрәт килеп алмаш-алмаш,
Күңелсез уй белән тәмам әйләнсә баш,
Күзләремдә кибеп тә җитмәгән булса
Хәзер генә сыгълып-сыгълып елаган яшь,—

Шул вакытта мин кулыма китап алам,
Аның изге сәхифәләрен актарам;
Рәхәтләнеп китә шунда җаным, тәнем,
Шуннан гына дәртләремә дәрман табам;

Укып барган һәрбер юлым, һәрбер сүзем
Була минем юл күрсәткүче йолдызым;
Сөйми башлыйм бу дөньяның ваклыкларын,
Ачыладыр, нурланадыр күңлем, күзем;

Җиңелләнәм, мәгъсумләнәм мин шул чакта,
Рәхмәт әйтәм укыганым шул китапка;
Ышанычым арта минем үз-үземә,
Өмид берлән карый башлыйм булачакка.

СӨБХАНАЛЛА, СӨБХАНАЛЛА

Сабый чакта укытканда мине хәлфә,
Рәхмәт аңар, өйрәтте бер яхшы нәрсә:
— «Сөбханалла» диеп әйтү тиеш, — диде, —
Бер мән яңа гына туган айны күрсә.

Шул заманнан бирле айның туганына
Һәм дә алтын көпчәк төсле тулганына
Карап, күңлем кайчан минем хәйран кала,
Диям шунда: сөбханалла, сөбханалла!

Бу әйтүем, хәер, минем гадәт кенә,
Бу бертөрле дини булган әдәп кенә;
Бер вактым бар — чын күңлемнән укыйм моны,
Хәлфәм! яусын сиңа һаман рәхмәт кенә.

Менә нәрсә: күрәм бәгъзан сөйгәнемне,
Көннәр, төннәр гыйшкы берлән көйгәнемне;
Хәлфә, шунда минем телем тотлыгадыр,
Эшкә кушам тагын шул ук белгәнемне.

Тулган айга охшаш йөзе, башы аның,
Яңа туган айга охшаш кашы аның;
Күңлем аңар карап торып хәйран кала,
Укыйм чынлап: сөбханалла, сөбханалла!

Әгәр күрсә шул матурны Гайнетдиннәр,
Гади генә Котбетдиннәр, Шәмсетдиннәр,
«Сөбханалла» дию кайда аларга соң! —
Укымаган алар, бернәрсә белмиләр.

Әгәр, хәлфә, мин дә шулай надан булсам,
Синнән гыйлем алалмыйча калган булсам,
Әйтер идем, шулар кеби, мин гыйрфансыз:
Әй-яй, бигрәк матур икән, чукынган кыз!

Мән — кеше.
Бәгъзан — кайчакта.
Гыйрфансыз — аң-белемсез.

ЭШ

Тынма, эшлә, и сабый! Бел, Тәңредән эшләргә — көн,
Эшләп аргачтан, бирелгәндер тыныч йокларга төн.

Иртә торгач та язарга, дәрсең укырга тотын;
Тынма, эшлә, торма тик, тынсаң тынарсың җомга көн.

Күр, ничек эшли кояш: иртә тора, таң аттыра,
Көнозын күктә йөзә һәм көн буенча яктыра.

Соңра, арган төсле, ул ирнеп кенә тауга бата,
Йоклый рәхәт, ял итә һәм җир йөзен дә йоклата.

Син кояштан үрнәк алсаң, иҗтиһад итсәң һаман,
Күк арасында кояш күк ялтырарсың берзаман!

Иҗтиһад итсәң — тырышсаң.

МОГЪҖИЗА

Пәйгамбәрнең вафатыннан соң асла могъҗиза булмас:
Ярылмас ай икегә[1], һәм кара таштан төя тугъмас[2], —

Диләр безнең гыйлем әһле. — Ышанмаңыз, бу ялгандыр:
Үзем күрдем бүген, безнең заманда могъҗиза бардыр:

Бүген иртүк миңа шактый бурычлы иптәшем килде,
Ялындырмый, талашмый, вәгъдәсендә акчасын бирде.

Гыйлем әһле — укыган, галим кешеләр.

ТУГАН АВЫЛ

Тау башына салынгандыр безнең авыл,
Бер чишмә бар, якын безнең авылга ул;
Аулыбызның ямен, суы тәмен беләм,
Шуңар күрә сөям җаным-тәнем белән.

Ходай шунда җан биргән, мин шунда туган,
Шунда әүвәл Коръән аятен укыган;
Шунда белдем рәсүлемез Мөхәммәтне,
Ничек михнәт, җәфа күргән, ничек торган.

Истән чыкмый монда минем күргәннәрем,
Шатлык белән уйнап гомер сөргәннәрем;
Абый белән бергәләшеп кара җирне
Сука белән ертып-ертып йөргәннәрем.

Бу дөньяда, бәлки, күп-күп эшләр күрем,
Билгесездер — кая ташлар бу тәкъдирем;
Кая барсам, кайда торсам, нишләсәм дә,
Хәтеремдә мәңге калыр туган җирем.

МИЛЛИ МОҢНАР*

Ишеттем мин кичә: берәү җырлый
Чын безнеңчә матур, милли көй;
Башка килә уйлар төрле-төрле, —
Әллә нинди зарлы, моңлы көй.

Өзлеп-өзлеп кенә әйтеп бирә
Татар күңле ниләр сизгәнен;
Мискин булып торган өч йөз елда
Тәкъдир безне ничек изгәнен.

Күпме михнәт чиккән безнең халык,
Күпме күз яшьләре түгелгән;
Милли хисләр белән ялкынланып,
Сызлып-сызлып чыга күңленнән.

Хәйран булып җырны тыңлап тордым,
Ташлап түбән дөнья уйларын;
Күз алдымда күргән төсле булдым
Болгар һәм Ак Идел буйларын.

Түзәлмәдем, бардым җырлаучыга,
Дидем: «Кардәш, бу көй нинди көй?»
Җавабында милләттәшем миңа:
«Бу көй була, — диде, — «Әллүки»!»

* «Зиләйлүк» көенә. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)

ЯРАТЫРГА ЯРЫЙ

Яратырга ярый кышны, вәләкин зәмһәрире бар,
Киемсез калтырап торган мәсакине, фәкыйре бар.

Яратырга ярый җәйне: матур ул, анда зур ямь бар,
Вәләкин таш бинасы юк фәкыйрьләргә җәһәннәм бар.

Яратырга ярый дөнья: матур кырлар, матур таулар;
Яратмыйм мин вәләкин һич, сәбәп шул: ибне адәм бар!

Мәсакине — мескеннәре.
Ибне адәм — адәм баласы, кеше.

КҮҢЕЛ ЙОЛДЫЗЫ

Тәнәфферләр, тәхаттырлар, тәрәххемләрдә дөньядан
Гөзарым, захмедар васле бер һиҗрә мөкәүкәбдер*.

Габдулла Җәүдәт

Ничаклы изсә дөнья, ирке бар — куркытмыйдыр безне;
Елар җирдә көләм мин, һич чытып тормыйм аңар йөзне.

Минем гомрем — караңгы төн. Кояшым һәм аем тугъмас;
Шуңар да шөкер итәм мин: бу төнем йолдызлы, йолдызлы.

Озаттылар миңа кул төрле мәлгунь көч, кара көчләр,
Телләп сүндрмәгә күңлемдә янган изге йолдызны.

Вәләкин сүнмәде ул: йолдызым якты, һаман нурлы;
Гаҗәпме, юлга салса, ичмасам, бер данә юлсызны?

Күзеннән канлы яшь түксен иде барча шәятыйным,
Җиһанда калдырып китсәм икән, йа Раб, гүзәл эзне!

Минем күңлем мөкәүкәбтер өмид, хәсрәд, тәэссерлә;
Зарар юк, барча кодсиятебез дә айлы, йолдызлы!

---

* Нәфрәтләнү, хәтерләүләр, ачынулар белән дөньядан үтәрмен. Шулай да яралы күңел бер сөю белән нурланган.

Озаттылар — озайттылар, суздылар.

Шәятыйным — шайтаннарым.

Мөкәүкәбтер — йолдызланган, нурлангандыр.

Тәэссерлә — тәэсирләнү белән.

Кодсиятебз — пакьлегебез, изге юлыбыз, максатыбыз.

СӘРЛӘҮХӘСЕЗ

Кузгатмакчы булсаң халык күңелләрен,
Тибрәтмәкче булсаң иң нечкә кылларын,
Көйләү тиеш, әлбәт, ачы хәсрәт көен,
Кирәк түгел мәгънәсе юк көлке, уен.

Караңгыдыр, күңелсездер гомер юлы.
Бу дөньяда кем килсә дә сиңа туры,
Шиксез, аның җәрәхәтле күкрәгендә
Яшьрен генә янып яткан хәсрәт тулы.

Мискин адәм! Тыштан уйный, тыштан көлә,
Ямьсез якны уйлап куя эчтән генә.
Безнең гомер уен түгел, бәйрәм түгел,
Һич кайгысыз кеше булса — адәм түгел!

Бераз вакыт шатлык таба исрек кенә,
Үз-үзенә ачы агу эчреп кенә:
«Әмма дөнья нинди кызык, нинди хозур,
Бу дөньяда кемнәр бар, — дип, — миннән дә зур!»

Сәрләүхәсез — исемсез (шигырь).

ТЕЛӘҮ БЕТТЕ

(Пушкиннан мокътәбәс)

Теләү бетте хәзер миндә теләк соңра теләкләрне;
Кире сүттем хәзер күп эшкә сызганган беләкләрне.

Күрелмим мин азатлык бер дә чиксез ихтыярымнан;
Гаҗәп ләззәтле, тәмле булса да, туйдым хыялымнан.

Фәкыйрь калдым хәзер: тормыш үзенең биргәнен алды;
Күңел буш: анда калды тик авыр хәсрәт, ачы кайгы.

Бетердем шиңдереп төрле гүзәл чәчкәмне барсын да
Явыз тәкъдир, каты тәкъдир, суык тәкъдирем астында.

Өмидсезмен: фәкать актык дәкыйкамне көтәм инде,
Көтәм: кайчан тавыш-тынсыз гына беркөн бетәм инде?

Мисал бу: көз көненең кышка каршы, соңгы чагында,
Туңып беткән агачның яп-ялангач бер ботагында

Төшәр-төшмәс торадыр соңга калган бер генә яфрак,—
«Төшәм» дип калтырый, җил сызгырып киткән саен чак-чак.

Мокътәбәс — файдаланып язылган.
Дәкыйкамне — минутымны.

ТУГАН ТЕЛ

И туган тел, и матур тел, әткәм-әнкәмнең теле!
Дөньяда күп нәрсә белдем син туган тел аркылы.

Иң элек бу тел белән әнкәм бишектә көйләгән,
Аннары төннәр буе әбкәм хикәят сөйләгән.

И туган тел! Һәрвакытта ярдәмең берлән синең,
Кечкенәдән аңлашылган шатлыгым, кайгым минем.

И туган тел! Синдә булган иң элек кыйлган догам:
Ярлыкагыл, дип, үзем һәм әткәм-әнкәмне, Ходам!

АНА ДОГАСЫ

Менә кич. Зур авыл өстендә чыкты нурлы ай калкып,
Көмәшләнгән бөтен өйләр, вә сахралар тора балкып.

Авыл тын; иртәдән кичкә кадәр хезмәт итеп арган
Халык йоклый — каты, тәмле вә рәхәт уйкуга талган.

Урамда өрми этләр дә, авыл үлгән, тавыш-тын юк;
Авыл кыръенда бер өйдә фәкать сүнми тора бер ут.

Әнә шул өй эчендә ястүеннән соңра бер карчык
Намазлыкка утырган, бар җиһаннан күңлене арчып;

Күтәргән кул догага, яд итә ул шунда үз угълын:
Ходаем, ди, бәхетле булсайде сөйгән, газиз угълым!

Тамадыр мискинәмнең тамчы-тамчы күзләреннән яшь;
Карагыз: шул догамы инде Тәңре каршына бармас?

Уйкуга — йокыга.
Яд итә — исенә төшерә.

ТАЯН АЛЛАГА

Әй бәһале, әй кадерле, әй гөнаһсыз яшь бала!
Рәхмәте бик киң аның, һәрдәм таян син Аллага!

Йа Ходай, күрсәт, диген, ушбу җиһанда якты юл;
Ул — рәхимле; эткәң-әнкәңнән дә күп шәфкатьле ул!

Саф әле күңлең синең, һичбер бозык уй кермәгән,
Пакь телең дә һич яраусыз сүзләр әйтеп күрмәгән.

Пакь җаның һәм пакь тәнең — барлык вөҗүдең пакь синең;
Син фәрештә валчыгысың, йөзләрең ап-ак синең!

Кыйл дога, ихлас белән тезлән дә кыйбла каршына;
Бел аны: керсез күңелдән тугъры юл бар гаршенә!

Әй бәһале, әй кадерле, әй гөнаһсыз яшь бала!
Рәхмәте бик киң аның, һәрдәм таян син Аллага!

АЙ ҺӘМ КОЯШ

Һималая тау өстендә алтын бишек,
Кояш йоклый һәр кич саен шунда төшеп;
Җил төн буе йоклаганын саклап тора,
Тирбәтә һәм өстен-башын каплап тора.

Йокысыннан Кояш ничек уяндисә,
Җил шул вакыт җилбер-җилбер итеп исә;
Исә-исә бөтен дөнья буе китә:
— Торыгыз! — ди,— уяныргa вакыт җитә!

Торып чыккач шул бишектән Кояш агай,
Анда кереп йоклый инде энесе Ай;
Йоклый шунда йолдызлар да өелешеп,
Оядагы йоклап яткан кошчыклардай.

Каты йоклап Ай бишектә мәгърибкәчә,
Торып чыга, көлеп җиргә нурын чәчә;
Кояш һәм Ай — ике туган агай-эне —
Менә шулай дустлык берлән нәүбәтләшә.

Мәгърибкәчә — кояш баткангача.

ҖИР ЙОКЫСЫ

Кырга ак кардан
Юрган ябылган;
Җир язга чаклы
Уйкуга талган.

Ул тормас, йоклар,
Кышлар үтмичә, —
Кыйбладан кошлар
Кайтып җитмичә.

Язның айлары,
Апрель, майлары,
Бик матур сызлып
Аткан таңнары;

Урман шаулавы,
Кошлар сайравы,
Күкләр күкрәве,
Яңгыр аннары.

Коену көн саен
Кояш нурында;
Аннан соң тагын
Төшкән чык төндә.

Бу хәлләр җиргә
Барчасы бергә
Калган тик инде
Төштә күрергә.

Җир йоклый тыныч,
Күреп тәмле төш.
Уяныр әле,
Тукта, үтсен кыш!

КЫШКА БЕР СҮЗ

Кит әле син, аксакал кыш! Күр, әнә таудан туры
Тәгәридер ул матур кыз — язның алтын фәйтуны.

Тиз югал, и кыш бабай, син ал да тиз кач карт башың,
Барыбер, күрсәң, качарсың, язны — гөлләр патшасын!

Бер дә юк ул патшаның мылтык-кылыч, алмаслары,
Һәр ягында аллы-гөлле күбәләктән гаскәре.

Фәйтуны (фаэтоны) — көймәле экипажы, арбасы.

КОШЛАРГА

Курыкмагыз, кошлар, күреп сез яныгызда мин барын;
Мин тимәм сезгә, фәкать сайравыгызны тыңларым.

Җырлагыз сез күңлегезгә Тәңре нәрсә салганын;
Мылтыгым да юк янымда, юк шулай ук ауларым.

Бик тынычлап сайрагыз сез, мин тимим, сезгә тимим;
Әллә иркендә торуның кадрене белмимме мин?!

Курыкмагыз — яхшы беләм, мин һич тә сезне ауламам;
Сайрагыз, тыңлап торырмын, тын да алмам, шауламам.

САБЫЙГА

Һич сине куркытмасыннар шүрәле, җен һәм убыр;
Барчасы юк сүз — аларның булганы юктыр гомер.

Җен-фәлән дип сөйләшүләр искеләрдән калган ул;
Сөйләве яхшы, күңелле — шагыйранә ялган ул.

Һич өрәк, албасты булган сахралар, кырлар да юк;
Шүрәле асрап ята торган кара урман да юк.

Син әле үс һәм укы күп, шунда аңларсың барын;
Мәгърифәт нуры ачар күп нәрсәләрнең ялганын.

КАРЛЫГАЧ

Күптән түгел безнең тәрәзә капкачын
Оя итте минем сөйгән Карлыгачым.

Ул көн буе аузы берлән балчык ташый,
Балчык берлән матур итеп оя ясый.

Күп эшләде иренмичә; бара-бара
Чыгарды ул матур-матур балалар да.

Ачыксалар Карлыгачның балалары,
Чебен-черки тотып кайта аналары.

Карлыгачым ямьсез озын кара төндә
Каты йоклый оясында, алмый тын да.

Бер канатының астына тыга башын,
Уянмый ул,— бөтен кеше тавышлансын.

Күк күкрәсен, ялтыр-йолтыр килсен яшен,
Төн буена нинди каты җил исмәсен,—

Ни булса да, бары да бер аның өчен,—
Уянмый ул, селкетми дә борын очын.

КЫШКЫ КИЧ

Кызык сезгә, яшь балалар, кышкы кичтә!
Җылы өйдә утырасыз якын мичкә;
Утырасыз рәхәтләнеп, тезелешеп,—
Шатлык сезгә, уңайсызлык килми һич тә.

Һичкайсыгыз таныш түгел хәсрәт берлә,
Утыргансыз матур гына, рәт-рәт берлә;
Кышкы кичнең озынлыгын сизмисез дә
Әнкәгезнең сөйләгәне әкият берлә.

Тышта иссен ачы җилләр, тузсын карлар,
Өй түбәсе саламнары килсен тар-мар,
Суыклыктан очар кошлар очалмасын,—
Сезнең урын җылы, әйбәт,— ни кайгы бар?

Төшсен ләкин исегезгә кайсы вакыт:
Һәркемгә дә бирелмәгән мондый бәхет;
Ятим калган сабыйлар бар, бәхетсезләр,
Ата-анасы вафат, җирсез һәм йортсызлар.

Мондый кышкы кичтә сыгъныр урыннары
Аларның юк, өши бите, борыннары;
Үлми калса яхшы алар салкынлыктан,
Кайберсенең шуннан була үлемнәре.

Очрый калса сезгә шушындый ярлылар,
Яшьле күзле, моңланганнар вә зарлылар,—
Яшь балалар! аларны сез яратыгыз,
Җылы сүзләр әйтеп, сөеп юатыгыз!

ЭШ БЕТКӘЧ, УЙНАРГА ЯРЫЙ

Бик матур бер җәйге көн: өстәл янында бер Сабый
Ян тәрәзә каршысында иртәге дәрсен карый.

Чын күңел берлән укый ул, кат-кат әйтеп һәр сүзен;
Бик озак шунда утырды, бер дә алмастан күзен.

Шул чагында бу Сабыйны чакыра тышка Кояш:
«И Сабый, — ди, — әйдә тышка, ташла дәрсең, күңлең ач!

Җитте бит, бик күп тырыштың, торма бер җирдә һаман;
Чыкчы тышка, нинди якты, нинди шәп уйнар заман!»

Бу Кояшның сүзенә каршы җавабында Бала:
«Тукта, сабрит, уйнамыйм, — ди, — уйнасам, дәрсем кала.

Көн озын ич, ул уенның мин һаман вактын табам,
Чыкмамын тышка уенга, булмыйча дәрсем тәмам».

Ул, шулай дип, кимчелек бирми укырга дәртенә,
Бик каты ихлас белән чынлап ябышты дәрсенә.

Өй түрендә шул заман сайрый ботакта Сандугач,
Ул да шул бер сүзне сайрый: «Әйдә тышка, күңлең ач!

Җитте бит, бик күп тырыштың, торма бер җирдә һаман,
Чыкчы тышка, нинди һәйбәт, нинди шәп уйнар заман!»

Сандугачка каршыга биргән җавабында Бала:
«Юк, сөекле Сандугачым, уйнасам, дәрсем кала.

Туктале, бетсен дәрес, — ди, — әйтмәсәң дә уйнарым,
Син дә сайрарсың матурлап, мин авазың тыңларым!»

Ул, шулай дип, һич зарар бирми укырга дәртенә,
Бик каты ихлас белән чынлап ереште дәрсенә.

Шул вакытта өй түрендә бакчада бер Алмагач
Чакыра тышка Сабыйны: «Әйдә тышка, күңлең ач!

Бик күңелсездер сиңа эштә утырмак һәрвакыт,
Әйдә, чык син бакчага, җитте хәзер уйнар вакыт!»

Алмагачның сүзенә каршы җавабында Бала:
«Юк, сөекле Алмагачым, уйнасам, дәрсем кала.

Тукта, сабрит аз гына, — ди, — и кадерле Алмагач,
Һич уенда юк кызык, дәрсем хәзерләп куймагач».

Күп тә үтми бу Бала куйды тәмамлап дәресне,
Куйды бер читкә җыеп дәфтәр, китапны — барсыны.

Чыкты йөгреп бакчага: «Йә, кем чакырды, — дип, — мине?
Әйдә, кем уйный? Тәмам иттем хәзер мин дәрсеми!»

Шунда аңгар бик матурлап елмаеп көлде Кояш,
Шунда аңгар кып-кызыл зур алма бирде Алмагач;

Шунда аңгар шатланып сайрап җибәрде Сандугач,
Шунда аңгар баш иделәр бакчада һәрбер агач.

КӘҖӘ БЕЛӘН САРЫК ХИКӘЯСЕ

Борын заман бер Ир берлән Хатын торган,
Тормышлары шактый гына фәкыйрь булган;
Асраганнар бер Кәҗә берлә бер Сарык,—
Болар булган берсеннән дә берсе арык.

Әйтә беркөн Ире: «Кара монда, Хатын!
Үзең яхшы беләсең бит печән хакын,
Китсен бездән чыгып Кәҗә белән Сарык,
Ашап ята бушка гына алар азык».

Хатын күнде, диде: «Ирем, ярар, ярар,
Бу икене кумаклыкка булсын карар;
Кәҗә белән Сарык хәзер китсен бездән,
Аларны соң асрап торып ни файда бар?»

Нишли инде мискин Кәҗә белән Сарык?
Булмый хуҗа кушканына каршы барып.
Икесенә бер зур гына капчык тегеп,
Китте болар кырга таба сәфәр чыгып.

Китте болар. Бара, һаман бара, бара,—
Күренмидер күзләренә ак һәм кара.
Бара болар. Күпме баргач, Алла белә,
Юл өстендә үлгән бүре башын таба.

Курка башны кузгатырга Кәҗә-куркак,
Күптән инде куркаклыкка Сарык уртак,—
Баш янында болар икәү тора куркып,
Әйтешәләр бер-берсенә: «Син тот, мин тот!»

Кәҗә әйтә: «Сарык абзый, син көчлерәк».
Сарык әйтә: «Син, сакалбай, гайрәтлерәк».
Бүре башын кулга тотып кузгатырга
Юлдашларның берсенең дә җитми йөрәк.

Озак торгач шунда Кәҗә белән Сарык,
Бүре башын тоталмыйча куллар барып,
Башны икәү тотып ике колагыннан,
Юнәлделәр, капчыклары эченә салып.

Бара болар. Тукталмастан һаман бара.
Күрә болар: ерак түгел бер ут яна.
Утны күргәч, иптәшенә әйтә Сарык:
«Әйдә, Кәҗә, куныйк бүген шунда барып.

Ут янына бүреләр дә килалмаслар,
Безнең анда кунганлыкны белалмаслар».
Сарыкның бу киңәшенә Кәҗә күнде:
«Әйдә, иптәш, ярар, барсак барыйк инде».

Кәҗә, Сарык ут янына якын барса,
Мискиннәрнең күз алдында менә нәрсә:
Өч-дүрт бүре утырганнар каршы утка,
Тыршып-тыршып пешермәктә алар бутка.

Кәҗә, Сарык, күргәч ушбу тамашаны,
Калды куркып, һәрберсенең ярты җаны.
«Исәнмесез, дустлар, бүре әфәнделәр!» —
Диләр болар, күрсәтмичә курку хәле.

Куаналар өч-дүрт бүре, моны күргәч,
Алларына Сарык белән Кәҗә килгәч:
«Ашыйбыз, — дип, — бу икәвен тотабыз да,
Менә ничек ит таптык, — дип, — буткабызга!»

Кәҗә әйтә: «Кайгырмагыз, бездә ит күп;
Ул ит берлән һәркайсыбыз булырбыз тук!
Ни карыйсың? Тиз бул әле, тиз бул, Сарык!
Капчыктагы бүре башын китер алып!»

Сарык шунда капчыктагы башны ала,—
Барча бүре куркуыннан шашып кала;
Өч-дүрт бүре хәйран калып торган чакта,
Кәҗә һаман гайрәт чәчә, ачулана.

Кәҗә әйтә: «Микикики! микикики!
Капчыктагы бүре башы бит уники!
Ах, уңмаган, җүләр Сарык, надан Сарык,
Моннан зуррак бүре башын китер табып!»

Сарык та тиз аңлап ала бу алдашны,
Капчыктан ул алып килә шул ук башны.
Өч-дүрт бүре чынлап инде куркыштылар,
Бер-берсенә күзләрене йөртештеләр.

Түгел хәзер бүреләргә ашау кайгы,
Тиз-тиз генә бу урынны ташлау кайгы.
Ничек качыйк? Ничек табыйк качу юлын? —
Һәрбер бүре шуңар салган бөтен уен.

Торып әйтә шул арада өлкән бүре,—
Картайган һәм күп эшләрне үткән бүре:
«Туктагыз, — ди, — мин тиз генә су китерим,
Суы бик аз, безнең бутка пешәр коры».

Шулай итеп, өлкән бүре суга китә.
Кайтмый ләкин, озак кына заман үтә.
Кайтмый бүре — эзе дә юк, исе дә юк,
Мәҗлес халкы арып бетә көтә-көтә.

Бүреләрне тагы каты курку басты,
Чөнки хәзер башлыклары китеп качты.
Тагын берсе суга таба китте торып:
«Туктагыз, мин эзләп кайтыйм»,— дигән булып.

Мәгълүм инде, бу бүре дә кача шулай,
Хәйлә берлән качарга юл ача шулай.
Кайтмый бу да, әллә ничә сәгать үтә,
Мәҗлес халкы көтә һаман, көтә, көтә.

Өч-дүрт бүре берсе соңра кача берсе,
Өченчесе, аннан соңра дүртенчесе.
Болар качкач, Кәҗә белән безнең Сарык
Китә инде рәхәтләнеп, ирек алып.

Утыралар аяк бөкләп каршы утка,
Болар инде тәмләп кенә ашый бутка.
Ашап туеп, рәхәт кенә, тыныч кына
Кәҗә, Сарык бу төннәрен шунда куна.

Иртә берлән иртүк торып, таң аткач ук,—
Кулларында бүре башы салган капчык,—
Тагын болар урман буйлап сәфәр итте.
Нәрсә языйм?.. Хикәям дә шунда бетте.

1910

ТАТАР МӨХӘРРИРЕНӘ

Яз, ни язсаң да, синең бар — язганыңның нашире;
Ашлыгың үстисә — бир, тайярдыр аның гашире[1].

Тик онытма: берзаман гүргә керер ялгыз башың;
Һичберәү булмас янында: иптәшең һәм кардәшең.

Барча әгъзаң чиркәнеч һәм куркыныч хәлгә керер;
Уйлаган башың, каләм тоткан кулың бергә черер.

Дөньяда булган кеби язганнарыңның нашире,
Монда да кортлар — синең үлгән тәнеңнең «нашир»е.

Тайярдыр — әзердер.
Гашире — гошер алучысы.
«*Нашир*» — «таркатучы, черетүче» мәгънәсендә.

НӘСИХӘТ

Ихтыяҗын гарз итеп килсә теләнче капкаңа,
Каты сүзләр берлә инсаниятен син таптама.

Син кеби һәм ул теләнчеләр дә — Алланың колы;
Кул суза, мискин! — бәхетсезлек вә ачлык аркылы.

Күрмәгез бер яклы дип сез бу вафасыз дөньяны;
Ул ике яклы: аның бардыр иләк һәм күн ягы.

Әйләнә, көпчәк кеби, байлык вә шөһрәт, мәртәбә:
Син бүген бай, бәлки шәйтаннан да ярлы иртәгә!

Булса — бир, булмас исә — җайлап сөйлә булмаслыгын,—
Сизми калма ак сакаллы карт Хозыр Ильяслыгын!*

---

* Безнең авылларда бер-бер өйгә бер теләнче килеп, шул өйнең хатыны теләнчене: «Кит, кит, бабай, йөдәтеп йөрмә, бар, күземә күренмә!» — кебек сүзләр илә орышса, шуны ишеткән ире үзенең хатынына: «Каты бәрелмә, хатын! Ул карт Хозыр Ильяс булмасын!» — дип тәнбиһ итәдер[5]. Монда ишарә шуңар кыйлынды. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)

Ихтыяҗын гарз (гарыз) итеп — үтенечен әйтеп.

Вафасыз — кызганусыз, миһербансыз.

Мәртәбә — дәрәҗә, чин.

ЗУР БӘШАРӘТ!

(Рәхмәте илаһия гомуми)*

Бәшарәт сезгә, и әһле Петербург!
Шулай ук сезгә дә, әһле Нью-Йорк!

Бәшарәт сезгә дә, и Берлин әһле!
Шулай ук сезгә шатлык, Лондон әһле!

Бәшарәт сезгә дә, карсак японнар!
Бәшарәт сезгә, чиннәр һәм дә финнар!

Беләмсез, калмыйсыз сез утта мәңге, —
Алыр сезне йолып Муса әфәнде!

---

*Алла рәхмәте барлык кешегә дә бер.
Бәшарәт — шатлык, сөенеч.
Әһле — халкы.
Чиннәр — кытайлар.

ҖӘЙГЕ ТАҢ ХАТИРӘСЕ

(Федоровтан мокътәбәс)

Галибанә яктырып, әкрен генә ал таң ата;
Моңланып, хәсрәтләнеп, ялкау гына ак ай бата.

Бер-бер артлы юк булып, күкләрдә йолдызлар сүнә;
Таң җиле куйды исеп, яфраклар аз-аз селкенә.

Пәрдәдән чыкты, ачылды ямь-яшел кыр һәм япан;
Китте инде кап-кара каплап ята торган чапан.

Тын гына яткан, ялыккан, төн буенча көн көтеп,
Ялтырап, җәйлеп ята күлләр, сихерле көзге күк.

Шат үләнлекләр, тәбәссемдә чәчәкләр, ләләләр;
Сандугачлардан ява, яңгыр кеби, мәдхияләр.

Туктаганнар күрмәгә иртүк табигать күркене
Күктә аккошлардай ак күчмә болытлар төркеме.

Каршыларга иң сәза чак, иң матур чак җәйге таң;
Шул вакытта уйла, шагыйрь: килде илһам, уйласаң.

Галибанә — җиңүле рәвештә.
Тәбәссемдә — елмаеп көлүдә.
Сәза — лаек, мөстәхикъ, муафикъ.

ҺӘР ЯЛТЫРАГАН АЛТЫН ТҮГЕЛ

Төнлә берлән бакчада бер аллы-гөлле Күбәләк,
Очкалап йөргәндә уйнап, анда-монда чүгәләп,

Күрде кырда: бик матур бер әллә нәрсә ялтырый,
Нурлана, җем-җем итә йолдыз шикелле, калтырый.

Күбәләкнең бер дә чик юк һәр матурга гыйшкына:
Тиз генә ул барды да кунды матур зат өстенә.

Ул матур зат юлчылардан сүнми калган ут иде:
Күбәләк булды һәлак шунда кунып — янды, көйде.

МИГЪРАҖ

Ярты төн булган чагында, китте Мәккә ялтырап:
Нур тоташты җиргә күктән, иңде нурдан бер пырак.

Хәзрәти Җибрил бәшарәт әйдәде, дип: «Йа рәсүл,
Хак Тәгалә хәзрәте тәгъйинләде бу кич вөсул.

Мөнтәзыйрләр, ля мәкяннәр, бар мәляикләр сиңа,
Гарше әгъля килде, атлансаң, аягың астына».

Садрулды шул вакытта хактан әмер: көн фәякүн!
Шундый изге йөк белән гаршулды күкләргә рәуан!

Дөньяда һәр нәрсә дә үз аелына бер әйләнә:
Ашты кодрәтле сәмавәткә бу кич Коръән янә.

Бәхре вәхдәт асты өсткә килде шунда, кайнады,
Бетте, мәхү улды зәмин, һәм дә замана калмады.

Калмады сурәт, бары тәбдил ителде мәгънәгә;
Әүрелеп мәгънәгә, дөнья сәҗдә кыйлды мәүлягә.

Мигъраҗ — дини мәгънәдә: күккә ашу.
Пырак — җәннәттә фантастик ат.
Бәшарәт әйдәде — шатлыклы хәбәр китерде.
Тәгъйинләде ... вөсул — күрешү ... билгеләде.
Мөнтәзыйрләр — көтеп торучылар, өметләнүчеләр, күзәтүчеләр.
Ля мәкяныйлар — урыны билгеле булмаганнар.
Мәляикләр — фәрештәләр.
Гарше әгъля — күкнең иң югары катлавы.
Садрулды (садир улды) — барлыкка килде.
Көн фәякүн — бул дию белән үк булу.
Гаршулды күкләргә рәуан (гареш күкләргә рәван улды) — күкләргә күтәрелде.
Сәмавәткә — күккә.
Бәхре вәхдәт — берлек диңгезе (дөньяның бөтенлеге, бердәмлеге таркалу күз алдында тотыла).
Мәхү улды зәмин — җир бетте.
Тәбдил ителде — алмашынды.
Сәҗдә кыйлды мәүлягә — Аллага баш иде.

Күрде Алланы пәйгамбәр, сәҗдә кыйлды, баш иде;
Ушбу җир булды бөтен мәсҗедләрен дә мәсҗеде.

Булды саф-саф, кыйлдылар сәҗдә мәляикләр бары;
Җәмгулып һәрбер нәби, Муса вә Гайса җаннары.

Булды заһир, белмәделәр җир йөзе мөнкирләре:
Монда габдият, гыйбадәтнең илаһи серләре.

Үтмәде керлек кагып та күз ачып йомган заман,
Мәккәгә инде, фирашы җып-җылы ирде һаман.

Нә саташмак, нә гөман бу, нә хыял, нә төш иде,—
Бер илаһи вакыйга, могъҗиз вә серле эш иде.

Җәмгулып (җәмгъ улып) һәрбер нәби — барлык пәйгамбәрләр җыелып.
Булды заһир — барлыкка килде.
Мөнкирләре — ышанмаучылары, танымаучылары.
Габдият — табыну.
Фирашы — урыны, ятагы.
Гөман — уйга килү.

ӨМИДСЕЗЛЕК

Тәндә җаным, чык та Тәңреңә юнәл, бар, кайт кире!
Китте җаннар азыгы, һәм кайтты истибдад кире.

Көлмә син дә бу бозык дөньяга каршы та әбәд,
И кояш! мәңгегә чыкма, бул кара тап, бат кире.

Яз башы дип, башны калкытмагыз, и гөл-ганҗәләр!
Бел, янарсыз: җир хәзер ялкынлы истибдад җире!

Калмасын дустлык, мәхәббәт, чын сөешмәк дөньяда,
Бу җәһәннәмдер, түгел Ширин илә Фәрһад җире.

Тәрке хезмәт әйләгез, үткен гакыллар, сез дәхи,
Бер дә тугъмаслык булып бет син дә, истигъдад, кире.

Сез дә, и мөһлик мәрыйзләр, урныгызны ташлагыз,
Барчагызны мөштәмилдер кайтты истибдад чире.

Сез дә, мәзлүмнәр гөруһы, хак өчен кул сузмагыз,
Тик кыямәт көнгә калды хаклар истирдад кире.

Гыйше-гыйшрәтләр, музыка, тансалар, уйнау-көлү —
Барчасы бетсен хәзер, җир чөнки тик фөрьяд җире.

И каләм, син хакны язма, күз буя, юк-барны яз,
Бумыни соң тугъры әшгарны язып иншад җире?!

Истибдад — реакция, искелек, тирания.
Та әбәд — мәңге.
Тәрке хезмәт әйләгез — эш ташлагыз.
Истигъдад — булдыклылык, тырышлык, талант.
Мөһлик мәрыйзләр — һәлак итүче авырулар.
Мөштәмилдер — эченә алган.
Мәзлүмнәр гөруһы — изелгәннәр төркеме.
Хаклар истирдад кире — тартып алынган хокукларны кире кайтарып алу.
Фөрьяд — зарлану, ыңгырашу.
Әшгарны язып иншад җире — шигырьләр язу, иҗат итү урыны.

ҮКЕНЕЧ

Электән белгәнем хәлдә кешенең
Тышы яхшы, бозыклыгын эченең,

Ничек соң мин адаштым изге юлны,
Биреп мәлгунь, Ходайсызларга кулны?!

Нигә мин, алданып ялган көлүгә,
Нифакъ иттем үземдәге голүгә?!

Нигә булды зыя сөйгән азат баш
Монафикълар караңгысында хәффаш?!

Нигә мин тормадым бер читтә ялгыз —
Ничек күктә яна бер данә йолдыз?

Шулай янсам, ни булды, төшми җиргә,
Якынлашмыйча һәр мәгърур сәфилгә!

Янып ялгыз шулай, күп еллар үткәч,
Сүнәр идем, Ходайдан вәгъдә җиткәч.

Әсирмен, ычкыналмам инде мәңге,
Күңелсез һәр ягым — нурсыз, караңгы!

Монафикълар камап һәр дүрт ягымны,
Күрәлмим мин кояшым һәм аемны.

Кырылды алда изге эшкә вәгъдәм,
Караңгыда күренми чөнки кәгъбәм!

Һава юктыр, алалмый рух сулыш та,
Кабахәт бөркү уң, сул, астта, өсттә.

Читен хәл: гайрәтең җитсә — ерып чык,
Әгәр җитмәс исә — бет, шунда тончык!

Нифакъ иттем — икейөзлелек күрсәттем.
Голүгә — бөеклеккә.
Зыя — яктылык.
Хәффаш — ярканат, төн кошы.
Мәгърур сәфилгә — масаючы түбән кешегә.
Кәгъбәм — монда «идеал, йөз тоткан урын» мәгънәсендә.

ТАНСА

Танса таушы зал эчендә төнката,
Уйный оркестр: «Трим-там-там-та-та!»
Барча кулларда чуар чүпләр тулы:
Өч хатын почмакта конфетти сата.

Бик хозур эшләр, халык хәйрәт итә,
Мактый һәркем: «Әттә-тәттә-тәттә-тә!»
Мактаган саен, идәндә сикрәләр —
«Тып та тып!» — пар яшь кәҗә берлән тәкә!

Конфетти — бию вакытында биючеләр өстенә сибә торган төрле төстәге кәгазь кисәкләре.

Хәйрәт итә — хәйран кала.

БАСКЫЧ

Сөялгән, өй түрендә бар иде гаять тә зур баскыч,
Кырыклап басмасы бар — бик авыр һәм дә озын баскыч.

Кирәклектә бәрабәр булсалар да басмалар бергә,
Югаргы басма тиңләшми түбәнге басмалар берлә.

Югаргы басма мәгърур: «Мин югары, сез түбәнсез, — ди, —
Ничек гали минем урным, түбәнгеләр, күрәмсез?» — ди.

Бер адәм килде дә шул чакта әйләндерде баскычны:
Түбәнге басмалар менде, югаргысы түбән төште.

БЕР МӘН

Итәм кайчак бөтен инсанга нәфрәт,
Бу нәфрәттән туа күңлемдә хәсрәт.

Тула күкрәк ачы, яшьрен зәһәргә,
Ачу зәһре ага җан берлә тәнгә.

Сөеп тә алданып бер мәнне җандай,
Чәчә зәһрен күңел мәҗрух җыландай.

Бөтен инсан вә җир, күккә, нөҗүмгә
Күңел башлый, котырган күк, һөҗүмгә.

Өмидсезлек, усаллык, вәсвәсәләр
Зәгыйфь җанны теләләр һәм кисәләр.

Өзеп барлык хәятымнан өмидне,
Димен: «Аһ! бар да бетте, бар да бетте!»

Димен: «Җирдә мәхәббәткә урын юк
Вә булмас, булмагандыр ул борындук!»

Менә шул чак керешеп эшкә, гакълым
Кушадыр тикшерергә хәлнең аслын:

— Кара, — ди, — әйлә син дөньяга дикъкать,
Бөтенләй сүнмәгән анда мәхәббәт.

Кара эзләп, табарсың син җиһаннан,
Бөтенләй китмәгән кодсият аннан.

Җәмигы әнбиянең, мәһде — дөнья,
Вә барча әүлиянең ләхде — дөнья!*

---

* Барлык пәйгамбәрләрнең бишеге — дөнья,
Барлык изге кешеләр өчен кабер — дөнья.
Бер мән — билгесез зат, кеше.
Мәҗрух — җәрәхәтләнгән.
Нөҗүмгә — йолдызларга.
Кодсият — изгелек.

Фәкать бу сүзгә күңлем һич ышанмый
Вә нәфрәт вәхшәтен һич ташлый алмый.

Менә шул чакта һич ис итмәгәндә,
Явызланган күңел хис итмәгәндә,

Ничектер табыла дөньяда бер мән,
Тулы күңле мәхәббәт хисе берлән.

Мөҗәссәм бер кешелек ул җылы җан,
Аны тәкрим вә тәкъдисне тели җан.

Аның берлән, итеп сохбәт, сөйләшсәм,
Яшермәстән бөтен күңлемне ачсам,

Бетәдер ярасы рухның вә хиснең,
Тигәндәй куллары гүя мәсихнең.

Сөйләшкән сүзләре гөлдәй тамадыр,
Сулаган сулышы баде сабадыр.

Тисә киеме генә яңлыш тәнемгә,
Туадыр бихисап шатлык җанымда.

Була җанга хозур бу ултырышта,
Сөйгән төсле канат берлән фәрештә.

Менә шунда ачы яшьләр түгәм мин,
Дәсисә, вәсвәсәләрдән чыгам мин.

Тибәр күңлем моңарчы бер ләгыйньчә
Тибәдер «рәхмәтән лил-галәмин»чә.

Мөҗәссәм — җисемләнгән, күзгә күренә торган.
Тәкрим вә тәкъдисне — хөрмәтләүне һәм олылауны.
Итеп сохбәт — сүз кушып.
Мәсихнең — пакьләүченең.
Баде сабадыр — иртәнге җилдер.
Дәсисә, вәсвәсәләрдән — алдаудан һәм коткылардан.
Ләгыйньчә — шайтанча, иблисчә.
«Рәхмәтән лил-галәмин»чә — бөтен дөньяга рәхмәт салучыдай.

ТӨШ

(Һетедән)

Мин төш күрдем. Гүя мин бер зур шаһ, имеш,
Таҗыма тезгән энҗе, мәрҗән, ахак, имеш;
Сине сөеп, шигырь сөйләп, шагыйрь булып
Йөрүләрем бөтенләй үк нахак, имеш.

Таҗлы башым хозурыңда иям, имеш,
«Җанашым, мин сине сөям», — диям, имеш;
Нәрсә генә әйтер инде сөйгәнем дип,
Эчемнән бик янам, имеш, көям, имеш.

Әтрафымны чолгап алган гаскәрләр дә
Гөл йөзеңә күзләрене теккән бар да;
Минем өчен синнән шәфкать булырмы дип,
Бөтен гаскәр тын да алмый интизарда...

Төш шул төшкә җиткәч, шагыйрь уянды да,
«Явыз язмыш!» — диеп азрак уйланды да,
Уйларга да өлгермәде мискин гашыйк,
Кайнар яшькә ике күзе чыланды да!

Бераздан соң килде аңар шатлык янә:
Егъласам мин, егъладым, ди, шашып кына;
Мәхәббәтем һаман иске мәхәббәт ич,
Югалтсам мин, югалттым, ди, шаһлык кына.

Хозурыңда — каршыңда.
Әтрафымны — тирә-ягымны.
Интизарда — көтеп торуда.

ӨЗЕЛГӘН ӨМИД

Күз карашымда хәзер үзгәрде әшьялар төсе;
Сизелә: үтте яшь вакытлар, җитте гомрем яртысы.

Күз тегеп баксам әгәр дә тормышымның күгенә,
Яшь һилал урынында анда тулган айның яктысы.

Нинди дәрт берлән каләм сызсам да кәгазь өстенә,
Очмый әүвәлге җүләр, саф, яшь мәхәббәт чаткысы.

И мөкаддәс моңлы сазым! уйнадың син ник бик аз?
Син сынасың, мин сүнәмен, айрылабыз, ахрысы!

Очты дөнья читлегеннән тарсынып күңлем кошы,
Шат яратса да, җиһанга ят яраткан Раббысы.

Күпме моңлансам кунып милли агачлар өстенә,
Барсы корган — бер генә юк җанлысы, яфраклысы.

Булмадың, алтын ярым — салкын ярым, син дә минем
Бер тәбәссем берлә дә тормыш юлым яктырткычы!

Күз яшең дә кипмичә егълап вафат булган әни!
Гаиләсенә җиһанның ник китердең ят кеше?!

Үпкәнеңнән бирле, әнкәй, иң ахыргы кәррә син,
Һәр ишектән сөрде угълыңны мәхәббәт сакчысы.

Бар күңелләрдән җылы, йомшак синең кабрең ташы, —
Шунда тамсын күз яшемнең иң ачы һәм татлысы!

Әшьялар — әйберләр.
Һилал — яңа туган ай.
Тәбәссем — елмаю.

ТӘЛӘҺҺЕФ

Мәлганәт, пычрак вә ялган берлә тулган безнең эч;
Бар начарлыктан, бозыклыктан гыйбарәт безнең эш.

Шаккатабыз тышкы зиннәтләр, киемнәргә карап;
Җан сатабыз әллә нинди вак «тиеннәргә» карап.

Керләнә өст-өстенә рух, һич хозур вөҗданга юк;
Ни сәбәптән җир йөзендә тәнгә — мунча, җанга — юк?!

Тәләһһеф — кайгыру, хәсрәтләнү.
Мәлганәт — түбәнлек, явызлык.

1911

МИЯУБИКӘ

Йокы

Ал аякларга башын куйган да йоклый, төш күрә;
Төштә дә тычкан, күсе халкы белән ул эш күрә.

Бер күсе йөгрә, имеш тә, бу куган төсле була
Һәм куып җиткән дә муйныннан буган төсле була.

Читтәрәк өч-дүрт песи чыпчыклар аулыйлар, имеш;
Өй түбәсендә җыелганнар, мыраулыйлар, имеш.

Һич бозучы юк кәефне, эт тә куркытмый өреп.
Бик тынычлык. Тик ята ул, төрле тәмле төш күреп.

Уяну

Торды, исни инде ул, бик зур итеп аузын ачып,
Арт аяк һәм ал тәпиләрне идәнгә нык басып.

Тырпаеп киткән мыеклар һәм югарырак башы;
Нәкъ дуга күк бөкрәеп киткән песинең аркасы.

Күз йомык, тынлык бөтен як, бер дә ул-бу юк әле;
Башта да яхшы-яманнан һич тә бер уй юк әле.

Бу — йокы ялкаулыгыннан киерелеп иснәү генә,
Бар песиләр һәм кешеләрчә бер эш эшләү генә.

Акыллыбашланып уйлану һәм әсәрләнү

Ул утырган бик матурлап һәм акыллыбашланып;
Уйга чумган, җиргә күз теккән, җиһаннан баш алып.

Һич белер хәл юк ниләрне уйлаганын гакълының,—
Әллә уйлыймы тәрәккыйсен песиләр халкының?

Үз-үзеннән нигә ләкми кулга тычканнар, диме?
Тәмле кошларга канатлар нигә чыкканнар, диме?

Әллә инде, ник тиялмим йортта үрдәк, казга, ди?
Сөт эчәргә кайсы чакта төшкәлим ич базга, ди?

Әллә инде, кич ашаган тәмле ашын уйлыймы?
Әллә бу көнге үзенең карны ачын уйлыймы?

Тукта, чү, шунда якында әллә нәрсә селкенә,—
Бетте уй, инде песинең аугa күңеле җилкенә.

Әллә тычканмы мич астында чыелдап кычкыра?
Бер күсе мәллә идәннең тактасын кимреп кыра?

Үрмәкүч сузганмы әллә шунда бер төшкә җебен?
Тибрәнә, чыр-чыр итәме шунда ләккән бер чебен?

Белмимен ни булганын, белсен песиләр үзләре,
Мин күрәм тик: ялтырый инде песинең күзләре.

Нечкәләп карау

Нинди күзләрне зурайткан, ачкан инде шар кеби,
Шул тирәдә бик кирәкле бер кызык хәл бар кеби.

Бер кирәкле эш песигә шунда бар, чынлап та бар;
Ни була инде хәзер: шатлык вә йә кайгы аңар?

Ут алынган өй эчендә, яктылык алган залын;
Бай хатыны көзге алдында төзәтә калфагын.

Кайдадыр, кемнәрдә бардыр бу кичә парлы кунак;
Ул күренмәкче буладыр шул кунакта яхшырак.

Йә оныткан ул хатын, яки песине күрмәгән,—
Ни сәбәптәндер песигә кичке ашын бирмәгән!

Кайгысы безнең песинең тик бары шул нәрсәчөн,
Күзләре булган тишәрлек һәр караган нәрсәсен.

Шатлыклы уй, хәсрәт һәм кайгы

Нинди елмайган авызлар! Күрсәнә, ул нинди шат!
Килсен асты өсткә дөнья, һич тә итмәс илтифат.

Тел очында бар бугай бер бик кызык, үткен сүзе;
Ни сәбәптәндер яшергән, әйтәсе килми үзе.

Нәрсә булган соң песигә? Үзгәрә шундук рәсем:
Аз вакытта кайгыру алган чыраен, чәһрәсен.

Ул берәүне, кемнедер, алдарга булгандыр көлеп,
Шул көлүгә каршы бер калҗа бирерләр дип белеп.

Бушка киткән көлгәне дә, бирмәгәннәр калҗаны;
Шул сәбәптән кайгыра ул, рәнҗи шунлыктан җаны!

Зарлану һәм гаҗәпләнү, намәгълүм бернәрсәдән әсәрләнү

Карны бик ачкан песинең, бирмәгән һичкем дә аш,
Кызганыч, моңлы мияулый, егълый, мескен, күздә яшь!

Карны ачлык хәсрәте, инде хәзер үзгәрде төс;
Төскә хәсрәт билгесе чыккан хәзер нинди дөрес.

Нәрсәдер читтә, ерак, шунда шытырдый башлады,
Инде онтылды песинең егълавы һәм яшьләре.

Шул шытырдау нәрсә? дип тыңлый, утырган яхшылап,
Күзләре читкә акайган, һәм дә бик торган колак.

Ни икән соң ул шытырдаучы вә нинди җан икән?
Ул әле яшьрен: песигә дуст микән, дошман микән?

Юри генә исе китмәгәнгә салышу

Куйдылар инде шикәр каткан җылы сөтне аңар;
Күрсәтә шундый кыяфәт: ул исе китми аңар.

Бик ашыйсы килсә дә һәм барса да ачтан үлеп,
Сузла ул ашка ашыкмый, бик суфиланган булып.

Ул күренмәкче була инде тамагы тук кеби;
Күп ашау, ачкүзлелек бер дә үзендә юк кеби.

Чөнки ул ачкүзлелектән күп кыен алган иде,
Шул кыен күңлендә онтылмас булып калган иде.

Һөҗүмгә хәзерләнү, туклык ялкаулыгы

Артка салган ул колагын, җиргә яткан ау өчен —
Ни генә селкенсә дә, сикреп барып аулау өчен.

Әллә тычканның оядан күрдеме койрык очын,
Мондый тайярлык вә саклык нәрсәгә һәм ни өчен?

Өстериләрме шаяннар җепкә таккан бер кәгазь?
Нәрсәдер бар, ул һөҗүмен бер дә юкка эшләмәс!

Күрсәгез күз алдыгызда бер песи рәсме шул ук,
Ул ята ялкауланып, аштан соң инде карны тук.

Хәл җыя рәхәт кенә, ирнеп кенә һәм тын гына,
Күзләре йомлып бара инде аның әкрен генә!

Йокласын ул, и шаяннар! Сез аңар сүз катмагыз;
Торгач уйнарсыз, йокысын бүлдереп уйнатмагыз!

Аналык шәфкате

Нинди шәфкать! Өстенә баксаң, күңелләр нечкәрә,
Мондый хәл күргәч, күңелләрдә мәхәббәт көчләнә.

Үз баласын ул юа, пакьли, теле берлән ялый,
«Бәбкәем! — дип, — күз нурым!» — дип,
яшь баласын иркәли.

Ул, җитез, йөгрек песилектән чыгып, инде ана,
Һәр ике җанны күңел инде сөя һәм кызгана.

Тайярлык — хәзер булып тору.

Рәхәт кенә калыгу, гаҗәпләнү

Дикъкать иткән, күзне теккән әллә нинди нәрсәгә,
Ни гаҗәп булган песигә? Башта нинди мәсьәлә?

Башта тулган төрле уйлар, зиһне эшли бик каты,
Күзләрен күргән кешегә билгеледер дикъкате.

Ул гаҗәпле мәсьәләне уйлый-уйлый баш арып,
Калды ул инде тынычлыкка вә рәхәткә талып.

Ачу аралаш курку, чын курку

Бу ике баш өстенә әллә күтәрелгән таяк?
Кайсы чакта ул таяк тормый песиләр дип аяп!

Бик кәеф киткән песиләрнең, икәүләп куркалар;
Тик бераз бу куркуларның бер-береннән фәркы бар:

Бер песи дошманга азрак каршылашмакчы була,
Берсе һич тә каршы тормый, читкә качмакчы була.

Ләззәтләнү һәм хозурлану, куркыныч һәм каһәрләнү

Аркадан, баштан сыйпыйлар, и күңелле! и хозур!
Инде ләззәт, иркәлекләр, күр, песидә нинди зур!

Зур бәхетлелек вә шатлык аңлата көлгән төсе,
Бик хозурлыктан ачылган аузының да яртысы.

Кәйфенең бик шәплегеннән кәкрәеп киткән башы,
Күзгә дә килгән олугъ шатлык вә рәхәттән яше.

И кызык соң бу җиһанда! Шәп торамын, ди бугай;
Ни кирәк булса шуңарга аптырамыйм, ди бугай.

Ул шулай инде, вәләкин бер көе тормый җиһан:
Ул җиһан шатлык белән хәсрәтне бер җиргә җыйган.

Фәркы (фәреκы) — аермасы.

Басты аңсыздан, килеп, койрыкка шунда әллә кем,
Орды камчы аркага һич юкка гына әллә кем.

Инде һәртөрле зәһәрләр һәм каһәрләрдән эче
Туп-тулы булды песинең, кайраладыр һәр теше.

Һәм үрә торды, кабарды бар тәненең һәр төге,
Үч алу дәртендә гүя һәр төгенең бөртеге!

Барсы да бетте!

Фани дөнья! Нинди эшләр эшлисең син — шак та кат!
Шундый шат уйнап, көлеп йөргән песи инде вафат!

Бу хәбәр тизлек белән читкә җәелгәндер хәзер,
Һәм идән астында шатлыклар вә бәйрәмдер хәзер.

Ул йөриләрдер күселәр шатланып, җырлап, биеп!
«Бәдбәхет, залим песи, син тар кабердә ят!» — диеп.

Мәрсия

Күчтең инде дөньябыздан ахирәткә, хуш, песи!
Байлыгы берлән иманның, изгелектә күч, песи!

Сау чагында күп золым кыйлсаң да тычканнарга син,
Бик тыныч бул, ярлыкар Алла гафур һәм гафве киң.

Дөньяда иттең зарарлы нәрсәләргә сакчылык,
Шул сәбәпле дәфтәреңдә, бәлки, күптер яхшылык.

Шунда да бик кызгана, мәрхүм, сине инде күңел,
Инде синнән куркъмыйлар кортлар да — тычканнар түгел!

Кайвакыт ялгыз чагымда зур юаныч син идең,
Һәм шаярып көлдерә торган куаныч син идең.

Гафур — ярлыкаучы.
Гафве — гафуы.

Мич башында йоклаган чакта бабай гыр-гыр килеп,
Син дә йоклыйдыр идең бер читтәрәк мыр-мыр килеп.

Көн буе уйный идек без; һич тә тик тормый идең,
Кулларымны һич авырттырмый юри тырный идең.

Кайвакыт урлап ашасаң син бәлешләр, сумсалар,
Һәм сине, ник урладың? дип орсалар йә суксалар, —

Шәфкатемнән мин җылап йөгрә идем тиз әнкәмә,
Ялварып: «Әнкәй, песигә сукма һәм, зинһар, тимә!»

Һай, гомерләр үтте китте, кайда китте ул заман?
Бу җиһанның дустны дусттан айруы бигрәк яман.

Булсын инде якты кабрең, бирсен Алла яхшы хәл,
Һәм кыяматтә мине күрсәң, мыраулап каршы ал!

ИҺТИДА

1

Әгәр булса «сөю» ләфзы кочаклау куллар арганчы,
Үбү булса әгәр чут-чут, ирен һәм бит кабарганчы,—

Гомер дә сөйгәнем юк һәм сөям дип әйтмәмен һич тә;
Сөюнең мәгънәсе, минчә, бигүк гали, бигүк нечкә.

Кешеләрчә сөюне белмәдем, хис итмәдем асла;
Сөю идеалдыр ул, ягъни, гарәпчә: максады әкъса.

Табындым, сәҗдә кыйлдым мин сөйгән җанашның алдында,
Өмид иттем вә куркътым да, кызардым һәм оялдым да.

Миңа ул бер вә бар, көчле вә һәйбәтле санәм булды;
Аңар хәмдем, салатымны ирештергән каләм булды.

Мәхәббәттән ереп шәмдәй үзем, күңлемдәге гөлләр
Янып җиргә сыгылдылар, һавага очтылар көлләр.

2

Гарәп халкы кабул итмәстән әүвәл дине исламны,
Илаһ урнында тотканнар агач, таш, төрле әснамны.

Бераздан соң килеп хак дин, тәмам батыйль булып ялган,
Гарәпләрнең күзеннән дине ислам пәрдәне алган.

Иһтида — туры юлга керү.
Ләфзы — сүзе.
Максады әкъса — иң югары максат.
Һәйбәтле санәм — көчле, гайрәтле санәм (санәм, пот — мәҗүсилек динендәге кешеләрнең алласы, табына торган сыннары).
Хәмдем, салатымны — мактавым, догамны.
Әснамны — потларны, сыннарны.
Батыйль булып — юкка чыгып.

Алар бар үткән эшләргә пәйгамбәрдән оялганнар:
«Ничек соң без табындык потка?» — дип хәйранга калганнар.

3

Килеп чыкты хәзер фикрем кояшы золмәт артыннан,
Түгел инде вакытлы, мәгънәсе юк хискә мин корбан.

Шөкер булсын, хәзер алдымда бер нурлы хәят инде,
Теге мәзкүр пот алдында табынганнан оят инде.

Җиңел уй, йөз кызарткыч төрле хисләр, сезгә мең ләгънәт!
Яшә, тугъры караш, төпле гакыл, меңнәр яшә, хезмәт!

Мәзкүр — телгә алынган.

ЧИТЕН ХӘЛ

Ни була тугъмак сыйратын кичмәсәм?
Бу ачы гомрем шәрабын эчмәсәм?!

Әйләнә бит, үтми, бетми гомре дә! —
Җәй килә утлар чәчеп, син кышласаң.

Ардым инде, кайда актык мәүкыйфем?
Җилкенәмен — бер басарга өч басам.

Каршыма чыкма, кояш, син канлы тап!
Ак кәфендәй син җәелмә өсткә, таң!

Катле нәфситсәм, Ходайдан куркамын,
Ләкми чир, аурып та булмый, ичмасам!

Мәүкыйфем — туктый торган урыным.
Катле нәфситсәм (нәфес итсәм) — үз-үземне үтерсәм.

КАДЕР КИЧ

(Сүрәи кадердән)

Бу кадер кич елда бер кич — барча кичләр изгесе;
Сафланыр таптан бу кич мөэмин күңелләр көзгесе.

Сафланыр ул, пакьләнер,— бик зур Ходайның дәүләте;
Һәм төшәр ул көзгеләргә күк капугы шәүләсе.

Шул капугадан күндерермез Тәңремезгә без теләк,—
Бер кадер кич Тәңре каршында мең айдан изгерәк.

Җон, мамыктай әйләнер җирдә бу кич әрвах вә рух;
Һәм фәрештә сафлары җирдә йөрер меңнәр гөруһ.

Ул мәлаикләр җыярлар тол, ятимнәр яшьләрен,
Барча көчсезләр, зәгыйфьләрнең аһын, каргышларын.

Күз яшеннән, төрле рәнҗештән ясап зур энҗеләр,
Ул мәлаик гарше-көрсине бизәр һәм энҗеләр.

Таң сызылганча йөрерләр, әйтмичә һичбер кәлям;
Тик диерләр: «Барча мөэмингә, мөселманга сәлям!»

Әрвах вә рух — үлгән кешеләрнең җаннары.
Мәлаикләр — фәрештәләр.
Гарше-көрсине — күктәге тәхетне.

САЙФИЯ

(Иделдә сәяхәтем хатирәсе)

Килсә байның ач халыкны күзгә-күз мыскылласы,
Яллый ул, әлбәт, пароход, ансы — байлар юргасы.

Ярда торган ач халыкка йөз дә бормый, туп-туры
Юргалый ул шунда тиз-тиз, кайда бай сайфиясе.

Бу тупаслыктан көлеп торса кояш, куктән карап,
Нурны каплый «эссе!» дип бай — кулда бар шәмсиясе!

Бай киенгән франт-шикларча халык тирсе белән,
Батсачы шунда үзе һәм аләте нәкълиясе.

Ул хәзер туктар сиңа, и ач авыл, мохтаҗ авыл!
Җимрек өй каршында ич оҗмах кеби кәйфиясе.

Җаннарым, күз нурларым, сез, бу мәһабәтне күреп,
Җан ачып: «Во как!» — дисез, мәзлум мужиклар семьясе.

Сайфия — дача.
Шәмсиясе — зонтигы.
Аләте нәкълиясе — пароходы.
Кәйфиясе — күңел ачу урыны.

ТӘМСИЛ

(Италия-Төркия сугышы мөнәсәбәтилә)

Дуст кушылдылар Арыслан берлә беркөн Юлбарыс,
Бер киңәштә эшләнергә булды эшләнгән бар эш.

Шул заманны әллә кайдан килде чыкты бер Мәче,
Каршылыйлар: «Әйдә безгә иттифакъка кер, Мәче!»

Булса да сүзләр береккән, бу өчәү айрым яши,
Һәрбере үз тапканын айрым ятып, айрым ашый.

Юлбарыс, күрсә ишәк-куйны, тизүк ертып ала;
Мөттәфикъ безнең Мәче тик күзләрен йөртеп кала.

Ат-сыер күрсә Арыслан, иткә тиз әйләндерә;
Бәдбәхет безнең Мәче тик күзләрен майландыра.

Аулый алмый бу Мәче һич, ач үләр хәлләр килә... —
«Иттифакъ туклыклымы?» — дип, дустлары аннан көлә.

Зар җылый безнең Мәче: «Сез туйдыгыз, — ди, — мин ач ич!
Нигә тик мин ач калырга, мин — великий держав ич!»

Тәмсил — мәсәл (чагыштыру).
Мөттәфикъ — союзник.

КӨЗГЕ ҖИЛЛӘР

Яктырак йолдыз янадыр, төн кара булган саен;
Ядыма Тәңрем төшә, бәхтем кара булган саен.

Русчадан

Көзге төн. Мин йоклый алмыйм. Өй түрендә җил җылый;
Җил җыламый, ач үлемнең куркусыннан ил җылый.

— Иң сөекле эшче әүладым быел ач калды, — дип,
Изге, шәфкатьле анабыз — мәрхәмәтле җир җылый.

Куйса монда корткалар төшкән тешен алтын белән,
Бер телем икмәк, дип, анда назлы нечкә бил җылый!

Бер сынык юктан гына үлгән таза ирләр күреп,
Җан алырга кызганудан анда Газраил җылый.

Тилмереп торса бу ачлар, безгә бәйрәмнән* ни ямь?!
Мәркадендә чөнки Ибраһим вә Исмәгыйль[1] җылый.

Көлсә монда тук вә ихлассыз халык тәкбирләре,
Һәр ишеткән җан җыларлык — андагы тәкбир җылый.

Көзге төн, ямьсез, караңгы... Өй түрендә җил җылый,
Җил — хәбәр ул: ач үлемнең куркусыннан ил җылый!

---

* Корбан гаете алдыннан язылган иде. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)
Әүладым — балаларым.
Мәркадендә — каберендә.

КЕЧКЕНӘ МУЗЫКАНТ

Уйга баткан, утырмакта шагыйрь язып,
Язадыр ул бар дөньяны онта язып;
Каләм белән кайчак чәчен актаргалый,
Чыгаргандай төрле уйлар баштан казып.

Яза шагыйрь, каләмене кулдан куймый,
Бер юл язып ташлый, тагын берне уйлый.
Шулай тыныч утырганда безнең шагыйрь,
Өй турында кемдер исә быргы уйный.

Тынычлыкны боза аның әче таушы,
Килә аннан, бер тыңласаң, мәче таушы,
Бер тыңласаң — чинау, бер тыңласаң —
Майламаган арба тәгәрмәче таушы.

Китә кәйфе, шагыйрь тәмам хәйран кала:
Кайдан чыкты бер дә уйланмаган бәла?
Кычкыра ул ачу белән тәрәзәдән:
— Тиз кит, малай, өй турымда тавышлама!

Йөгреп качып китте тизүк шаян малай,
Беразга туктаган булды юрамалай.
Шагыйрь тагын ихлас белән эшен эшли,
Тавышлардан котылдым дип, әйа Ходай!

Җыеп торган чакта гына шагыйрь хәлен,
Ходай орган! быргы уйный башлый тагын.
Нишләргә дә белми шагыйрь, ачуыннан
Идәнгә ыргытып ташлый язганнарын.

Уйный быргы, һичбер вакыт туктап тормый,
Мескен шагыйрьнең күкрәген, җанын тырмый.
Шагыйрь, инде нишләргә дә гаҗиз калгач,
Булмас, ахры, диде, бер-бер хәйлә кормый.

Кычкырды ул: «Килче монда, чибәр бала!
Йөгреп кил дә, менә минем кулга кара:
Бирәмен мин быргың өчен унбиш тиен,
Акыллы син, шул быргыңны сатчы миңа».

1912

ГЫЙБРӘТ ВӘ НӘСИХӘТ

Номерың матур булса, күсе булгай,
Һәр матурда начар якның берсе булгай;
Ансы булып җитмәсә дә, монсы булгай, —
Андин җыртык, мондин җыртык туннарым бар.

Бер адәмнең чын дошманы күсе булгай,
Икенчесен йөдәтүче кеше булгай;
Һәркемнең үзенчә бер эше булгай, —
Андин сүтек, мондин җыртык туннарым бар.

ХӨРМӘТЛЕ ХӨСӘЕН ЯДКЯРЕ

Көч белән бергә гүзәллекне җыйган диңгез кеби,
Ул иде өстен вә кул җитмәс кеше, йолдыз кеби.

Әүлияларның барын бер-бер китерсәм каршыма,
Күрмәмен дип уйлыймын бер якты йөз ул йөз кеби.

Көчле, көчсез, ярлы, бай булды һаман да бер аңар;
Һәр караштa ул иде чын «керпегеннән гөл тамар».

Үтте тормыш пычрагын гәүһәр кеби вөҗдан белән;
Аз гына кер кунганын да кай җиреннән кем табар?

Ул көрәште һәм явыз эшкә җәза бирде көлеп,
Үткен акълы шул көрәшкә пакь көмештән юл булып.

Ул көрәште, язда елмайган кояш төсле бәлэнд:
Карны-бозны ул ничек эртә көлеп һәм нур коеп.

Күрмәде гами, табигый, буш куыклар атмагач
Һәм кәмиттә бер батыр да җирдә егълып ятмагач.

Бармыни бездә гомумән чын кеше кадрен белү?!
Без аны кайдан белик, мискин үлеп аңлатмагач?!

Янә бер хатирәм

Мин — кунакчыл бер җыручы, миндә — бар ярлы-гидай,
Ханәмә яшьләр килә, һәм сәүдәгәр, бай угълы бай.

Ул бәлэнд мәрхүм дә килсә, мин сизә торган идем:
Күктән иңгән, ханәмә килгән шикелле тулган ай.

Әүлияларның — изге кешеләрнең.
Бәлэнд — бөек булып.
Гами — надан кешеләр.

ВАЛЛАҺИ

Валлаһи, и валлаһи, и валлаһи,
Бәхте барлар кырда җәйли, валлаһи!

Ак күмәч берлән ашарлык саф һава;
Җир яшел; кошлар да сайрый, валлаһи!

Ак болыт, күчмә казакълардай күчеп,
Бер кунышлык күкне сайлый, валлаһи!

Аз гына бер җил исү берлән, үлән
Җирдә уйный кайный-кайный, валлаһи!

ҮТЕНЕЧ

Яшь вакытта яшьнәдем, көчле вакытта күкрәдем;
Яшьнәмим дә, күкрәмим дә — утсыз инде күкрәгем!

Килде тоткынлык, түбәнләнде уемның куллары;
Хөр заман ак кул белән күкләрдә йолдыз чүпләдем.

Ак күгәрченне кулымнан алдылар, козгын биреп;
Ак кирәк дип, пакь кирәк дип, күпме күз яшь
түкмәдем!..

Ул — түгел күңлем эшеннән, тик ялан кулның эше,
Кызмагыз бик, чыкса мәйданга басылган чүпләрем.

ДОШМАННАР

Күп «җыланнар» сызгырып читтән карыйлар бәхтемә,
Борла-сырла, бәдбәхетләр, үрмәлиләр тәхтемә.

Аз кеби баскан бу золмәт тормышым йортын минем,
Түзмиләр бит бер генә яктан ачылган яктыма!

Үзләре... сүздән түбәннәр, күзләре тездән түбән;
Эт кеби һаулап яманым, күз йомалар яхшыма.

Дөньядан туйдым, өмидем юк, алар күпсенсә дә;
Тик мин үлгәчтән, карагыз, типмәсеннәр нәгъшемә!

*

Зур җаным сөйми җиһанны, чөнки бар дөнья фәна;
Анда тормакка һәвәслек берлә ваклар мөбтәля.

Якты йөз берлән алам каршы авырлык, ауруын;
Чүпкә дә саймыйм йөрәккә кап-кара кан саулуын.

Азмы какканны вә сукканны күтәрдем мин ятим?!
Азрак үстерде сыйпап тик маңлаемнан милләтем.

Нәгъшемә — табутыма.
Фәна — бетә торган.
Мөбтәля — «мавыгалар» мәгънәсендә.
Саймыйм — санамыйм.

КИЧКЕ ТЕЛӘК

Мин язам, шунда күрәм: лампам эчендә май кими;
Алда кәгазьгә ташыйлар — күңлемә уйлар сыймый.

Якты беткәнчә языйм дип, сызгалыйм тиз-тиз генә,
Кәгазь өстендә кала тик кәкре-бөкре эз генә.

Нокталар да төртмимен, керсә ярар, дип, киртәгә —
Мин үзем сызганны бик яхшы таныйм, дип, иртәгә.

Күп тә үтмәстән утым ялт-йолт итә һәм селкенә,
«Гөлт!» итеп актык нурын бер күрсәтә, аннан сүнә.

Нишлисең? Һәр якта золмәт. Ихтыярсыздан ятам;
Мин, ятып, яткан җиремдә төрле уйларга батам.

Мин, караңгылык эчендә уйланып яткан көйгә,
Нечкәреп күңлем, җылыйм да бер сүз әйтәм лампага:

«Ни бәхет! — дим, — иртәгә кич син тагын да янмасаң,
Бу ятыштан мин дә мәхшәр[1] җитмичә кузгалмасам!»

ҖЕГЕТЛӘР

Бар җегетләр: бик тәкәбберләрчә торткан позасын,
Чөнки дөнья бакчасының күргән ул тик розасын;

Күрмәгән ул дөньяның каһрен, усал угрозасын,
Күрсә дә, калган «угы», күргән фәкать ул розасын;

Күрмәгән язмышның ул зур тукмагын йә розгасын,
«Г» калып, күргән фәкать ул розганың да розасын.

Позасын — кыяфәтен, буй-сынын.
Розасын — чәчәген.
Розгасын — камчысын.

ВАКСЫНМЫЙМ

Син үзеңчә изге эш эшлим дигәндә халкыңа,
Әллә нинди былчырак баулар салалар гакълыңа:

— Бу заман шундый заман, — дип, — бу вакыт мондый
вакыт,
Син үзеңне дөньяда безнеңчә йөрт, безнеңчә тот.

Мин сыялмыйм андый шартлар, фани дөнья вакътына,
Башны бөксәм — зур җинаятьтер олугъ җан хаккына.

Ашкынамын мин әбәд бетмәс урынга, мәңгегә,
Мәңгелеккә — мәңге рухлы, мәңге нурлы ямьлегә!

Анда мин мәңге көләч һәм мәңге яшь булмак телим;
Бу кояш сүнсен, җиренә мин кояш булмак телим.

Вакътыны йөртер кешеләр ул заман миннән күреп,
Файдалансын шунда миннән сәгатен һәркем борып.

Әбәд — мәңге.

БАЛА ОҖМАХТА*

Мин хәзер оҗмах түрендә — бер матур хур иркәли;
Мин җуанмыймын, җылыймын, син түгелсең, дим, әни!

Ай төсендә нурлы гыйльманнар миңа ташлый тәти,
Егълыймын, алмыйм аларны, сез түгелсез, дим, әти!

* Үземә таныш бер кешенең күңелемә якын баласы үлгәч, мәрхүм баланың кабер ташына нәкыш итәргә дип язган идем. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)

САГЫНЫР ВАКЫТЛАР

Туйса Иблис тормышыннан, яд итә оҗмахларын, —
Яд итәм, бизсәм үземнән, мин сабыйлык чакларын.

И күңелнең шаулап аккан чишмәдән сафрак чагы!
И гомернең нурланып үскән яшел яфрак чагы!

Юк гамең бернәрсәдән дә, барча эшләр ал да гөл;
Күк тә күк төсле зөбәрҗәт һәм дә баскан җир — ләгыль.

Очрамый юлда җиһанның кайгы-хәсрәт, аһына,
Тик бирәсең ул вакыт бәйгать табигать шаһына.

Һәр чәчәк — сеңлең, апаң; абзаң — үсеп торган агач;
Син сабыйдай нечкә аваз берлә сайрый сандугач.

Чәчмәгән җир күк — күңелнең һәр гүзәлгә бушлыгы,
Тик кояшны һәм табигатьне сөюдән хушлыгы!

Бар күңел хәдсез, хисапсыз мәрхәмәт, шәфкать тулы,
Санки күңлең — җиргә күктән иңгүче рәхмәт юлы[1].

Бер теләнче керсә йортка, син бирәлсәң бер телем, —
Әй була җанга хозур! Шатлыктан әйләнми телең.

Кич белән кайчак укыйлар, тыңлыйсың төрле китап,
Кайсысы көйсез була һәм кайсысы көйле китап.

Бер кызык көйле китапның моңлы таушы тирбәтеп,
Күз йомылгач, ихтыярсыз йоклыйсың шундук ятып.

Йоклыйсың рәхәт кенә; төнлә уянсаң берзаман,
Як-ягың тып-тын — әле юк яктылык, таң атмаган.

Шул вакыт яшьләр күзеңдә: җан ачып, җан сызланып
Еглыйсың, Җан-Зөһрә берлән Җан-Таһирне кызганып.

Яд итә — сагына, исенә төшерә.
Зөбәрҗәт — кыйммәтле таш («күк тә күк төстәге кыйммәтле таш кебек» мәгънәсендә).
Ләгыль — кыйммәтле таш.
Бәйгать бирү — буйсыну.
Хәдсез — чиксез.

АВЫЛДА АВЫРЫП ЯТУ

Мин әле аурыйм авылда, монда кайттым кыш көне;
Ял итә монда агайлар, җәйдә калган эш көне.

Сызганып мин дә агайлар берлә ялкаулык итәм;
Туйдым инде хәстәлектән, яз көтәм, саулык көтәм.

Язганым — кышның буранлы һәм караңгы уйлары,
Һәм дә хуш исле ипи, майлы бәрәңге уйлары.

И бәрәңге! Син, бәрәңге! Кил, бәрәңге, җан ашым;
Син генә тәмләртәсең бар ярлылар, байлар ашын.

Күп җәфа күрдең бу җиргә син килеп Амрикадан,
Нишлисең, тәкъдир шулайдыр, халкыбыз шул бик надан.

БӘРӘҢГЕ ВӘ ГЫЙЛЕМ

И бәрәңге! Безгә килдең син ерак Америкадан*;
Мәгърифәт! Син безгә килдең мондарак — Яурупадан.

И бәрәңге! Син күренгәч әүвәле күрнешкә чит;
Шаулады, күргәч сине, барлык мужик: ул дип
«җәдит!»

Ул бәрәңгене китергән дип бу җиргә дәһриләр
Һәм эчендә ул бәрәңгенең, имеш, дип зәһре бар.

И бәрәңге, күп әзаларга синең сабрың беләм,
Ташлады йолкып мужик халкы төбең-тамрың белән,

Ул бәрәңгене ашаучыны ора дип Алласы,
Син аталдың ул заман «кяфер вә шәйтан алмасы!»

И бәрәңге! Инде шатлан, кичте баштан ул чагың;
Син, җиңеп, иттең мәкян инде мужикның корсагын.

Син кикертсәң, ул хәзер: «Әлхәмделилла!» — дип куя;
«Күп шөкер, — ди, — бу җимешне бирде Мәүла!» — дип куя.

Син, алып үрнәк сабырлы бу бәрәңгедән, гыйлем!
Аз гына нурландыра башла мужикларның миен!

* Мәгълүмдер ки, бәрәңге моннан йөз еллар элек Русиядә булмаган. Соңрак Америкадан китерелгән. Һәр яңалыктан курыккан авыл халкы, бәрәңгедән дә куркып, аны ашамаганнар вә «шәйтан алмасы» дип атаганнар. (*Г.Тукай искәрмәсе.*)

Дәһриләр — динсезләр.
Әзаларга — җәберләргә.
Мәкян — урын.
Мәүла — Алла.

«ЙОЛДЫЗ»ДАН ДА КУРКА

Кайдадыр йөгрә иде кырлар буенча бер куян —
Дүрт аяклы һәм канатлы дошманыннан куркудан.

Шактый җир киткәч, бераздан тугъры килде бер суга:
Калтырый бәбкәм минем, һәр әгъзасы бер куркуда.

— Инде нишлим? — дип, куян торганда гакълыннан
шашып,
Төштеләр ярдан суга барлык бакалар: «шып та шып!»

Мискинем күргәч бу хәлне, аз гына артты көче:
— Мин куяннан да җиһанда бар икән, — дип, — куркучы!

*

Аулыма кайтышта мин бер чит авылга туктадым;
Төн иде, кердем дә шунда бер агайда йокладым.

Күз йомалмый төн буе төрле исәп, уйлар белән,
Иртә торганга агаем, мин дә тордым таң белән.

Тиз генә чәйне эчеп, бакмый җиленә, даулына,
Юлга чыкмакчы буламын, тиз җитим, дип, аулыма.

Мин, кичә кич монда чәчкән барча әйберне җыеп,
Инде китмәкче булам, тышкы киемнәрне киеп.

Шул вакыт күрдем: агай, сумкамны рөхсәтсез ачып,
Нәрсәдер шунда сала тиз-тиз генә, миннән качып.

— Нишлисең, абзый? — дидем. Шунда агаем аптырый:
Куркынып киткән төсе, куллар да дер-дер калтырый.

— Мин, — ди, — салдым сумкаңа, йортымда калган, — ди, —
«гәҗит»,
Мин түгел, — ди, — абзарауный һәм түгелмен, — ди, —
җәдит.

Алмадым мин ул гәзитне, калганын да бик беләм,
Бу бака, хәтта ки, «Йолдыз»дан да курка дип көләм!

БУРАН

Тик кенә торганда капланды томанга бар һава;
Кар оча, кар себреләә, кар котрына һәм кар ява.

Кар бәрә йөзгә рәхимсез, күз ачып булмый карап;
Һәр кара нәрсә — бүре һәм һәр маяк булды карак.

Карны җиңгән күк, төшә җиргә тонык ай яктысы;
Ай да куркынган шикелле: бер сары, бер ак төсе.

Көн буе яткан иде, үлгән җылан күк, юл тыныч;
Чыкты соң кайдан адаштыргыч буран — бу куркыныч?

Әллә ычкынганмы баудан Каф тау[1] арты җеннәре?
Йә тишелгәнме Ходайның бихисап зур мендәре?

Кар булып җирдә очамы ушбу мендәр җоннары?
Йөгрешеп җан аулый мәллә Каф тау арты җеннәре?

Сукранам мин, кар арасыннан карый да ай көлә,
Мин фәкыйрь михнәттә — гүя чарлагыннан бай көлә!

КӨЛКЕ ТҮГЕЛ

Көлке булса кайвакыт шигъриятемнең кыйссасы,
Анда бар бер җанлы хәсрәт, канлы ләгънәт хыйссасы.

Уйлый торгач, мин үземнең җан ачымнан да көләм,
Чөнки инде кайгыралмыйм, кайгырып арган булам.

Хәсрәтем — әллә минем нурлы кабыклы бер җылан?
Куркынырда җылмаялар, ни бәхетледер җылан!

Юк, түгел, һәрхәлдә дә хәсрәт язу рәүшем шулай,
— Нәрсәгә шиблит киясең? — Мин димен: кәүшем
шулай!

Хыйссасы — өлеше.

ӘХЛАКСЫЗЛЫК

Бик югартын күз салырга башладык әхлакка без,
Кер күңелдә күплегеннән бармыйбыз ак якка без.

Тик хәзер, йөз сумны урлап килгүче угъры кеби,
Күз салабыз чын сүз әйтердән элек як-якка без.

Бер сүз әйтергә саранлансак гакыллы ярлыга,
Гөл кеби сүзләр чәчәбез акчалы ахмакка без.

ПУШКИН ВӘ МИН

Хәзрәти Пушкин авылда язды үз «Евгение»н[1],
Мин исә җырлыйм фәкать монда бәрәңгенең көен.

Шунда да күрмим үземне һич тә Пушкиннан түбән;
Тугъры күз салсаң эшенә — ул үзе миннән түбән:

Бервакыт онтыр җиһан Пушкинны һәм «Евгение»н,
Яуме мәхшәрсез онытмаслар бәрәңгемне минем.

Язганың булса бәкалы, ул бәкага тартала*;
Мин дә булдым һич тә омтылмас кеше шул аркада.

* «Тарта ала», димәк. Язганча укылыр. (*Г.Тукай искәрмәсе.)*
Яуме мәхшәрсез — кыямәт җитмичә.
Бәкалы — дәвамлы.
Бәкага — дәвамга, мәңгелеккә.

МӨНТӘКЫЙД

(Кыйтга)

Күп сөйләндем. Яхшы инде, мөнәкъкыйдләр сүкмәсә,
Берсе барлык язганымны читкә себреп түкмәсә.

Ул кавемнән булмыйдыр тәхрирчедән һичкем тыныч,
Берсе бар, дустым минем, һәрбер сүзе үткен кылыч:

Җил тегермәнен күрә дә: «Аһ, суы юк!» — дип куя.
Су тегермәнен күрә дә: «Пар, буы юк!» — дип куя.

Ул тота ат койрыгын да: «Бу — озын сач!» — дип куя.
«Тик нигә башта түгел, тәнкыйтькә мохтаҗ!» —
дип куя.

Ул сукачыны күрә дә: «Җир боза бит!» — дип куя,
«Шундый зур эшкә каләм әһле түзә бит!» — дип куя.

Ул күрә куй койрыгын да: «Нинди шешкән!» —
дип куя.
«Рус табибкә бу татарлар нинди дошман!» — дип куя.

Мөнтәкыйд — тәнкыйтьче.
Кыйтга — кисәк, өзек.
Мөнәкъкыйдләр — тәнкыйтьчеләр.
Тәхрирчедән — язучыдан.

МӘХӘББӘТ ШӘРХЕ

Мин: «Мәхәббәтсез», — дидем, ләкин мәхәббәт
төрлечә:
Йолдыз ул күктән атылган җиргә, Һенрих Һейнечә[1].

Тугъры килгән урны чүплеккә, тиреслеккә аның:
Каплап алган төрле шакшы, төрле пислек һәр ягын.

Шунда кыткылдый әтәч, мыркылдый шунда дуңгызы;
Шундый хурлыкта, хәкарәттә мәхәббәт йолдызы.

Йоклый йолдыз шул түбәнлектә, озын төшләр күреп,
Һәр төшенә бакчалар, гөлләр, гүзәл исләр кереп.

Пислек — түбәнлек.
Хәкарәттә — кимсетелүдә.

КАЗАН ВӘ КАБАН АРТЫ

1

Кай заманда, кайсы телдә булса да мәзкүр Казан,
Искә керми калмый һич тә шундагы бер күл — Кабан.

Бу шәһәрне һәм бу күлне җырлыйдыр милләт теле
Бик яратып, әллә инде иске шөһрәт аркылы.

Ул шәһәр — гади шәһәр, алтын-көмеш, гәүһәр түгел;
Күл дә тик бер күл генә, әлбәттә, ул кәүсәр түгел.

Нечкәләп баксаң, бу күлнең бар бугай шигърияте,
Бар кеби милләт хыялында аның сиррияте.

Бервакытлар мин, сузып анда Кисекбашның җебен,
Бер төшеп мендем — бөтенләй тикшереп бактым төбен.

Чыкканым юк тик әле никтер бу күлнең артына, —
Әллә мин ялкауланаммы? Әллә күңелем тартына?

Тик сөйли күргән кеше анда гараиблар күбен,
Тәңре кылган, ди, гаҗәп бу күлнең артын һәм төбен.

2

Бар, имеш, ди, ул күл артында убырның карчыгы,
Йортлы-җирле, ди, үзе; акча тулы, ди, янчыгы.

Ул күл артында адашса кечкә калган кыз бала,
Ихтыярсыз, ди, әбинең йортына ул күз сала.

Ул әбинең балкыган тышка уты бик якты, ди;
Һәм ул ут чиксез матур: күкле, кызыллы, аклы, ди.

Кич белән карчыкка шундый күп адашкан кыз кереп,
Чыкмыйлар, ди, юк булалар, ди, тәмам боз күк эреп.

Булса да мәзкүр — искә алынса да.
Сиррияте — серле ягы.
Гараибләр — ишетелмәгән, гаҗәп нәрсәләр.

Бер-ике кичне тарыйлар, ди, алар карчык сачын
Һәм кашыйлар, ди, уалар, ди, аягын, аркасын.

Чәч тарарга бер печәнлектән алынган тырма, ди,
Аркасын массаж өчен бер ат җигелгән арба, ди.

Ул ята, ди; шунда гармун уйный, ди, гармунчылар;
Ул кырын салган кәпәчләр уйный, ди, бик моң, чибәр.

Гайфи абзый! Кайда күрдең? Син аларны мактадың:
Күрмисең тиз уйнаса хәтта, диден, бармакларын!

3

Баш таралгач, башлый, ди, ул инде, мәлгунь касдына:
Хәбситә, ди, барча кызларны идәннең астына.

Ул ябып мәзлумаләрне мисле былбыл һәм тавык,
Ташлый, ди, кызлар симерсеннәр дип, анда чикләвек.

Шунда ук, кызлар симергәч, ул яга, ди, бер кичен
Бар тәмугдан, бар җәһәннәмнән дә киң һәм зур мичен.

Шул вакыт бер кыз ала, ди, ул чәченнән өстерәп,
Бер кулында, ди, аның дөнья кадәрле зур көрәк.

Әйтә, ди, ул: «Бу көрәккә син утыр, куштан кызым!»
Ташлый, ди, мичкә, утыргач, бер дә чытмастан йөзен.

Ул өйалдында хисапсыз, ди, имеш, кыз түшкәсе,
Мөслимә, ди, барчасы, юк бер генә Катюшкәсе.

Бер чөйдә торса Рабига, Гайшә, Мәрьям түшкәсе,
Шунда, ди, бергүк эленгән дуңгызы һәм чучкасы.

Шунда кыткылдый әтәч, мыркылдый шунда дуңгызы;
Шундый хурлыкта, хәкарәттә мәхәббәт йолдызы.

Касдына — теләген үтәүгә.
Хәбситә (хәбес итә) — ябып куя.
Мисле былбыл — сандугач кебек.
Катюшкә — рус кызы.

КАЗАН ВӘ КАЗАН АРТЫ

И Казан шәһре, торасың тауда зур шәмдәл кеби,
Мәсҗедең, чиркәүләрең, һәр часларың шәмнәр кеби.

Син, үзеңне чорнаган һәрбер өязгә нур чәчеп,
Бик мәһабәтле торасың, барчага юл күрсәтеп.

Нур ала синнән бөтен як: Чистополь, Спас, Тәтеш
Һәм Чабаксарга, Мамадышларга Чар, Малмыж катыш.

Бер борыл да, и Казан, син бу Казан артын кара:
Нур чәчәсең бар өязгә, үз өязең кап-кара.

«Үз төбенә төшми, — ди, — шәм-лампаның һичбер нуры», —
Шул мәкаль монда дөрес шул, ах, аны җен оргыры!

Спас — хәзерге Болгар шәһәренең ул вакыттагы исеме.
Чар — хәзерге Йошкар-Ола шәһәре (элеккеге Царево-Кокшайск).

ТАТАР ЯШЬЛӘРЕ

Дикъкатә лаек хәзерге көн татарның яшьләре:
Аңламак, белмәк, тәрәкъкый, мәгърифәт, хикмәт белән

Әйләнеп һәм нурланып тормакта һәрдәм башлары.
Мондый күрнеш сөйнеченнән инде мин алдан беләм:

Тик болар безгә кирәк диңгез төбе гауваслары.
Өсттә бу ямьсез болыт баштан китәр, яңгыр явар,

Җиргә рәхмәт күк төшәр яшьләрнең изге касдлары.
Шаулап аккан су булыр тау башлары, тау астлары.

Күк булып күкрәр һавада хөр яшәү даулашлары,
Ялтырар изге көрәшнең хәнҗәре, алмаслары.

Йөрмәсен бәгъре өзек милләт киеп кашсыз йөзек, —
Без аның бик зур фәхерле, чын бриллиант кашлары!

Дикъкатә — искә алырга.
Һәрдәм — һәрвакыт.
Гауваслары — чумып энҗе-мәрҗән эзләүчеләре.
Касдлары — теләкләре, омтылышлары.
Фәхерле — мактанычлы.

1913

ШИҺАБ ХӘЗРӘТ

Һәрбер имам бездә койрык булган чакта,
Койрык сүзе безгә бойрык булган чакта,
— Фәлән сәләф фәлән әйткән, фәлән бул, — дип,
Җаһил мулла әмер бойрып торган чакта, —

Чыкты ахры бездән дә бер бөтен кеше,
Яхшы аңлап, тәкъдир итү читен кеше;
Татарда да гыйрфан уты кабынганны
Күрсәтергә күтәрелгән төтен кеше.

Кирәк булса, әйтеп бирәм: ул шәп хәзрәт,
Тулган ай күк балкып чыккан Шиһаб хәзрәт,
Мәгарифкә әүвәл башлап адым салган,
Милләт өчен бәһа җитмәс кыйбат хәзрәт.

Ул итсә дә хәдис, аятьне күп нәкыль,
Булып бетми аның гакълы нәкыльгә кол;
Инсан дигән шәрәфле бер мәхлукта* ул
Бар дип белә хаким гакыл вә хөр гакыл.

Дәлил итә «Тәзәккәрү!» аятьләрен,
Раушан итә шул аятьнең һәр якларын;
«Тәфәккәрү!» аятьләрен таяк итә
Тик белгүче муллаларга тамакларын.

---

* Кеше дип аталган олы затта.
Сәләф — борынгы галимнәр.
Итсә нәкыль — дәлил итеп алса да.
Гакълы нәкыльгә — акылы бүтәннәр сүзенә.
«*Тәзәккәрү!*» — «Искә алыгыз!»
Раушан итә — яктырта.
«*Тәфәккәрү!*» — «Уйлагыз!»

Аңлангачтын Коръәндәге бик күп серләр,
Үз-үзеңнән агаралар дини керләр;
Бу эшләргә Шиһаб хәзрәт сәбәп диеп,
Даһи кулын үбә башлый күп мөнкирләр.

— Кемнән алдык дин фикрендә истикъльялне?
Кем ташытты ушбу бәхет, бу икъбальне?
Ничек өздек «уйлауда да» коллык җебен? —
«Хәзрәт»тән ул безгә мирас булып калды.

Чыкты, әлбәт, бу даһигә сәфил дошман;
Чыккан дошман мәгълүб булып чыкты эштән.
Олугълыкта, өстенлектә Шиһаб хәзрәт
Этләр буе җиталмаслык җиргә кичкән.

Бер җан белән тиздән милләт итә бәйрәм,
Шәрафәтләп, туган көнне бу мөхтәрәм;
Җисме үлек, исме терек бу хәзрәтне
Мәхшәргәчә телләр сөйләр, язар каләм!

Мөнкирләр — каршы кешеләр.
Истикъльялне — бәйсезлекне.
Икъбальне — киләчәкне.
Сәфил — түбән, әшәке.
Мәгълүб булып — җиңелеп.
Шәрафәтләп — олылап, дан-хөрмәткә күмеп.

СУЫК

1

Рус Мәүлүде үтеп китте, көннәр суык,
Колакларда, борыннарда өрлә куык;
Җылы мичсез кибетләрдә сатучылар
Малын сата, бии-бии кулын уып.
Байлар кигән тиен толып, төлке толып,
Үз фикренчә, Печән базар күрке булып;
Куллар сузу, ялангачлык, ертык җилән
Күрнә аңар кызык булып, көлке булып.
Хулиганнар груһлана казенкага,
Суык чөнки — сызлый арка һәм җилкә дә;
Ушбу халык, кабак ничек ачылгач та,
Бик нык суга гөнаһы юк бутылкага,—
Диеп аңар: «Эчеңдәге суың чыгар,
Аның белән безне җылыт, безне сугар;
Эчтән безгә бишмәт киерт, чикмән киерт,
Көчле хәмер! Синең кулда зур ихтыяр».
Шәкерт белән школьниклар тиз-тиз атлый,
Йөгрә алар, колакларын саклый-саклый;
Дошман шәкерт, школьниклар арасында
Бу хәл — суык мәҗбүр иткән иттифакъ, ди.

2

Юлга чыксаң — җилләр каршы, туры була,
Буран чыкса — адаштыргыч юлы була;
Кинәт кенә җиккән атың туктап кала,
Җаның курка: карак очрый, бүре була.
— Монда кара, явыз, усал, мәлгунь бүре!
Тамагыңа күсәк белән лом кергере;
Мужикларның тырма теше кеби тешең
«Мәгыйшәтче» мие мислеңдә чергере!
Нигә соң син мискин мәҗбүр мужикларны
Талавыңда беләлмисең хәд-чикләрне?
Мужик әллә сиңа азык булып туып,
Җирән атын сиңа булсын дип җиккәнме?!

Рус Мәүлүде — декабрь числосында була торган христиан бәйрәме (Рождество).

Груһлана казенкага — кабак, аракы кибетенә төркем-төркем җыела.

Мислеңдә — кебек.

3

Суык инде; Кабан күле чынлап катты:
Юргаларга башлар инде байлар аты;
Көн юргала, төн юргала, тик юргала,—
Узалмассың «акыллы баш» Ишморатны.
Әүкатлене тешли алмый салкын, суык,
Черек күлдә, берсен берсе куып-куып,
Җегет белән кызлар йөри шаркылдашып,
Боз өстендә тимераяк берлән шуып.

4

Никтер кичә озак йөрдем урамда мин,
Гаҗиз булдым эчем-тышым туңганга мин;
Җылныр өчен берәү белән сугъшыйм, димен,
Юлда торып, кеше сайлыйм сугарга мин.
Күрдем шунда: берәү бара таза гына,
Өсте-башы чибәр генә, яңа гына;
Читкә генә карап барган чагы иде,
Мин «чалт!» итеп менеп төштем яңагына.
Сиздем шунда: тәнем җылнып китте, кызып,
Дөп! дөп! итә мине сыйлап төшкән йозрык;
Явыз тагын артык җылтып куймасын дип,
Без бәндәгез бик тиз генә торып «сыздык».
Читкә киткәч, гайрәтләнәм мин абзыйга:
«Тукта әле, бирермен, — дим, — мин аузыңа!»
Тагы килеп абзам берне бирмәсен дип,
Атлыйм үзем артка һаман аз-аз гына.

5

Рус кардәшләр бигрәк каты кыйлды бәйрәм,
Бик күп семья башы эчеп улды әрәм;
Былтыр, хәер, безнең кайсы бәйрәмдәдер,
Татарлар да үлде эчеп берән-сәрән.
Эчә халык суык дип тә, бәйрәм дип тә,
Эчә халык хәләл дип тә, хәрам дип тә;
«Кытайский әфлисуннар яшьнектә»,— дип,
«Эчми үткән яшьлек гомре әрәм»,— дип тә.

Халык җыры

Кытайский әфлисун
Килә, диләр, яшьнектә;
Картайгачдин үкенерсең,
Типтереп кал яшьлектә.

ХӘСТӘ ХӘЛЕ

Көн туа. Һәр көнне хикмәт, мәгънәдән буш эш күрәм;
Күз йомалмыйм төн буе, йомсам — коточкыч төш күрәм.

Юк янымда чын кеше, булганда да — мин чит күрәм;
Белмәдем капшап, фәкать һәр йөздә кәгазь бит күрәм.

Бетте иман мәрхәмәт, шәфкать, мәхәббәткә тәмам;
Бәйле корбанлык кеби, алда кызыл кан, ит күрәм.

Бар хәятым салкыныннан туңды җан, катты күңел;
Һәр ягында бар җиһанның зәмһәрирдән чик күрәм.

Кышта очкан күбәләк төсле гүзәл кызлар миңа;
«Ник йөриләр?» — дим, кирәксез бер чуарлык дип күрәм.

Җиргә нык басмыйм — аяк астымда йомшаклык күрәм;
И үлем! мин синдә бер хәсрәт вә бер шатлык күрәм.

Акмый тышка мәгънәләр — кипкән күңелнең чишмәсе;
Калган урнында һәлакәт чокры, баткаклык күрәм.

Юк нәҗат, фикрем чөерсәм дә үземнән үзгәгә;
Козгын — ислам гәүдәсендә, кәгъбәсендә пот күрәм.

Тик болай бер аурумынмы? Әллә Обломовтамы*?
Көн саен йөз сулса сулсын, җанда ник кытлык күрәм?!

Ауру җанның бишмәте-тәнне дәваның төрлесе
Берлә һәр көнне ямыйм, иртән тагын ертык күрәм,

Бар иде ялгыз калып, җырлап юанган чакларым,
Ярты җырда инде күкрәкне тотам да йөткерәм!

---

* *Обломов* — мәшһүр рус мөхәррирләреннән Гончаровның бөтен гомере эшсезлек, ялкаулык вә хәсислектә үткән бер каһарманының фамилияседер. (*Г. Тукай искәрмәсе.*)

Нәҗат — котылу.

ДАҺИГӘ

Күз карашыңда синең дөнья күренде мәңге төн;
Киттең эзләп син, аны яктыртмага, идеал утын.

Гайрәт иттең, армый-талмый йөрдең ушбу юлда син,
Чын сөбатлә алга бардың, бакмый уңга-сулга син.

Мин әле хәйран һаман да, белмәдем ни булганын;
Нәрсәгә артка карыйсың, утка калгач бер адым?

Ялтырау күрдеңме артта? Ут түгел ул — алтын ул;
Юк мөкаддәс нур да анда, юк җылылык — салкын ул.

Изге юлны һәрвакыт алдап шулай кыскарта ул,
Син сатылмассыңмы дип, фикрең үзенә тарта ул.

Артка бакма, даһием, идеал һаман да алда ул;
Алга барганнарга тик табыла табылса — Алла ул!

Сөбатлә (сөбат илә) — ныклык белән.

ОЛУГЪ ЮБИЛЕЙ МӨНӘСӘБӘТЕ БЕЛӘН ХАЛЫК ӨМИДЛӘРЕ

1

Кардан ак, сөттән дә аграк, актан ак
Падишаһ ачты «Мөнафис» нам канат.
Җыйла халкы шул канатның астына,
Тулды өч йөз ел Романов нәсленә.

2

Һәр күренгәндә шимальдән ак болыт,
Без күтеп тордык өмидләр, шат булып, —
Дип аны: ул падишаһ һәм тәхтедер,
Дип: шушында без татарның бәхтедер,
Дип: гариб башларга энҗүләр төшәр,
Мәңге михнәт, мәңге рәнҗүләр кичәр.

3

Рус җирендә без әсәрле, эзле без,
Тарихында бер дә тапсыз көзге без.
Рус белән тормыш кичердек сайрашып,
Тел, лөгать, гадәт вә әхлак алмашып.
Бергә тормыш, бергәлек чиктән ашып,
Без шаярыштык, вакытлар алмашып.

4

Һич бетәрме тарихи бу бергәлек? —
Без туган бер җепкә бергә теркәлеп.
Без сугышта юлбарыстан көчлебез,
Без тынычта аттан артык эшлибез.
Шул халыкныңмы хокукка хаккы юк? —
Хаккыбыз уртак ватанда шактый ук!

Шимальдән — төньяктан.
Гариб — чит-ят ителгән, ярлы-фәкыйрь.

5

Падишаһ, бу көнге парлак бәйрәмең
Котлыйдыр йөзләрчә мильон адәмең.
Җыйла халкың ак канатың астына,
Ихтирамән затыңа, зур нәслеңә, —
Төшсен әзрәк, дип, күләнкә безгә дә,
Бәлки, кипмәсме бу яшь, дип, күздә дә.
Һәрвакыт «Юкмы мөнафис?» сүзләре,
Тилмерә эзләп җиңеллек күзләре.
Бер сүзең — мең канлы коллар гафведер,
Бер ишарәң — мең җинаять мәхведер.
Зур «Мөнафис» берлә җанлансын халык,
Бар моңын, барлык зарын өстән салып.

*

Кардан ак, сөттән дә аграк, актан ак
Падишаһ ачты «Мөнафис» нам канат.
Җыйла халкы шул канатның астына,
Тулды өч йөз ел Романов нәсленә.

Парлак — якты.
Гафведер — кичерүе, гафу итүедер.
Мәхведер — бетерүедер.

КЫЙТГА

Көчләремне мин кара көннәргә саклый алмадым,
Көннәремнең һичберен дә чөнки ак ди алмадым.

Булды юлда киртәләр, эттән күбәйде дошманым,
Чөнки залимнәрне, өстеннәрне яклый алмадым.

Кайтмады үч, бетте көч, сынды кылыч — шул булды эш:
Керләнеп беттем үзем, дөньяны пакьли алмадым.

Кыйтга — өзек, кисәк, өлеш.

ШӨҺРӘТ

Яз язу, ләкин кызыкма һичвакыт шөһрәткә син;
Бик төренмә иртәгүк артык булыр чүпрәккә син.

Тапмасам шөһрәт, сизәлмәсләр димә күңлемдәген,
Зур тәрәзә бар дип аңла дөньяга күкрәктә син.

ИСКӘРМӘЛӘР ҺӘМ АҢЛАТМАЛАР

1905

15 бит.

Мужик йокысы. «Фикер» газетасының 1905 елгы 1 нче (26 ноябрь) санында «Мөтәрҗим Габдулла Тукаев» имзасы белән, аннары беркадәр үзгәртүләр кертелеп («Шигырьләр көтепханәсе»ннән 4 нче дәфтәр. — Казан, 1907, 1909) басылган[1]. Беренче мәртәбә өчтомлык «Г.Тукай әсәрләре»нә (Казан: Яңалиф, 1930—1931; төзүчесе — Фатих Сәйфи-Казанлы) кертелгән[2]. Текст 4 нче дәфтәрдән (1909) алынды.

Әсәр — рус шагыйре А.В.Кольцовның (1809 —1842) «Что ты спишь, мужичок?..» (1839) дигән шигыреннән ирекле тәрҗемә. Бу үзенчәлек шигырь строфаларында да үзен нык сиздерә, шигырь юлларында сүз сөреше, тәртибе татарчадан аерыла. Шагыйрьнең бу шигыре Фатих Әмирхан тарафыннан да тәнкыйтьләнгән. Шул сәбәпле булса кирәк, 4 нче дәфтәрдә (1909) шигырьнең элек 4 нче строфасы булып килгән:

Мал юк дип зарланма, —
Үзеңнән күр аны;
Чәч иген: җир яхшы, —
Алырсың дөньяны, —

дигән юллар төшереп калдырылган.

«Фикер» — Җаекта 1905 елның 26 ноябреннән 1907 елның 18 маена кадәр Камил Мотыйгый-Төхфәтуллин мөхәррирлеге һәм наширлегендә чыккан хөр фикерле газета.

18 бит.

Иттифакъ хакында. «Фикер» газетасының 1905 елгы 6 нчы (25 декабрь) санында «Габдулла Тукаев» имзасы белән, аннары «Габдулла Тукаев шигырьләре» җыентыгында («Шигырьләр көтепханәсе»ннән 4 нче дәфтәр. — Казан, 1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлык «Г.Тукай әсәрләре»нә (Казан: Яңалиф, 1930—1931; төзүчесе — Фатих Сәйфи-Казанлы) кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

Шигырь урта гасыр татар әдәбияты истәлеге булган «Бәдәвам» китабының үлчәмен һәм алымнарын файдаланып язылган. Шулай ук татар халык дастаны «Таһир белән Зөһрә»дән алынган юллар да шигырь тукымасына кереп киткән:

И татарлар, татарлар,
Бер-берсенә ук атарлар.

Шагыйрь үз әсәрендә патша хөкүмәтенең 1905 елгы 9 гыйнварда Петербург эшчеләрен, демонстрация уздырган вакытта, аттырудан башланып киткән революция нәтиҗәсендә, илгә игълан ителгән сәяси ирекләр һәм аларны татар халкы алгарышы өчен файдалану кирәклегенә чакыру белән чыга.

---

[1] Моннан соң бу басма 4 нче дәфтәр дип кенә күрсәтеләчәк.

«Искәрмә һәм аңлатмалар»да текстлар Тукай әсәрләренең 1918 елдан соңгы тулырак басмаларына беренче мәртәбә кертелү факты гына күрсәтеләчәк.

[2] Бу басма моннан соң өчтомлык дип кенә исемләнәчәк.

1906

20 бит.

Яз галәмәтләре (Язлар җитте...). «Фикер»нең 1906 елгы 10 нчы (12 март) санында «Габдулла Тукаев» имзасы белән, аннары 4 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

Шигырь татар әдәбиятының борынгы истәлеге булган «Кыйссаи Йосыф» шигырь үлчәме, назымы белән язылган.

22 бит.

И каләм! «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 3 нче (15 март) санында «Габдулла Тукаев» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган[1]. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Каләмгә мөрәҗәгать итү татар әдәбиятында бик борынгыдан килә. Күчерүчеләр, хезмәтләрен тәмамлагач, кулъязма китап ахырларына каләмгә багышлап төрле күләмдәге шигъри парчалар яза торган булганнар. Мәсәлән:

Каләм тартсаң, каләм изгегә тартыр. Каләм тарткан кешенең зиһне артыр.

* * *

Әй каләм килеш,
Килмәсәң корыш!

* * *

Каләм әйде: тагын әзрәк язасы,
Абыстайның күңелене аласы. һ.б.

Габдулла Тукай үзенең «И каләм!» шигыре белән борынгыдан килгән шушы теманы баетып, үстереп җибәрде.

24 бит.

Шагыйрь вә һатиф. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 3 нче (15 март) санында («Әшгаре мәҗмуга»дән алып) «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче мәртәбә академик басмага кертелгән. Текст журналдан алынды.

26 бит.

Пушкинә. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 4 нче (15 апрель) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Габдулла Тукаев шигырьләре» җыентыгында («Шигырьләр көтепханәсе»ннән 3 нче дәфтәр. — Казан: Шәреф матбагасы, 1907) басылган. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

28 бит.

Дәрдемәнд дәгелмием? «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 5 нче (20 май) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Әлеге шигырьдән Г. Тукайның ятимлек ачысын татып үсеп, күңеленең җәрәхәтле калганын аңларга мөмкин.

30 бит.

Хатирәи «Бакырган». «Уклар» журналының 1906 елгы 1 нче (июнь) санында «Шүрәле» имзасы белән басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Уклар» журналыннан алынды.

---

[1] Бу басма моннан соң 3 нче дәфтәр дип кенә исемләнәчәк.

Г.Тукай әлеге шигырен «Бакырган» исемле борынгы шигырьләр җыентыгына кергән бер әсәрнең ритмы һәм рифма калыбына салып язган.

Әсәр кайбер татар яшьләренең кадерле вакытларын әрәм итеп, типтереп яшәүләренә, надан калуларына ачынып язылган.

32 бит.

Сорыкортларга. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 7 нче (20 июль) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче тапкыр өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

Беренче рус революциясе вакыйгалары иң югары үсеш ноктасына күтәрелгән чорда иҗат ителгән бу әсәр Я.Агишев, Х.Хисмәтуллин, Г.Халит, И.Нуруллин, Р.Ганиева хезмәтләрендә төрлечәрәк бәяләнә. Үз чорында алдынгы фикерле укучылар тарафыннан яратып кабул ителгән, әдәбият ахшамнарында музыка белән җырланган.

34 бит.

Кемне сөяргә кирәк? «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 7 нче (20 июль) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

35 бит.

Татар кызларына. «Уклар» журналының 1906 елгы 2 нче (июль) санында «Шүрәле» имзасы белән басылган. Беренче тапкыр өчтомлыкка кертелгән. Текст «Уклар»дан алынды.

[1] *Әгъраф* — дини мифологиядә оҗмах белән тәмуг арасындагы урын.

[2] *Бабай Сәйдәш* — Казан сәүдәгәре, Әхмәтҗан Сәйдәшев (1840—1912), «Бәянел хак» газетасы нашире. Ул татар тормышының традицияләрен яклау тарафдары. Г.Тукайның аңа мөнәсәбәте тискәре була.

38 бит.

Мәхү идәрмисән? «Әлгасрел җәдит»нең 1906 елгы 8 нче (15 август) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары 4 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

40 бит.

Пушкиннан. «Уклар» журналының 1906 елгы 3 нче (август) санында «Шүрәле» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә (1907, 1909) басылган. Беренче мәртәбә 1938 елгы «Әсәрләр»гә кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Г.Тукай бу шигырь идеясен Пушкин язган әсәрдән алса да, ул аны Габделҗаббар Кандалыйның мәхәббәт шигырьләре стилендә язган. Мәсәлән, Кандалыйның бер шигъри хатындагы сүзләр (*Кандалый Г.* Шигырьләр һәм поэмалар. — Казан, 1988. — 190 б.) Тукайның әлеге «Пушкиннан» әсәренә стиль ягыннан шактый якын.

41 бит.

Хур кызына. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 9 нчы (15 сентябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

«Габдулла Тукаев мәҗмугаи асаре»ндә[1] (Казан, 1914) әсәр турында «Төрекләргә тәкълид вакытында Лермонтовтан бик зәгыйфь бер тәрҗемәм» диелә.

---

[1] Моннан соң «Мәҗмугаи асарь» дип кенә исемләнәчәк.

43 бит.

Көз. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 10 нчы (15 октябрь) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, аннары 4 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

45 бит.

Государственная Думага. «Фикер» газетасының 1906 елгы 39 нчы (22 октябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче тапкыр өчтомлыкка кертелгән. Текст «Фикер» газетасыннан алынды.

Шигырь патша хөкүмәтенең 1906 елның 9 июль Манифесты белән I Дәүләт Думасы куып таратылгач язылган (I Дәүләт Думасы 27 апрельдән 8 июльгә кадәр генә эшли).

47 бит.

Милләтә. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 10 нчы (15 октябрь) санында «Гъ.Т.» имзасы белән, аннары 4 нче дәфтәрдә (1907, 1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

49 бит.

Сөеклемнең кабер ташында. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 11 нче (15 ноябрь) санында «Гъ.Т.» имзасы белән, аннары 4 нче дәфтәрдә басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әлгасрел җәдит» журналыннан алынды.

50 бит.

Үз-үземә. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 11 нче (15 ноябрь) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, аннары 4 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

Шигырь А.С.Пушкинның «Про себя» исемле әсәреннән файдаланып язылган.

51 бит.

Кичке азан. «Әлгасрел җәдит» журналының 1906 елгы 11 нче (ноябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «Фикер»нең шул ук елгы 44 нче (26 ноябрь) санында «Һәм мәнзум, һәм мәнсур. Кичке азан» исеме белән басылган, 4 нче дәфтәргә (1907) кертелгән. 4 нче дәфтәрнең икенче (1909), өченче (1913) басмаларында исеме «Кичке азан. Һәм мәнзум, һәм мәнсур» дип үзгәртелгән. Шул чор матбугаты һәм халык телендә «Кичке азан» исеме белән мәгълүм. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

«Кичке азан»ның язылуында «Вечерний звон» исемле рус җырының да тәэсире зур булса кирәк. Әле бүгенге көннәрдә дә шөһрәтен югалтмаган, радиодан, телевизордан, сәхнәләрдән еш яңгыраган бу җыр текстының авторы инглиз шагыйре Томас Мур (1779—1852) булып, текстны инглизчәдән русчага шагыйрь И.И.Козлов (1779—1840) тәрҗемә иткән.

Шигырь татар халкының тарихи язмышы өчен борчылып, тирән, данлы үткәннәребезне күз алдында тотып язылган.

«Кичке азан» шигырен беренче тапкыр автор үзе сәхнәдән укый. «Бу көн кич «Казан» миһманханәсенең залында шәһәремездә беренче дәфга уларак рус-мөселман концерты булачактыр...» (Фикер. — 1907. — 11 март). «Г.Тукаев илә Сираҗетдин Билюков әфәнделәр чыгып, шәрекъ ысулынча тезләнеп, миллли кием илә «Кичке азан» шигырене укыдылар...» (Фикер. — 1907. — 18 март).

1907

54 бит.

Сөальләр. «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 1 нче (25 гыйнвар) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары 4 нче дәфтәрдә (1907, 1909)

басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

56 бит.

Теләнче. «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 3 нче (15 март) санында, 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

«Теләнче» басылып чыгу белән, укучылар аны бик яратып кабул итә, әдәби кичәләрдә, мәдрәсәләрдә аны күңелдән дә, җырлап та, сәхнә уены рәвешендә дә башкаралар.

Казанда басылган «Әхбар» газетасы, Әстерханда 1908 елның 13 гыйнварында булган әдәби кичәдә Тукайның «Теләнче» шигыре ике кеше тарафыннан (сәхнә уены итеп), «Ләззәт вә тәм нәрсәдә?» шулай ук ике кеше тарафыннан, «Бер хатынның бала тирбәткәндә өмидләре» шигырьләре башкарылуын яза (1908 сәнә, 28 гыйнвар). Казанда Биржа залында булган әдәби кичәдә (1908 сәнә, 29 март) шулай ук «Теләнче» укыла (укучысы Вафа Бәхтияров, 1881—1960), «Утырышу» шигырен Тукай үзе укый. «Укуы начар булса да, әсәре, матур гына язылганга күрә, халыкка ошады», — диелә кичәдән хисапта (Казан мөхбире. — 1908. — 31 март).

58 бит.

Син булмасаң! «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 3 нче (15 март) санында, 3 нче дәфтәргә (1907) кертелгән. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

60 бит.

Яз (Тыныч торма ...). «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 4 нче (15 апрель) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган («Ахыры бар» дип куелган булса да, ахыры күренми). Беренче тапкыр икенче дүрттомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

62 бит.

Бишектәге бала. «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 4 нче (15 апрель) санында, аннары 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Әсәр М.Ю.Лермонтов шигыре тәэсирендә язылган. Ә Лермонтов исә аны немец шагыйре Шиллер әсәреннән файдаланып иҗат иткән була.

63 бит.

Шиллердан. «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 4 нче (15 апрель) санында (ахырында: «Лермонтов, Гъ.Т.»), аннары 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкта басылган. Текст «Әлгасрел җәдит» журналыннан алынды.

Әсәр М.Ю.Лермонтовның «К.» (из Шиллера) исемле шигыреннән (1829) файдаланып язылган.

64 бит.

Мөтәшагыйрьгә. «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 4 нче (15 апрель) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст шуннан алынды.

Шигырь Тукай белән «Вакыт» газетасы редакциясе арасында булган вак бер аңлашылмаучылыкның истәлеге булып калган.

65 бит.

Пар ат. «Фикер» газетасының 1907 елгы 17 нче (6 май) санында һәм «Әлгасрел җәдит» журналының шул ук елгы 5 нче (25 май) санында, аннары

(соңгы юлындагы «нечкә билләр» «нечкә билем»гә үзгәртелеп) 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

«Пар ат» Җаек шәһәрендә язылып, Г.Тукайның туган ягын сагыну истәлеге булып тора, чөнки инде ун ел чамасы гомерен читтә уздырган кешедә туган ягын кайтып күрү тойгысы гаҗәп зур була. Габдулла Тукайга шагыйрь булып тагын да күтәрелү өчен инде борынгы Казан һәм татар халкының үзәгендә булу зарур.

Тукайның әлеге шигыре «Фикер»дән алынып Петербургтан нәшер ителүче «Нур» газетасы битләрендә басылып, әдәбиятыбызны баетучы уңышлы шигырь дип тәкъдим ителә.

«Пар ат» шигыре инглиз теленә дә тәрҗемә ителеп, Англиядә чыга торган «Россияне күзәтү» исемле журналда, Тукайның кыскача биографиясе белән бергә басылып чыккан (1914. — №1. — III том).

66 бит.

Ләззәт вә тәм нәрсәдә? «Әлгасрел җәдит» журналының 1907 елгы 5 нче (25 май) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

Тукайның бу шигыре татар поэзиясендә ияручеләр дә тапкан. Татар шагыйре Вәсим Солтанов (1887—1966 елдан соң) 1909 елда Казанда «Ләззәт, яки Тәм» исемле бөтен бер поэмасын китап итеп бастыра.

68 бит.

«Дөньяда торыймммы?» дип киңәшләшкән дустыма. «Таң мәҗмугасы» газетасының 1907 елгы 2 нче (1 июнь) санында, 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Ф.Әмирхан 3 нче дәфтәргә бәяләмәсендә бу шигырьнең дә «һәр җәһәттән тәкъдир ителергә лаек» шигырь дип атый. «Бу шигырьләрдә Габдулла әфәнде бөтенләй татар шагыйре, татардыр», — ди (Әлислах. — 1907. — 3 декабрь).

70 бит.

Шүрәле. 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Әсәрнең ахырында Тукай түбәндәге юлларны өстәгән: «Ихтар: Мин бу «Шүрәле» хикәясен Пушкин вә Лермонтовларның шундый авыл җирендә сөйләнгән хыялый хикәяләрне язуына истинадан (үрнәк алып. — *М.Ә.*) яздым. Өмид юк түгел әле: бара торгач, үз арамыздан маһир рәссамнәр чыгып, Шүрәленең кәкре борын, озын бармак, мөгезле башларын һәм дә кулы кысылуларын, шул тасвир кыйлынган урманнарны — һәммәсен тәрсим кыйлып (сурәтләп) чыгаралар. Авыл җирендәге хыялый хикәяләрнең һәммәсен язып чыгу файдадан башка бернәрсә дә булмас зан (фикер) идәрем. Гъ.Т.».

74 бит.

Театр. «Әлислах» газетасының 1907 елгы 8 нче (26 ноябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары берникадәр үзгәртелеп 4 нче дәфтәрдә (1907, 1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст газетадан алынды.

76 бит.

Алтынга каршы. 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

[1] *Зәбур, Тәурат ... Инҗил* — Давыт, Юныс, Гайса пәйгамбәрләргә нисбәт ителгән дини китаплар.

77 бит.

Бер татар шагыйренең сүзләре. 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган, аның икенче басмасында (1909):

Куркъмаслыкта күңелем мисле «эс-эр» минем,
Күңлем дүзәк аузымнан ут чәчрәр минем.
Дошман бозмый фикрем, уем җәмгыятен,
Аңар каршы керпекләрем гаскәр кеби минем, —

дигән икенче строфа төшереп калдырган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән (1909) алынды.

[1] *«Эс-эр»* — Россиядә 1901—1922 елларда булган социалист революционерлар партиясе. Күпчелек очракта крестьян массалары мәнфәгатьләре өчен көрәшкән. Тукайга аларның сәяси программасы ошаган булган, күрәсең.

[2] *Гали, Рөстәмнәргә тиң без ...* — Көнчыгыш шагыйрьләренең әсәрләрендә еш очрый торган традицион образлар.

79 бит.

Утырышу. 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Тукай бу шигырен 1908 елның 29 мартында Казанда Биржа залында булган әдәбият кичәсендә укый.

81 бит.

Сөткә төшкән Тычкан. 3 нче дәфтәрдә (1907), аннары Тукайның үзе төзеп чыгарган «Яңа кыйраәт» исемле уку китабында (Казан: Үрнәк матбагасы, 1909) соңгы:

И карендәш! син, кирәксә, суга бат йә сөткә бат!
Ит сабыр, күрсәт чыдамлык һәм дә ит гайрәт, сөбат! –

дигән ике юлы төшереп калдырып басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән (1909) алынды.

82 бит.

...га (И матур! иренмәче...). 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

Әсәр М.Ю.Лермонтовның «К*** (Глядися чаще в зеркала...)» (1829) дигән шигыреннән файдаланып язылган.

83 бит.

Туган җиремә. 3 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Аннары Тукай үзе төзеп чыгарган «Мәктәптә милли әдәбият дәресләре» исемле хрестоматиядә (Казан, 1911) «Туган илемә» исеме белән бирелгән һәм соңгы юлы «Яхшыдыр барлык яманың, бар, минемчә, юкларның» дип үзгәртелгән. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 3 нче дәфтәрдән алынды.

84 бит.

Китмибез! 4 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

Шигырь Россия өчен һәрвакыт актуаль булып, ләкин бүгенгәчә уңай хәл ителмәгән, бу илдә автохтон булып меңләгән еллар яшәп, көч куллану юлы белән Россия кул астында тупланган рус булмаган халыкларның хокук-проблемалары темасына багышланган.

Бу — Россия Дәүләт Думасындагы уң депутатларның һәм реакцион матбугатның мөселманнарга карата «Әгәр сезгә Россиядәге тәртипләр ошамаса,

Төркиягә китегез!» дигән провокацион чыгышларына каршы тугры Тукай тарафыннан язылган мәңгелек әсәр.

Дәүләт Думасының 1907 ел маенда булган унбишенче мәҗлесендә, мәсәлән, Уфа губернасыннан сайланып килгән депутат мөгаллим Кәлимулла Хәсәнев (1878—1949) мөселман мәктәпләренең хәле начарлыгыннан, хөкүмәтнең моңа бер чара да күрмәвеннән зарланып сөйли. Суллар кул чабалар, ә уңнар (Пуришкевич, Созонович һ.б. карагруһлар), урыннарыннан сикереп торып, йодрыкларын төйнәп, ораторга ташланалар һәм «Төркиягә китегез!» дип кычкыралар.

«Китмибез!» шул уңай белән иҗат ителгән, һәм аның язылу вакыты да шушы вакыйга эзеннән, ягъни 1907 елның май ахырларында булырга тиеш.

4 нче дәфтәрнең икенче басмасыннан (1909) бу шигырьне патша цензурасы төшереп калдырган.

85 бит.

Байроннан. 4 нче дәфтәрдә (1907) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 4 нче дәфтәрдән алынды.

Әсәр инглиз шагыйре Джордж Байронның (1788—1824) М.Ю.Лермонтов тәрҗемәсендә «В альбом (из Байрона)» дип аталган шигыренә ияреп язылган.

86 бит.

Фөрьяд. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 13 нче (1 гыйнвар) санында «Феакут» псевдонимы (анограмма; гарәп хәрефләре белән «Тукаеф»ны сулдан уңга укыганда шулай килеп чыга) белән, аннары аз гына төзәтүләр белән «Диван»да (1908) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

«Әлислах»та «ахыры бар» дип куелган булса да, шигырь тәмамланмый калган.

89 бит.

Бәйрәм вә сабыйлык вакыты. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 13 нче (1 гыйнвар) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, аннары «Габдулла Тукаев диваны»нда («Шигырьләр көтепханәсе»ннән 8 нче дәфтәр. — Казан: Үрнәк матбагасы, 1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Габдулла Тукаев диваны»ннан алынды.

[1]*Гарәфә кич* — бәйрәм алды киче. Мәккә шәһәреннән утыз чакрым чамасы көнчыгыштарак урнашкан түгәрәк Гарәфәт тавы исеменнән алынган. Бәйрәмнәр үткәрү, хаҗ кылу йоласын үтәү урыны.

1908

90 бит.

Тәәссер. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 16 нчы (21 гыйнвар) санында «Төрекчәдән» һәм «Янә» шигырьләреннән соң «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

«Әлислах» газетасында басылганда «Лермонтовның «Молитва» сәрләүхәле шигыренә тәкълид» дип искәртелгән була.

91 бит.

Шәйтанның муенына. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 23 нче (17 март) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

Бу шигырь белән шагыйрьнең «Тешләре ямьсез матурга» исемле әсәре арасында уртаклык бар. Ихтимал, ул конкрет бер шәхес белән бәйледер.

92 бит.

Шагыйрь. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 23 нче (17 март) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

Шигырьнең «Утырмам тик, юк-бар теләк тели-тели» дигән 10 нчы юлы «Әлислах» газетасында «Утырган тик, төрле теләк тели-тели» дип, «Без китәрбез» дигән гыйбарәсе «Без китәбез» дип бирелгән була.

93 бит.

Чын вә ялган. «Әлислах»ның 1908 елгы 28 нче (27 апрель) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да (кайбер редакцион үзгәртүләр белән) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

94 бит.

Бер кайгы көнендә. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 28 нче (27 апрель) санында «Күңелсез минутта» исеме астында, «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Яшен ташлары» дигән җыентыгында[1] (2) «Бер кайгы көнендә» исеме белән басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Яшен ташлары»ннан (2) алынды.

95 бит.

...гә (Очраган юлда...). «Әлислах» газетасының 1908 елгы 32 нче (3 июнь) санында «Шүрәле» имзасы белән «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

Шигырьнең 3 нче юлы «Әлислах»та «Күргәнең бармы синең Коръәндәге мәдхияңи?» рәвешендә китерелгән була.

Әсәр Тукайның яратып йөргән кызы Зәйтүнә Мәүлүдовага багышланган.

96 бит.

Алдандым. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 33 нче (10 июнь) санында «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Диван»да («Лермонтовка тәкълид» дип куелып) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

Тукай бу әсәрен М.Ю.Лермонтовның «К (Я не унижусь...)» шигыреннән (1832) файдаланып язган.

98 бит.

Кызык гыйшык. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 34 нче (17 июнь) санында «Мәҗнүн» имзасы, «1908 сәнә, 12 июнь» датасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

«Әлислах»та шигырьнең «Белмим дим дә...» дип башланган соңгы алты юлы юк.

99 бит.

Өмид. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 36 нчы (2 июль) санында «28 июнь, 1908 сәнә. Г.Тукаев» дип куелып, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

Шигырьнең «Күп вакытта сискәнәм, яңлыш тотып Кош дип бака» дигән 14 нче юлы «Әлислах» газетасында «Мин адаштым, изге юлга ул торып күндермәсә» дип китерелгән була.

100 бит.

Тормыш. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 37 нче (13 июль) санында

[1] Моннан соң «Яшен ташлары» (2) дип кенә исемләнәчәк.

«Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

101 бит.

Җавап. Беренче мәртәбә Фәтхи Бурнаш төзеп чыгарган «Г.Тукай шигырьләре» (Казан: Гажур, 1926) җыентыгында[1] 1911 елгы итеп басылган. Текст шуннан алынды.

Төзүче шигырьгә карата «Бу шигырь бер җирдә дә басылмаган. Ләкин кемгә җавап урынында язылган мәгълүм түгел» дигән искәрмә биргән.

Тикшеренүчеләр бу шигырьнең Зариф Бәшири язмаларына карата җавап булганлыгын исбатлыйлар. Текстолог Рашат Гайнанов, XX гасыр башы татар матбугатын өйрәнеп, Тукай шигыренең язылу вакытына да төгәллек кертә һәм аны 1908 елның июнь-июль айларында язылган дигән нәтиҗәгә килә.

102 бит.

Тешләре ямьсез матурга. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 37 нче (13 июль) санында «Шүрәле» имзасы белән («Тешләре ямьсез бер матурга» исеме астында), аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

103 бит.

Кулың. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 38 нче (20 июль) санында «Гъ.Т.» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

«Әлислах» газетасында шигырьнең исеме астында җәяләр эчендә «Мактый беләм микән дип кенә мактаган» дип тә куелган була.

104 бит.

Күк сыер. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 39 нчы (27 июль) санында «Г.Тукаев» имзасы белән («ахыры булыр» дип куелса да, ахыры күренми), аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

106 бит.

Тотса мәскәүләр якаң! «Яшен» журналының 1908 елгы 1 нче (3 август) санында «Гөмберррт» имзасы, соңрак «Шүрәле» имзасы белән чыккан «Яшен ташлары» җыентыгында[2] (Икенче җөзьә. — Казан, 1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Яшен» журналыннан алынды.

Тукай «Гөмберррт» (варианты: «Гөмберт», бер генә «р» белән) псевдонимын беренче тапкыр шунда куллана. «Диван»ның эчтәлегендә булса да, шигырь үзе кертелмәгән. Моны цензура үткәрмәгән дип аңларга кирәк. Матбугат буенча вакытлы комитет документларында Тукайның бу шигыренә карата «Нежелательно» дигән сүз очрый (Татарстан милли архивы, 32 фонд, 1 тасвирлама, 235 архив берәмлеге, 6—7 б.).

107 бит.

Ысулы кадимче. «Яшен» журналының 1908 елгы 1 нче (август) санында «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

«Яшен» журналында әсәрнең 41—42 нче юллары:

Кетердәп тәмле пешкән кәтлитеме?
Закускага дәхи кошлар итеме? —

дип бирелгән була.

---

[1] Моннан соң «Г.Тукай шигырьләре» дип кенә исемләнәчәк.

110 бит.

Бер рәсемгә. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 44 нче (8 сентябрь) санында «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

«Әлислах» газетасында шигырьнең исеменнән соң «Төрекләргә тәкълид» дип куелган, 8 нче юл «Шөбһә юк...» дип башланган («Диван»да: «Шөбһәсез ...»), 8 нче строфа 6 нчы итеп бирелгән.

[1] *Ләйлә, Мәҗнүн* — мөселман халыклары әдәбиятларында легендар сюжетка язылган «Ләйлә белән Мәҗнүн» дастаны каһарманнары.

[2] *Адәм, Хаува* — ислам дине мифологиясендә искә алынган җир йөзендә яшәгән беренче кешеләрнең исемнәре.

[3] *Һарут берлә Марут* — фәрештәләр; кешеләрнең бозыклык эшләүләренә ачынып, шуны бетерү өчен җиргә төшәләр дә, озак та үтми үзләре дә «юлдан язалар», имеш.

[4] *Кәүсәр* — дини мифологиядә сөйләнгән җәннәттәге татлы сулы чишмә исеме.

[5] *Хозыр Ильяс* — ислам дине мифологиясендә дөнья беткәнче үлмичә яши торган изге.

111 бит.

Киңәш (Якын дустым! сиңа...). «Әлислах» газетасының 1908 елгы 46 нчы (15 сентябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

112 бит.

Шатлык вә хәсрәт. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 46 нчы (23 сентябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

Бишенче юлдагы «бераздан» сүзе урынында газетада «кисәктән» сүзе тора.

113 бит.

Улмы? — Ул... «Әлислах» газетасының 1908 елгы 46 нчы (23 сентябрь) санында «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әлислах»тан алынды.

114 бит.

Мәхәббәт. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 47 нче (30 сентябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

[1] *Фәрһад берлә Мәҗнүн* — гарәп-фарсы һәм төрки әдәбиятларының күп поэтик әсәрләрендә тасвирланган шашкан мәхәббәтне гәүдәләндерүче образлар.

115 бит.

Төлке һәм йөзем җимеше. «Әлислах» газетасының 1908 елгы 48 нче (13 октябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

Газетада шигырьнең җиденче юлы «Озак зәхмәтләнеп...» дип башлана.

116 бит.

Бәйрәм бүген! «Әлислах» газетасының 1908 елгы 48 нче (13 октябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

«Әлислах»та шигырьнең 2 нче юлы «Нәрсә бу? — Билгеле, бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!» рәвешендә китерелә.

117 бит.

Печән базары, яхуд Яңа Кисекбаш. 1908 елда язылган һәм шул ук елда Казанда аерым китап булып басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст 1908 елгы китаптан алынды.

Әсәр борынгы (XIV—XV йөзләр) шигъри әсәрләреннән «Кисекбаш китабы»на назыйрә (охшату) рәвешендә язылган.

1 *Ат кәмите ... Микитин җәмгате...* — Казанда Никитин фамилияле кеше тарафыннан ачылган цирк. Татарлар аны «ат кәмите» дип, Никитинны «Микитин» дип йөрткәннәр.

2 *Мөселман пәһлеван* — Никитин циркында көрәшкән Карәхмәт кушаматлы көрәшче.

3 *Зәркум кеби, Салсал кеби; ... Сәет Баттал кеби* — мөселман халыклары фольклоры һәм әдәбиятындагы каһарманлык сюжетларына язылган әсәрнең төп батырларының исемнәре.

4 *Дию* — бу образда Казанда үзләрен «божий фирка, божий полк» дип атап йөртелгән сектантлар төркеме башлыгы Гайнан Вәисев (?—1918) күздә тотыла.

5 *Садри Максуди* (1879—1957) — җәмәгать эшлеклесе, галим, II, III Дәүләт Думалары депутаты.

6 *Камчылы Ишан* — Габдессаттар Хуҗаев — Казанда, Яңа бистәдә кешеләрне камчы белән сугып дәвалаучы ишан.

7 *Зайкин, Медведев* — Никитин циркындагы көрәш тамашасында катнашучылар.

8 *Күл буеның мәдрәсә талибләре* — Кабан күле буендагы Касыймия мәдрәсәсе шәкертләре күз алдында тотыла.

9 *Кәчимеский Ибырай* — Касыймнан чыккан Ибраһим исемле сәүдәгәр.

10 *Бужи фирка* — сектант Вәисиләр һәм аларның юлбашчысы Гайнан Вәисев күз алдында тотыла. Алар үзләрен «Божий фирка наҗия» («коткаручы төркем») дип атап йөргәннәр. Тукай монда «наҗия» сүзен җинаятьче мәгънәсендәге «җания» сүзе белән алмаштырган.

11 *Баһаветдин* — Гайнан Вәисевнең атасы Баһаветдин Вәисев (1804—1893); Вәисиләр сектасына нигез салучы, шөһрәт яратучы бер ишан.

134 бит.

Су анасы. Тукайның «Җуаныч» исемле җыентыгында[1] («Мәктәп мөкяфәте»ннән 1 нче китап. — Казан, 1908) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җуаныч» китабыннан алынды.

137 бит.

Мәрхүм Мөхәммәдзаһир әфәндегә. «Диван»да (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»ннан алынды.

Мөхәммәдзаһир — XIX гасыр ахыры татар әдәбиятының күренекле вәкиле Заһир Бигиев (1870—1902). Ул татар әдәбиятында беренчеләрдән булып реалистик, яңа заман тормышыннан романнар иҗат иткән.

138 бит.

Милләтчеләр. «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

140 бит.

Булмаса. «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»нан алынды.

---

1 Моннан соң «Җуаныч» дип кенә исемләнәчәк.

141 бит.

...гә (Ядкяр). «Әлислах» газетасының 1909 елгы 56 нчы (8 гыйнвар) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Диван»да басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Диван»ннан алынды.

1909

142 бит.

Күңел. «Әлислах» газетасының 1909 елгы 60 нчы (10 февраль) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, шагыйрьнең «Әдәбият» җыентыгында («Шигырьләр көтепханәсе»ннән 10 нчы дәфтәр. — Казан, 1909)[1] басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

Шигырьнең соңгы юлындагы «саклау» сүзе «Әдәбият»та «җуймау»га үзгәртелгән. «Күңел җимешләре» исемле китабында (Казан, 1911)[2] тышлыкка эпиграф итеп урнаштырганда, 1 нче строфаның 2 нче юл башламын Тукай «Бел, сөекледер...» дип үзгәрткән.

143 бит.

Васыятем. «Әлислах» газетасының 1909 елгы 60 нчы (10 февраль) санында «Гъ.Т.» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрдә (2 нче басма, 1909), «Әдәбият»та (1909) басылган. Текст «Әдәбият»тан алынды.

144 бит.

Тәрәддед вә шөбһә. «Әлислах» газетасының 1909 елгы 61 нче (18 февраль) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары 3 нче дәфтәрнең икенче басмасында (1909), «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

«Әлислах»та һәм 3 нче дәфтәрдә шигырьнең 2 нче юлы «Шикләнәм...», 19 нчы юлы «Бер заманнар...» дип башлана.

146 бит.

Пәйгамбәр. «Әлислах»ның 1909 елгы 65 нче (29 март) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

148 бит.

Исемдә. «Әлислах»ның 1909 елгы 66 нчы (21 апрель) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Әдәбият»та басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

149 бит.

Күрсәтә. «Әлислах»ның 1909 елгы 67 нче (30 апрель) санында «Г.Тукаев» имзасы белән («ахыры бар» дип куелса да, ахыры күренми), аннары «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

Шигырьнең ахыры чыкмый калуга «Әлислах»ның моннан соң бер генә саны һәм аның өч айга якын соңлап дөньяга күрүе дә сәбәп булырга мөмкин.

150 бит.

Вөҗдан зарары. «Яшен» журналының 1909 елгы 9 нчы (21 май) санында

---

[1] Моннан соң «Әдәбият» (1909) дип кенә исемләнәчәк.

[2] Моннан соң «Күңел җимешләре» (1911) дип кенә исемләнәчәк.

«Ачы хакыйкатьләр» дигән гомуми баш астында («Шүрәле» имзасы), аннары Тукайның «Әдәбият» исемле җыентыгында басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

«Будильник» — 1878—1917 елларда Мәскәүдә чыккан атналык сатирик журнал.

151 бит.

Ике юл. «Яшен» журналының 1909 елгы 9 нчы (21 май) санында «Ачы хакыйкатьләр» дигән гомуми баш астында «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

Шигырьнең 2 нче юлындагы «гыйлем» сүзе «Яшен»дә «белем» дип бирелгән була.

Ике кояш. Беренче мәртәбә өчтомлыкка урнаштырылып, шуннан башлап басмаларында «Мәдхия» исеме белән чыгып килгән. 1960 елларда Сәхипҗамал Гыйззәтуллина-Волжская Татарстан АССРның Үзәк дәүләт архивына тапшырган альбомда шигырьнең Тукай кулы белән язылган кулъязмасы (автограф; язылу вакыты — 1909 сәнә, 26 май) теркәлгән. Текст әлеге альбомнан алынды.

Шигырь беренче татар профессиональ артисткасы, режиссер С.Гыйззәтуллина-Волжскаяга (1885—1974) багышлап язылган.

152 бит.

Эштән чыгарылган татар кызына. «Яшен» журналының 1909 нчы елгы 10 нчы (24 июнь) санында «Ачы хакыйкатьләр» дигән гомуми баш астында «Гөмберррт» имзасы белән, аннары «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

153 бит.

Бәгъзе зыялыларымыз. «Яшен» журналының 1909 елгы 10 нчы (24 июнь) санында «Ачы хакыйкатьләр» дигән гомуми баш астында, имзасы аннары «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

154 бит.

Ачы хәкыйкать. «Яшен» журналының 1909 елгы 10 нчы (24 июнь) санында «Ачы хакыйкатьләр» дигән гомуми баш астында «Татар бае» исеме белән (исеме астында «Бакырган»нан диелгән) «Шүрәле» имзасы куелып, аннары «Яшен ташлары» җыентыгында (Беренче җөзьә. — Казан, 1911. Нашире: Өмид матбагасы) шигырьнең исеме «Ачы хакыйкать» дип бирелгән. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. «Яшен ташлары»ннан алынды.

«Бакырган» — XII—XVII гасырлар суфый шагыйрьләр эсәрләреннән төзелгән «Бакырган китабы»ның исеме. Бу китап XVIII гасыр ахырларында төзелеп, кулъязмаларда, соңыннан басмалар аша да киң таралган.

155 бит.

Гашыйк. «Әлислах» газетасының 1909 елгы 21 июль (68 нче) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, аннары «Әдәбият»та басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

[1] *Хәзрәти Муса тәхәммелсез тәҗәлли нурына* — дини мифологиядә Муса Тәңренең йөзен күргәч, аның нурлылыгыннан хушсыз булып егылган дип язылган.

156 бит.

Шекспирдан (Күрәм кайчакта...). «Әлислах» газетасының 1909 елгы 68 нче (21 июль) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән, аннары «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә академик басмага кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

157 бит.

Китап. «Йолдыз» газетасының 1909 елгы 453 нче (3 октябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «1909 сәнә, 22 сентябрь» датасы куелып, аннары Тукайның «Балалар күңеле» (Беренче җөзьә. — Казан: Сабах көтепханәсе, 1909. // Ибтидаи мәктәпләр өчен шигырьләр мәҗмугасы) китабында басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

Әсәр Н.И.Позняковның (1857—1910) «Книга» исемле шигыреннән файдаланып язылган.

158 бит.

Сөбханалла, сөбханалла. «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

159 бит.

Эш. «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

160 бит.

Могъҗиза. «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

[1] *Ярылмас ай икегә* — дини риваять буенча, мәҗүсиләргә дингә өндәргә баргач, Мөхәммәд пәйгамбәрдән күктә могҗиза күрсәтүен сорыйлар. Мөхәммәд пәйгамбәр аларга күктәге айны урталай бүлеп, аның ике кисәген ике җиңеннән чыгарып күрсәтә. Бу айның кисәкләре җиңнән чыгып, Мөхәммәдкә сәҗдә итәләр.

[2] *Кара таштан төя тугъмас* — Салих пәйгамбәр дингә өндәп йөргәндә, мәҗүсиләр аңа, әгәр пәйгамбәр булсаң, яткан таштан дөя чыгар, диләр. Салих ташка таягы белән генә төртә, аның эченнән дөя килеп чыга. Ләкин мәҗүсиләр, бу могҗизага да ышанмыйча, дөяне суеп ашыйлар.

161 бит.

Туган авыл. «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

162 бит.

Милли моңнар. «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

163 бит.

Яратырга ярый. «Әдәбият»та (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Әдәбият»тан алынды.

164 бит.

Күңел йолдызы. «Йолдыз» газетасының 1909 елгы 472 нче (29 ноябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре»ндә (1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

---

[1] Моннан соң «Яшен ташлары» (1) дип кенә күрсәтеләчәк.

«Йолдыз» газетасында әсәргә мондый искәрмә бирелгән: «Куптән инде Габдулла Җәүдәтнең шул ике сәтыры күңелемә ошагач, мин дә бер нәрсә язган идем. «Йолдыз»га мөнәсәбәте булганга, шунда дәреҗ иттем».

Габдулла Җәүдәт (1869—1932) — төрек прогрессив шагыйре, журналисты. Аның Тукай эпиграф итеп китергән икеюллыгы «Бер кыйтга» дип атала (Фәюзат. — 1906. — №3).

165 бит.

Сәрләүхәсез. «Йолдыз» газетасының 1909 елгы 472 нче (29 ноябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре» китабында басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

166 бит.

Теләү бетте. «Йолдыз» газетасының 1909 елгы 481 нче (20 декабрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «1909 сәнә, 17 декабрь» датасы куелып, аннары «Күңел җимешләре»ндә (Казан, 1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

Әсәр А.С.Пушкинның «Я пережил свои желания» (1821) исемле шигырен иҗади файдаланып язылган.

167 бит.

Туган тел. «Балалар күңеле» китабының ике басмасында да (1909, 1911) чыккан. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст икенче басмадан алынды.

«Балалар күңеле» җыентыгының икенче басмасында (1911) 6 нчы юлдагы «тышка чыккан» сүзләре «аңлашылган»га алмаштырылган.

168 бит.

Ана догасы. «Балалар күңеле»ндә (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

169 бит.

Таян Аллага. Беренче тапкыр «Яңа кыйраәт»тә (1909) басылган, ә бу китапның икенче басмасына (1910) һәм «Балалар күңеле»нә (1909, 1911) исә «Аллаһе тәбарәкә вә тәгалә» исеме белән кертелгән. Академик басманың 1 томына (1943) «Таян Аллага» исеме белән урнаштырылган. Монда исем шул соңгы басма буенча бирелде.

170 бит.

Ай һәм Кояш. «Балалар күңеле»ндә (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

171 бит.

Җир йокысы. «Балалар күңеле»ндә (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

172 бит.

Кышка бер сүз. «Балалар күңеле»ндә (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

173 бит.

Кошларга. «Балалар күңеле»ндә (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

Әсәр А.Н.Плещеевның (1825–1893) «Спокойно пойте!» исемле шигырен файдаланып язылган.

174 бит.

Сабыйга. «Балалар күңеле»ндә басылган (1969). Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

175 бит.

Карлыгач. «Балалар күңеле»ндә басылган (1909). Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

176 бит.

Кышкы кич. «Балалар күңеле»ндә басылган (1909). Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

177 бит.

Эш беткәч, уйнарга ярый. «Балалар күңеле»ндә (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

179 бит.

Кәҗә белән Сарык хикәясе. «Балалар күңеле»ндә (1909) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Балалар күңеле»ннән алынды.

1910

182 бит.

Татар мөхәрриренә. «Йолдыз» газетасының 1910 елгы 486 нчы (3 гыйнвар) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «1910 сәнә, 1 гыйнвар» датасы куелып, аннары «Күңел жимешләре»ндә басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

Гашир — гошер алучы; шәригать буенча һәр мөселман барлык табышының уннан бер өлешен (гошер) фәкыйрьләр, зәгыйфьләр файдасына — җәмәгать фондына бирергә тиеш.

183 бит.

Нәсихәт. «Йолдыз» газетасының 1910 елгы 488 нче (7 гыйнвар) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре» җыентыгында басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре» китабыннан алынды.

«Нәсихәт» шигыре татар поэзиясе тарихында бик борынгыдан килә торган мотивны чагылдыра. Мисалга Алтын Урда татар шагыйре Хөсам Кятибнең «Җөмҗөмә солтан» дастанын китерергә була. Тукайның бу шигыре чын милли җирлектә барлыкка килгән.

184 бит.

Зур бәшарәт! «Ялт-йолт»ның 1910 елгы 1 нче (15 март) санында «Гөмберррт» имзасы белән, аннары «Яшен ташлары» (2) китабында басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Яшен ташлары»ннан (2) алынды.

Шигырь Петербург мулласы Муса Бигиевнең 1910 елда басылган «Рәхмәте Илаһил гомуми» исемле хезмәте басылып чыгу белән татар матбугатында кабынып киткән бәхәсләргә мөнәсәбәттә язылган.

185 бит.

Җәйге таң хатирәсе. «Йолдыз»ның 1910 елгы 518 нче (23 март) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре»ндә басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

186 бит.

Һәр ялтыраган алтын түгел. «Күңелле сәхифәләр» (1910) җыентыгында басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңелле сәхифәләр»дән алынды.

187 бит.

Мигъраҗ. «Йолдыз» газетасының 1910 елгы 527 нче (13 апрель) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Шура» журналының 1910 елгы 9 нчы санында, «Күңел җимешләре»ндә (1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

Бу шигырьнең эчтәлеге «Коръән»нең 17 нче — «Мигъраҗ» сүрәсе белән бәйле. Мигъраҗ темасы элгәреге төрки-татар шагыйрьләре иҗатында да чагылыш тапкан иде (мәсәлән, Насреддин Рабгузида, Ишнияз бине Ширниязда).

189 бит.

Өмидсезлек. «Вакыт» газетасының 1910 елгы 620 нче (22 май) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче тапкыр Фәтхи Бурнаш төзеп чыгарган «Г.Тукай шигырьләре» җыентыгына (1926) кертелгән. Текст газетадан алынды.

190 бит.

Үкенеч. «Йолдыз» газетасының 1910 елгы 558 нче (1 июль) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «1910 сәнә, 23 июнь» датасы куелып, аннары «Күңел җимешләре»ндә (1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

Г.Тукайның бу шигырендә Мифтахетдин Акмулла иҗатындагы «эчтән тазарыну кирәк» дигән фикер белән уртаклык күренә.

191 бит.

Танса. «Ялт-йолт»ның 1910 елгы 10 нчы (1 август) санында «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре» китабында (1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

192 бит.

Баскыч. «Йолдыз» газетасының 1910 елгы 578 нче (22 август) санында «Гъ.Т.» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре»ндә (1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

193 бит.

Бер мән. «Вакыт» газетасының 1910 елгы 671 нче (22 сентябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «Казан, 23 август» датасы куелып басылган. Беренче мәртәбә академик басмага кертелгән. Текст газетадан алынды.

195 бит.

Төш. «Вакыт» газетасының 1910 елгы 696 нчы (20 ноябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре» китабында (1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

196 бит.

Өзелгән өмид. «Вакыт» газетасының 1910 елгы 700 нче (29 ноябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Күңел җимешләре» китабында (1911) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Күңел җимешләре»ннән алынды.

197 бит.

Тәләһһеф. «Ялт-йолт» журналының 1910 елгы 18 нче (1 декабрь) санында «Шүрәле» имзасы белән, аннары «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

1911

198 бит.

Мияубикә. Әсәр «Мияубикә» исемле китап булып 1911 елда басылып чыга (Казан: Сабах көтепханәсе; Мәктәп көтепханәсе, 1911). Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст китаптан (1911) алынды.

Китапның ахырында «Живописное обозрение» журналыннан икътибас ителеп, шигырьгә әйләндерелде» дип куйган. Габдинең (Г.Ибраһимовның) бер тәнкыйть мәкаләсендә «Мияубикә»не «нәзым вә мәнзумә» дип атавына каршы Тукай үзенең бу әсәрен «чын шигырь, саф поэзия» санавы, «нәзым белән шигырьне саташтыр»мавы турында язып чыккан (Йолдыз. — 1911. — 30 июнь).

Татар әдәбиятында кульязмасы күптәннән укылып йөргән, соңрак Казанда китап булып басылып торган «Мәче белән Сычкан сугышы» исемле зур гына күләмле шигъри әсәр бар. Г.Тукай «Мияубикә» әсәрен шул борынгы мирас ядкяренең тәэсире аркасында да язган булырга мөмкин.

205 бит.

Иһтида. «Шура» журналының 1911 елгы 12 нче (15 июнь) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән «1911 сәнә, 13 май» датасы куелып басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

207 бит.

Читен хәл. «Шура»ның 1911 елгы 17 нче (1 сентябрь) санында «Гъ.Т.» псевдонимы белән «1911 сәнә, 14 июль» дип куелып, «Җан азыклары» китабында (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

208 бит.

Кадер кич. «Вакыт» газетасының 1911 елгы 839 нчы (6 сентябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, аннары «Балалар күңеле»ндә (1911), «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә академик басмага кертелгән.Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

209 бит.

Сайфия. «Шура» журналының 1911 елгы 18 нче (15 сентябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче тапкыр «Г.Тукай шигырьләре» китабына (1926) кертелгән. Текст журналдан алынды.

Шигырьдә Тукайның 1911 елгы апрель ахыры — июнь башында Әстерханга булган сәфәре вакытында алган тәэсирләре чагылыш таба.

210 бит.

Тәмсил. «Ялт-йолт» журналының 1911 елгы 28 нче (12 октябрь) санында имзасыз, «Җан азыклары» (1912) җыентыгында басылган. Беренче мәртәбә академик басмага кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

Шагыйрьнең бу шигырендә Европа колонизаторлары — Германия, Австро-Венгрия һәм Италиянең берләшеп гарәп илләре һәм Төркиягә каршы агрессив сәясәт алып барулары, Италиянең гарәп җирләрен басып алу өчен Төркия белән гарәп илләренә каршы сугыш алып баруына мөнәсәбәт белдерелә. Ләкин Италия агрессиясе уңышсызлык белән тәмамлана, «бөек держав» «Кот Базилио» ач мәче хәлендә кала.

211 бит.

Көзге җилләр. «Йолдыз» газетасының 1911 елгы 758 нче (18 ноябрь) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «1911 сәнә, 13 ноябрь» дип куелып, аннары «Җан азыклары» китабында (1912) басылган. Беренче тапкыр өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

Шигырь 1910—1911 елларда Урта Иделдәге ачлык фаҗигаләре тәэсире белән язылган.

[1] *Ибраһим вә Исмәгыйль* — дини риваять буенча, аталы-уллы пәйгамбәрләр; пәйгамбәрләр арасында Мөхәммәдтән кала иң изгеләре.

212 бит.

Кечкенә музыкант. Тукай кульязмалары арасыннан табылып, беренче мәртәбә өчтомлыкта басылган (Ф.Сәйфи-Казанлы аның Әхмәт Урманчиев өендә сакланган кульязмалар арасыннан табылуын әйтә). Текст шуннан алынды.

1912

213 бит.

Гыйбрәт вә нәсихәт. «Ялт-йолт» сатирик журналының 1912 елгы 35 нче (11 март) санында «Шүрәле» имзасы белән чыккан «Казанга кайтыш» дигән мәкалә эчендә басылган. Беренче мәртәбә аерым шигырь буларак «Г.Тукай шигырьләре»нә (1926) кертелгән. Текст «Ялт-йолт»тан алынды.

214 бит.

Хөрмәтле Хөсәен ядкяре. «Йолдыз» газетасының 1912 елгы 317 нче (15 апрель) санында һәм «Ялт-йолт» журналының шул ук елгы 37 нче (15 апрель) санында «Гъ.Т.» имзасы белән, аннары «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан (1912) алынды.

«Ялт-йолт» журналында әсәрнең язылу вакыты да күрсәтелә: «1912 сәнә, 7 апрель».

Шигырь революцион хәрәкәт эшлеклесе, публицист, Тукайның дусты Хөсәен Ямашевның (1882—1912) үлү мөнәсәбәте белән язылган.

215 бит.

Валлаһи. «Ялт-йолт» журналының 1912 елгы 45 нче (5 ноябрь) санында («Мәкаләи махсуса» исемле мәкаләсе ахырында) «Шүрәле» имзасы белән басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Ялт-йолт»тан алынды.

Шигырь Тукайның 1912 елның май азагы — июльнең 20ләренә кадәр Троицкидан ерак түгел җирдә — казакъ даласында кымызда ял итүе уңае белән язылган. Ахырга «Иштә бу — сахрада беренче хөкемдә язылып ташланган бер кәгазьдән алынган җырулар» дип искәрмә бирелгән.

216 бит.

Үтенеч. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

217 бит.

Дошманнар. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

218 бит.

Кечке теләк. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

[1] *Мәхшәр* — ислам мифологиясендә дөнья беткәннән соң (кыямәт көнендә), каберләрдән кубарылып чыккан барлык җан иясенең бергә җыелу урыны, көне.

219 бит.

Җегетләр. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

220 бит.

Ваксынмыйм. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә «Җан азыклары»на кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

221 бит.

Бала оҗмахта. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

222 бит.

Сагыныр вакытлар. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

[1] *Җиргә күктән иңгүче рәхмәт юлы* — дини мифологиядә күктән фәрештәләр төшеп йөри торган баскыч.

223 бит.

Авылда авырып яту. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

Шигырь Г.Тукайның 1911 елның декабрендә, авырып, Өчиле авылындагы бабасы Зиннәтулланың үги улы Кәбир Әмиров йортына кайтып яшәү дәверенә карый. Кайбер мәгълүматларга караганда, шул вакытларда Россиядә татар мәдәниятенә каршы каратель чаралары уздырыла, Бубый мәдрәсәсе ябыла, аның китапханәсе туздырыла. Күп имамнарны, мәдрәсәләрне тентүләр уздырыла. Хәтта Ризаэддин бине Фәхретдиннең дә йортына кереп, кадерле кулъязмаларны, борынгы документларны конфисковать итәләр һ.б. Тукай да бу шаукымнан нык шикләнә.

Тукай Өчиледә 1912 елның март башларына кадәр торып Казанга кайта.

224 бит.

Бәрәңге вә гыйлем. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

Шагыйрь крестьян дөньясына Россия хөкүмәте тарафыннан 1845 елларда көчләп, мәҗбүри рәвештә игәргә кушылган бәрәңге культурасы тарихына тукталып, аның барлык халыклар тарафыннан яратылып кулланылган ризыкка әйләнүен мактап уза. Россиядә бәрәңгене башта агулы үсемлеккә санап, аны утыртуга каршы 1840 елларда фетнәләр дә купкан.

225 бит.

«Йолдыз»дан да курка. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

226 бит.

Буран. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

[1] *Каф тау* — фольклорда дөнья читендәге таулар тезмәсе; кайчакларда Кавказ таулары да күз алдында тотыла.

227 бит.

Көлке түгел. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

228 бит.

Әхлаксызлык. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

229 бит.

Пушкин вә мин. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

[1] *Хәзрәти Пушкин авылда язды үз «Евгение»н* — А.С.Пушкин «Евгений Онегин» романының шактый өлешен Михайловское авылында яшәгәндә яза.

230 бит.

Мөнтәкыйд. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

«Ялт-йолт»ның 1913 елның 53 нче (15 март) саны тышлыгында ат койрыгын тотып торган берәүнең рәсеме төшерелгән.

Рәсем астына:

Ул тота да койрыгын: «Бу — озын сач!» — дип куя.
«Тик нигә башта түгел, тәнкыйтькә мохтаҗ!» — дип куя, —

дигән юллар басылган. Өстә «Габди» дип куелган. «Габди» — Галимҗан Ибраһимовның яшерен имзасы (псевдонимы).

231 бит.

Мәхәббәт шәрхе. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

[1] *Һенрих Һейне* (1797—1856) — немец шагыйре.

232 бит.

Казан вә Кабан арты. «Җан азыклары» җыентыгында (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

Шагыйрь бу әсәрендә Кабан күленең татар тарихында, Казан шәһәре тарихында бер матур серле образ булуын, аның үзенең иҗатына да кереп китүен яза. Әсәр Кабан күле артында урнашкан Иске Татар бистәсенең милләт өчен хурлык булып торган фахешханә һәм аларны тотучыларны, алар кулына төшеп сатлык түшкәгә әйләнгән бәхетсез татар кызларының язмышы өчен янып-көеп язылган.

234 бит.

Казан вә Казан арты. «Җан азыклары»нда (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

Шигырьдә татар экиятләре сюжетына охшатып, Октябрьгә кадәрге (1917 елгача) Казанның Кабан артындагы фахешханәләр, пычраклыклар фаш ителә.

235 бит.

Татар яшьләре. «Җан азыкларын»да (1912) басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Җан азыклары»ннан алынды.

1913

236 бит.

Шиһаб хәзрәт. «Аң» журналының 1913 елгы 2 нче (1 гыйнвар) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче тапкыр өчтомлыкка кертелгән. Текст «Аң»нан алынды.

Шигырь Шиһабетдин Мәрҗанинең тууына 106 ел тулуга хәзерлек көннәрендә язылган.

238 бит.

Суык. «Ялт-йолт» журналының 1913 елгы 49 нчы (10 гыйнвар) санында «Шүрәле» имзасы белән, «1913 сәнә, 1 гыйнвар» датасы куелып басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

Тукайның бу шигырендә 1913 елгы Яңа ел, христианнарның Раштуа бәйрәме вакытындагы суык кыш бизәкләре — Раштуа бәйрәме, эчкечелек, исерекләр тукмашулары, мөселманнарның да Казанда эчүгә тартыла башлаулары тасвирлана.

240 бит.

Хәстә хәле. «Аң» журналының 1913 елгы 3 нче (15 гыйнвар) санында «Г.Тукаев» имзасы белән, «1913 сәнә, 12 гыйнвар» датасы куелып басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

Бу шигырьдә Габдулла Тукайның үлем алдыннан үзен бер ташландык хәлдә тоюы чагыла. Аның ятимлек ачысын бала чагыннан татып килүе, Россиядәге 1911 елларда куерып киткән реакция, яңарышка өмет киселү һәм көчәя барган үпкә чиренең барлык дәрманын алуы шагыйрьнең шушы шигырендә гәүдәләнеш тапкан.

241 бит.

Даһигә. «Аң» журналының 1913 елгы 4 нче (1 февраль) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст «Аң»нан алынды.

Тукай монда халык бәхете өчен көрәшче идеалын тасвирлый. Аның иманы нык, уңга-сулга карамый алга бару; ул салкын алтын яктысына алданып юлдан тайпылмаслык булырга тиеш диеп фикер йөртә.

242 бит.

Олугъ юбилей мөнәсәбәте белән халык өмидләре. «Мәктәп» журналының 1913 елгы 1 нче (21 февраль) санында «Габдулла Тукаев» имзасы белән басылган («1913 сәнә, 21 февраль» дип куелган). Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

Шигырь Россиядә 1913 елда Романовлар династиясенең 300 еллык тәхет бәйрәмен итүгә мөнәсәбәт рәвешендә язылган. Г.Тукай Россия тарихында татар халкының лаеклы урыны булуга дәгъва итә. Рус белән татарның тарихы бер дәүләт төзүен сөйли. Татар халкы мәнфәгатенә туры килгән ирекләр (Манифест) булуга өмет баглый.

244 бит.

Кыйтга (Көчләремне мин кара көннәргә...). «Аң» журналының 1913 елгы 6 нчы (1 март) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

245 бит.

Шөһрәт. «Аң» журналының 1913 елгы 6 нчы (1 март) санында «Г.Тукаев» имзасы белән басылган. Беренче мәртәбә өчтомлыкка кертелгән. Текст журналдан алынды.

ЭЧТӘЛЕК

Шигърияттә Тукай феномены. *Нурмөхәммәт Хисамов* 7

1905

Мужик йокысы 15
Иттифакъ хакында 18

1906

Яз галәмәтләре (Язлар җитте...) 20
И каләм! 22
Шагыйрь вә Һатиф 24
Пушкинә 26
Дәрдемәнд дәгелмием? 28
Хатирәи «Бакырган» 30
Сорыкортларга 32
Кемне сөяргә кирәк? 34
Татар кызларына 35
Мәхү идәрмисән? 38
Пушкиннан 40
Хур кызына 41
Күз 43
Государственная Думага 45
Милләтә 47
Сөеклемнең кабер ташында 49
Үз-үземә 50
Кичке азан 51

1907

Сөальләр 54
Теләнче 56
Син булмасаң! 58
Яз (Тыныч торма...) 60
Бишектәге бала 62
Шиллердан 63
Мөтәшагыйрьгә 64
Пар ат 65
Ләззәт вә тәм нәрсәдә? 66
«Дөньяда торыйммы?» дип киңәшләшкән дустыма 68
Шүрәле 70
Театр 74
Алтынга каршы 76
Бер татар шагыйренең сүзләре 77
Утырышу 79
Сөткә төшкән Тычкан 81
...га (И матур! иренмәче...) 82
Туган җиремә 83
Китмибез! 84
Байроннан 85
Фәрьяд 86
Бәйрәм вә сабыйлык вакыты 89

1908

Тәәссер 90
Шәйтанның муенына 91
Шагыйрь 92
Чын вә ялган 93
Бер кайгы көнендә 94

...гә (Очраган юлда...) 95
Алдандым 96
Кызык гыйшык 98
Өмид 99
Тормыш 100
Җавап 101
Тешләре ямьсез матурга 102
Кулың 103
Күк сыер 104
Тотса мәскәүләр якаң! 106
Ысулы кадимче 107
Бер рәсемгә 110
Киңәш (Якын дустым! сиңа...) 111
Шатлык вә хәсрәт 112
Улмы? — Ул... 113
Мәхәббәт 114
Төлке һәм йөзем җимеше 115
Бәйрәм бүген! 116
Печән базары, яхуд Яңа Кисекбаш 117
Су анасы 134
Мәрхүм Мөхәммәдзаһир әфәндегә 137
Милләтчеләр 138
Булмаса 140
...гә (Ядкяр) 141

1909

Күңел 142
Васыятем 143
Тәрәддед вә шөбһә 144
Пәйгамбәр 146
Исемдә 148
Күрсәтә 149
Вөҗдан зарары 150
Ике юл 151
Ике кояш 151
Эштән чыгарылган татар кызына 152
Бәгъзе зыялыларымыз 153
Ачы хәкыйкать 154
Гашыйк 155
Шекспирдан (Күрәм кайчакта...) 156
Китап 157
Сөбханалла, сөбханалла 158
Эш 159
Могъҗиза 160
Туган авыл 161
Милли моңнар 162
Яратырга ярый 163
Күңел йолдызы 164
Сәрләүхәсез 165
Теләү бетте 166
Туган тел 167
Ана догасы 168
Таян Аллага 169
Ай һәм Кояш 170
Җир йокысы 171
Кышка бер сүз 172
Кошларга 173
Сабыйга 174
Карлыгач 175
Кышкы кич 176

Эш беткәч, уйнарга ярый . . . 177
Кәҗә белән Сарык хикәясе . . . 179

1910

Татар мөхәрриренә . . . 182
Нәсихәт . . . 183
Зур бәшарәт! . . . 184
Җәйге таң хатирәсе . . . 185
Һәр ялтыраган алтын түгел . . . 186
Мигъраҗ . . . 187
Өмидсезлек . . . 189
Үкенеч . . . 190
Танса . . . 191
Баскыч . . . 192
Бер мән . . . 193
Төш . . . 195
Өзелгән өмид . . . 196
Тәләһһеф . . . 197

1911

Мияубикә . . . 198
Иһтида . . . 205
Читен хәл . . . 207
Кадер кич . . . 208
Сайфия . . . 209
Тәмсил . . . 210
Көзге җилләр . . . 211
Кечкенә музыкант . . . 212

1912

Гыйбрәт вә нәсихәт . . . 213
Хөрмәтле Хөсәен ядкяре . . . 214
Валлаһи . . . 215
Үтенеч . . . 216
Дошманнар . . . 217
Кичке теләк . . . 218
Җегетләр . . . 219
Ваксынмыйм . . . 220
Бала оҗмахта . . . 221
Сагыныр вакытлар . . . 222
Авылда авырып яту . . . 223
Бәрәңге вә гыйлем . . . 224
«Йолдыз»дан да курка . . . 225
Буран . . . 226
Көлке түгел . . . 227
Әхлаксызлык . . . 228
Пушкин вә мин . . . 229
Мөнтәкыйд . . . 230
Мәхәббәт шәрхе . . . 231
Казан вә Кабан арты . . . 232
Казан вә Казан арты . . . 234
Татар яшьләре . . . 235

1913

Шиһаб хәзрәт . . . 236
Суык . . . 238
Хәстә хәле . . . 240
Даһигә . . . 241
Олугъ юбилей мөнәсәбәте белән халык өмидләре . . . 242
Кыйтга (Көчләремне мин кара көннәргә...) . . . 244
Шөһрәт . . . 245
Искәрмәләр һәм аңлатмалар . . . 246

Литературно-художественное издание

Тукай Габдулла
(**Тукаев** Габдулла Мухамметгарифович)

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
В двух томах

Том 1

Составители: **Н.Хисамов, З.Мухамметшин**

Казань. Татарское книжное издательство. 2006

На татарском языке

Әдәби-нәфис басма

Тукай Габдулла
(**Тукаев** Габдулла Мөхәммәтгариф улы)

САЙЛАНМА ӘСӘРЛӘР
Ике томда

2 том

Төзүчеләре: **Н.Хисамов, З.Мөхәммәтшин**

Мөхәррире *Р.В.Сабирҗанов*
Рәссамы *Р.Х.Хәсәншин*
Бизәлеш мөхәррире *Р.Г.Шәмсетдинов*
Техник мөхәррире һәм компьютерда биткә салучы *С.Н.Нуриева*
Корректорлары *Г.Г.Гарифуллина, Г.Х.Сундукова*

Оригинал-макеттан басарга кул куелды 24.03.2006. Форматы 84×108 1/32.
Офсет кәгазе. «Antiqua» гарнитурасы. Офсет басма.
Шартлы басма табагы 14,28 + форз. 0,21. Шартлы буяу-оттиск 15,54.
Нәшер-хисап табагы 9,22 + форз.0,36. Тиражы 3000 д. Заказ З-170.

http://tatkniga.ru
e-mail: tki@tatkniga.ru

Татарстан китап нәшрияты ДУП. 420111. Казан, Бауман урамы, 19.

Оригинал-макет Jahat™ программалар пакеты ярдәмендә әзерләнде.

«Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексы ААҖ.
420066. Казан, Декабристлар урамы, 2.